

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanın bank sektoru təşkilatlarının antiböhran idarə edilməsi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

NURİYEVA AYSEL ƏRZİMAN

BAKİ – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2020__-ci il**

“Azərbaycanın bank sektoru təşkilatlarının antiböhran idarə edilməsi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060411- Kommersiya

İxtisaslaşma: Kommersiya

Qrup: 900

Magistrant
Nuriyeva Aysel Ərziman qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.e.n., dos. Ələsgərova Aygün Ağasəlim qızı
_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakəşi oğlu
_____ **imza**

BAKİ – 2020

Elm andı

Mən, Nuriyeva Aysel Ərziman qızı and içirəm ki, “Azərbaycanın bank sektoru təşkilatlarının antiböhran idarə edilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCANIN BANK SEKTÖRÜ TƏŞKİLATLARININ ANTİBÖHRAN İDARƏ EDİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın aktuallığı: Müflisləşmə müddətinə başladıqda nəzərə alınmalı olan ən vacib və əsas məsələlərdən biri də prosesin kim tərəfindən və necə başlayacağıdır. Ölkəmizdə hökm sürən qanunvericilik ondan ibarətdir ki, şirkətin borclarının 10 faizindən çoxu borc sahibinə ödənilə bilmədiyi halda məhkəməyə müraciət edilə bilər.

Tədqiqatın məqsədi : Dissertasiyanın əsas məqsədi biznes təşkilatlarında idarəetməni araşdırmaq, onun komponentlərinin daha geniş iqtisadi aspektini və böhran əleyhinə idarəetmədə irəliləyişləri təklif etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işinin yazılmasında təhlil, tədqiqat, empirik, deduksiya, induksiya, müqayisə və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin yazılmasında yerli və xarici ədəbiyyat, jurnal və məqalələrin elmi nəşrləri, həmçinin Azərbaycan Statistika Komitəsinin Statistika İdarələri və Kapital və Access Bankın rəsmi saytları istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Köhnə elmi ədəbiyyat və araşdırmalarının xarici ədəbiyyata aid olması tədqiqat prosesində məhdudiyyətlər yaratdı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Müasir məlumatlar daha çevik hala gəldikdə cəmiyyətdəki qarışıq proseslər təhlil edildi, bir çox təklif və irəliləyişlər edildi. Bu baxımdan elmi yeniliklə əlaqəli aşağıdakı fikirlər mövcuddur:

- Böhran meydana gəlməsi zəncirinin görünüşü;
- Rəsmi və qeyri-rəsmi idarəetmənin vəhdəti;
- Böhran idarəetmə sistemindəki böhranın dərinliyindən asılı olaraq Rəşional inkişaf strategiyası seçmək bacarığı;
- Müəssisə diaqnostikasının əsas mərhələləri;
- Lider hərəkətləri məcmu emal ilə tamamlanan kadr idarəetmə prosesi;
- Resurs idarəetmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi nəticəsində idarəetmə, müəssisənin təşkilati quruluşunu dəyişdirmək üçün ilkin qərarlar;
- Funksional idarəetmə sahəsində sanitariya proseduru;
- Dəyər zəncirinin təsnifatı;
- Müəssisənin həyat dövrü - aralıq və son böhran zonaları;
- Bəzi kontekstlərdə konfliktlər təşkilat üçün funksionaldır və müsbətdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Əlbəttə ki, dissertasiya işinin nəticələrinin biznes təşkilatlarının fəaliyyətində istifadəsi onların böhran zamanı az zərər görməsinə səbəb ola bilər və ya böhranın qarşısını almaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər baxımından əhəmiyyətli ola bilər.

Açar sözlər: böhran, bankların iflası, iflas, iflas proseduru.

ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AZERBAIJANI BANKING SECTOR

Abstract

The actuality of the subject: One of the most important and fundamental issues to consider when starting the process of insolvency is the process by whom and how it will begin. Legislation dominating in our country is that it can be appealed to the court when more than 10 per cent of the company's debts, based on the creditor's request.

Purpose and tasks of the research: The main objective of the dissertation is to investigate anecdotal management in business organizations, to propose a broader economic aspect of its components and to propose improvements in anti-crisis management.

Used research methods: Analysis, research, empirical, deduce, induction, comparison and comparison methods were used in the writing of the research work.

The information base of the research: Scientific publications of local and foreign literature, magazines and articles, as well as Statistical Offices of the Azerbaijan Statistical Committee and official websites of Kapital and Access Bank were used in the writing of dissertation work.

Restrictions of research: Older scientific literature, and the fact that antitrust investigations belong to foreign literature, have created restrictions in the research process.

The novelty and practical results of investigation: Of course, the use of the results of the dissertation business in the activities of business organizations may cause them to be less damaged during the crisis, or may be of considerable value in terms of preventive measures to prevent the crisis.

Scientific-practical significance of results: As modern information has become more flexible, mixed processes in the community have been analyzed, and many suggestions and improvements have been made. From this point of view, the following ideas related to scientific innovation:

- The image of the crisis formation chain;
- The unity of formal and informal governance;
- Depending on the depth of the crisis in the crisis management system
- The ability to choose a rational development strategy;
- The main stages of enterprise diagnostics;
- HR management process completed with leader actions
- aggregate processing;
- Management as a result of resource management capacity assessment
- preliminary decisions to change the organizational structure of the enterprise;
- Sanitary procedure in the field of functional management;
- Classification of the value chain;
- The life cycle of an enterprise - zones of intermediate and recent crises;
- In some contexts, conflicts are functional and positive for the organization.

Key words: bankruptcy of banks, bankruptcy, bankruptcy procedure.

İxtisarlar və işarələr

AR	Azərbaycan Respublikası
ÜDM	Ümumdaxili məhsul
BMF	Beynəlxalq Maliyyə Fondu
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	14
I FƏSİL. MÜASİR TƏŞKİLATLATLARIN ANTİBÖHRANLI İDARƏ EDİLMƏSİNƏ NƏZƏRİ-METODOLOJİ YANAŞMA.....	18
1.1. Böhranın iqtisadi mahiyyəti, əlamətləri və təsnifləşdirilməsi	18
1.2. Təşkilatların inkişafında böhranlar: yaranma səbəbləri və nəticə....	28
1.3. Antiböhranlı idarəetmənin iqtisadi məzmunu, onun əlamətləri, müasir dövrdə onun zəruriliyi, əsas prinsipləri və funksiyaları.....	33
II FƏSİL. MÜASİR BANK SEKTORU TƏŞKİLATLARININ İŞGÜZAR AKTİVLİYİNİN VƏ ANTİBÖHRAN İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏHLİLİ....	43
2.1. Bank sektoru təşkilatlarında iqtisadi böhranların diaqnostikası.....	43
2.2. Bank sektoru təşkilatlarının iqtisadi potensialının təhlili.....	51
2.3. Bankların müflisləşməsi, bu prosesin iqtisadiyyatda oynadığı rol və iflas prosedurunun təşkili.....	59
III FƏSİL. BANK TƏŞKİLATLARIN BÖHRANLI VƏZİYYƏTDƏN ÇIXARILMASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	69
3.1. Antiböhranlı idarəetmə strategiyasının işlənib hazırlanması məsələləri	69
3.2. Böhranlı bank təşkilatlarının sanasiyası və yenidən qurulmasının təkmilləşdirilməsi.	74
3.3. Bank təşkilatların böhrandan çıxarılması vasitəsi kimi investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi.	79
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	85
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	98
ƏLAVƏLƏR.....	91
CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI.....	98
ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI.....	98
DİAQRAMLARIN SİYAHISI	98
QRAFİK SİYAHISI.....	98

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İlk öncə qeyd edək ki, böhran dedikdə, təşkilatda ziddiyyətlərin maksimal şəkildə kəskinləşməsi başa düşülür. Bu kəskinləşmiş ziddiyyət isə təşkilatın stabil həyat fəaliyyətinə ciddi təhlükə yarada bilər. Sistemin böhranlı vəziyyəti sistemin həyat gücünün zəifləməsinə, onun fəaliyyət balansının pozulmasına, əvvəlcədən qoyulmuş məqsədlərin əldə olunma-sının qeyri-mümkünlüyünə səbəb ola bilər. Təşkilatda böhranlar düzgün idarə edilmirsə, o, daha da dərinləşə bilər, təşkilatın fəaliyyətini iflic edə bilər, son nəticə olaraq təşkilatlar iflasa uğraya bilər. Bu isə, öncə, sahibkarların, mülkiy-yətçilərin, kreditorların maliyyə vəsaitinin itməsinə, insanların iş yerlərindən məhrum olmasına, böhranlı təşkilatlarla kooperasiya əlaqələrində olan təşkilatların da maliyyə vəsaitinin pisləşməsinə səbəb ola bilər.

Bununla yanaşı böhranlara yalnız neqativ proses kimi də baxmaq düzgün deyildir. Təbii ki, onlar müəyyən gərginlik olmadan baş verə bilməz. Bu gərginliklər, məsələn, texnologiya ilə ətraf mühit arasında, texnologiya səviyyəsi ilə həyatın ixtisas səviyyəsi arasında və s. müstəvidə baş verə bilər. Lakin son nəticədə, menecerlər tərəfindən antiböhran proqramının düzgün seçilməsi və onun effektiv, ardıcıl şəkildə reallaşması inkişafın yeni mərhələsində stabilləşməyə səbəb ola bilər.

Digər tərəfdən böhranlara, ümumiyyətlə, qanunauyğun bir proses kimi baxsaq, qeyd etməliyik ki, hər bir təşkilatın effektiv antiböhran proqramı işlənilməlidir. Bu tədbirlər milli iqtisadiyyatımızın güclənməsinə təkan verəcəkdir. Qeyd edilənlər dissertasiya işinin aktuallığını əsaslandırır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dünyada eləcə də Azərbaycanı bank sektorunda böhranların araşdırılması, bankların böhran şəraitindəki idarəetməsində çatışmazlıqlar tədqiqatın problemi olaraq seçilmişdir.

İqtisadçı alimlərin əsərlərində müxtəlif sistemlərin inkişafında böhran anlayışı ilə bağlı vahid ümumi nöqteyi-nəzər yoxdur. Post MDB məkanında belə bir fikir mövcud idi ki, böhranlar yalnız kapitalist istehsal üsuluna xasdır və ona görə də

sosialist istehsal üsulunda mövcud ola bilməz. Sosialist istehsal üsuluna yalnız “artım çətinlikləri” xasdır. Digər alimlər isə hesab edirlər ki, “böhran” anlayışı yalnız makroiqtisadi səviyyədə tətbiq oluna bilər, mikro səviyyə üçün daha az ziddiyyətli problemlər xasdır, hansılar ki, istehsalın və idarəetmənin qeyri-effektiv sistemi ilə bağlı yaranmışdır. Bu problemlər böhranın genişlənməsi nəticəsində yaranmış, obyektiv tendensiyalarla bağlı olmuş, daha çox daxili səbəblərlə şərtlənmişdir. Yəni bir daha qeyd etmək istəyirik ki, bütün keçmiş SSRİ ölkələrinin hamısında iqtisadiyyatda böhran anlayışı qəbul olunmurdu. Böhranların tədqiqi ilə bağlı əsərlər yalnız bazar münasibətlərinə keçəndən sonra yazılmağa başlanılmışdır. Tədqiqat işində həmçinin prof.Şahbazov K.A., prof.Həsənov H.S., dos.Məmmədov M.H müəllifi olduğu “Antiböhranlı idarəetmə” monoqrafiyası kifayət qədər yararlanmışdır.

Bu əsərdə müəlliflər antiböhranlı idarəetmə anlayışının iqtisadi mahiyyətini geniş açıqlamış, müəssisələrin müflisləşməsinə təsir edən amillərin geniş təsnifləşdirilməsini vermiş, müflisləşmə əlamətlərini geniş təhlil etmiş, müfliləşmə prosedurasını hüquqi müstəvidə araşdırmış, böhrandan çıxmaq yolları kimi sanasiya və yenidənqurma tədbirləri haqda geniş məlumatlar vermişlər. Bu sahədə geniş araşdırma aparan xarici ölkə alimlərindən Korotkov E.M., Jarikov B.B., Baldin K.B., Kovan S.E., Belyayev A.A., Zaxarov B.M. və digərlərini göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Təqdim olunan dissertasiya işinin ümumi əsas məqsədi işgüzar təşkilatlarda antiböhranlı idarəetmənin geniş tədqiq olunması, onun tərkib elementlərinin geniş iqtisadi aspektdə araşdırılması və antiböhranlı idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər irəli sürməkdən ibarətdir.

Əvvəllər “antiböhranlı idarəetmə” dedikdə, yalnız böhrana düşdükdən sonra təşkilatların böhranlı vəziyyətdən çıxması yollarının araşdırılması və eləcə də müflisləşmə prosedurasının aparılması başa düşüldüyü halda, hal-hazırda antiböhranlı idarəetmənin tədqiq məkanı daha da genişlənmişdir. O, effektiv antiböhran proqramının işlənilib hazırlanması və düzgün şəkildə reallaşdırılması vasitəsilə böhranın baş verməməsi üçün əvvəlcədən profilaktik tədbirlərin keçirilməsini, baş verdik də isə böhranların yumşaldılmasını, əvvəlcədən

proqnozlaşdırılmasını və nəticələrinin yaxşılığa doğru istiqamətlənməsi üçün tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur.

Qarşıya qoyulan bu ali məqsədə nail olmaq üçün seçilmiş obyekt müstəvisində müəssisənin xidmət təsərrüfat fəaliyyətinin geniş təhlil olunması, onun maliyyə göstəricilərinin araşdırılması, müəssisənin güclü və zəif tərəflərini müəyyən etməklə konkret antiböhran strategiyasının işlənib hazırlanması xüsusiyyətlərini göstərmək, böhranlı vəziyyətdən çıxmaqla bağlı müəyyən təkliflər irəli sürməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin obyektı kimi Access bank və Kapital bank seçilmişdir.

Tədqiqatın əsas predmeti kimi böhranlı sahələrdə idarəetmə şəbəkəsinin yaradılması, rəhbərlik şəbəkəsinin ümumi xarakteristikaları, təşkilati idarəetmə auraluşlarının fərqli aspektlərdən xassələri, idarəetmə bacarığı, təşkilat daxili münaqişə və risk analizinin müasir çalarları öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində iqtisadi təhlil metodlarından, o cümlədən qruplaşdırma, sistemli təhlil, statistik qiymətləndirmələr, ümumiləşdirmə, müqayisə, induksiya, deduksiya və digər metod və üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işində informasiya bazası kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarından, AR Statistika Komitəsinin materiallarından, Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin tədqiqatlarından, seçiləcək tədqiqat obyektı olan müəssisənin maliyyə və mühasibat göstəricilərini əhatə edən hüquqi sənədlərdən istifadə edilmişdir. Magistr dissertasiya işinin yazılmasında praktik məlumatların mənbəyi qismində Kapital və Access bankın rəsmi saytlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat işi təşkilatın böhranlı situasiyalarının öyrənilməsi ilə kifayətlənir. Dissertasiya işi yazılarkən elmi ədəbiyyatların köhnə olması, məşğulluq səviyyəsində statistik məlumatların əlçatanlığının aşağı olması, antiböhran araşdırmaların xarici ədəbiyyatlara aid olması tədqiqat prosesində geniş təhlil edilməsində maneyə yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müasir informasiyaların daha çevik dövr etdiyi zamanda bir-biri ilə bağlı olan qarışıq proseslər təhlil edilərək, bir çox təkliflər

verilmiş və təkmilləşmə aparılmışdır. Bu baxımdan elmi yeniliyə aid fikirlərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- Böhranın yaranma mərhələləri zəncirinin görüntüsü;
- Formal və qeyri formal idarəetmənin vəhdətliyi;
- Antiböhranlı idarəetmə sistemində böhranın dərinliyindən asılı olaraq rəşional inkişaf strategiyasını seçmək imkanı;
- Müəssisə vəziyyətinin diaqnostikasının əsas mərhələləri;
- İnsan resurslarının idarəetməsi prosesi rəhbərin hərəkətlərinin tam məcmusunun işlənməsi;
- İdarəetmə potensialı resurslarının qiymətləndirilməsi nəticəsində rəhbərliyin müəssisənin təşkilati quruluşunun dəyişdirilməsi üzrə ilkin qərarları;
- Funksional menecment sahəsində sanasiya prosedurası;
- Müəssisələrin həyat dövrü – aralıq və son böhranların zonaları;
- Müəyyən şərtlərdə münaqişələr təşkilat üçün funksional, pozitiv tərəfləri.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Əlbəttə işgüzar təşkilatların fəaliyyətində dissertasiya işinin nəticələrindən istifadə olunması onların böhranla üzləşməsi zamanı daha az ziyan almalarına səbəb olar və ya böhran baş verməməsi üçün profilaktik tədbirlərin görülməsi baxımından müəyyən mənada dəyərli ola bilər. Eyni zamanda antiböhran strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması, böhranların yumşaldılması, böhranların əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi üçün böhran əlamətlərinin tanınması ilə bağlı müəyyən dəyərli təklifləri də bu dissertasiya işi özündə ehtiva edir.

I FƏSİL. MÜASİR TƏŞKİLATLATLARIN ANTİBÖHRANLI İDARƏ EDİLMƏSİNƏ NƏZƏRİ-METODOLOJİ YANAŞMA.

1.1. Böhranın iqtisadi mahiyyəti, əlamətləri və təsnifləşdirilməsi

İqtisadi dövrə xas olan bir xüsusiyyət yaranır, yəni böhran - yüksəlişdən düşməyə doğru gedən yolu göstərir. Sosial-iqtisadi sistemlərdə ziddiyyətlərin ağırlaşması müşahidə olunur, onların canlılığını təhdid edir. Yunan dilindən “Böhran” qərar deməkdir. Böhranın əsas funksiyası qeyristabil və hərəkət edə bilməyən elementləri məhv etməkdir. Zəif və məqsədəuyğunsuz şəkildə təşkil olunmuş müəssisələri məhv edir. Eyni zamanda istehsalın köhnəlmiş formalarını ləğv edir.

Böhran sosial-iqtisadi sistemdə (təşkilatda) ziddiyyətlərin olduqca ağırlaşmasıdır ki, qarşılaşdığı bütün əlaqədar proseslərə təsirini təhlükə altına alır. Böhran həmçinin, gərginliyin və tənəzzüllün aradan qaldırılması üçün lazım olan sosial-iqtisadi sistemin inkişafında bir mərhələ kimi başa düşülür. Mövcud tənzimləmə sistemi ilə əlaqəli mexanizmlərdə maddi malların yığılması metodunu müəyyən edən əhəmiyyətli institusional formaların dərinliklərində yaranan ziddiyyətlər daha aktiv olduqda mənfi biznes proseslərini dəyişə bilməyəcək bir vəziyyət yarana bilər. Sistemin böhran vəziyyəti bir balansızlığa, sistemin həyati qüvvələrinin zəifləməsinə, əvvəlcədən təyin edilmiş məqsədlərə nail olmamağına gətirib çıxarır. Bəzi alimlər hesab edirlər ki, böhran yalnız makroiqtisadi inkişaf proseslərinin bir hissəsidir və təşkilatlarda və ya müxtəlif müəssisələrdə kəskin problemlərin problemlərin yaranması ilə açıqlayırlar. Son bir neçə onilliklərdə dünya iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı iki tendensiya müşahidə olunur: qloballaşma və artan qeyri-sabitlik. Xüsusilə müşahidə olunur iqtisadiyyatın bank sektorunda xarici dəyişiklərə həssas olduğu üçün, siyasətdə və sosial sahədə də özünü biruzə verir.

Hər hansı bir iqtisadi böhran, o cümlədən bank böhranı iqtisadi proseslərin dərinədən pozulmasıdır. Bu, milli gəlirlərin müxtəlif itkilərə səbəb olan iqtisadi mexanizmlərin funksiyalarının dayandırılmasına və ya təhrif olunmasına gətirib

çıxarır. Bank sektoru bir iqtisadiyyatın pul, kredit və maliyyə sahəsinin bir hissəsidir və burda yaranan böhranlar ümumi səbəblərdən yarana bilər və ya daxili səbəblərdən yarana bilər.

Bank böhranı ölkənin bank sisteminin böhranıdır. Bank sistemi və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üçün ciddi bir şokdur. İqtisadi böhran şəraitində inflyasiya və büdcə kəsiri müşahidə olunur, bankların inkişafı pozulur, banklar tərəfindən toplanan ehtiyatların həcmi kəskin şəkildə azalır ki, bu da ənənəvi bank əməliyyatlarının gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarır, banklar riskləri artıran yeni gəlir qaynaqlarını axtarmaq məcburiyyətindədirlər.

1970-ci illərin sonlarından günümüzdə qədər inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və keçici iqtisadiyyatı olan ölkələr də daxil olmaqla onlarla ölkədə sistemli bank böhranları baş vermişdir və fərdi dövlətlərdə bir neçə dəfə baş vermişdir. Ümumiyyətlə, belə bir böhran, bir çox bankın fəaliyyətlərinin institusional, makroiqtisadi və digər təbiətə malik olan mənfi amillərinin təsiri ilə geniş miqyaslı və sürətli şəkildə pisləşməsi kimi başa düşülə bilər.

Nəticədə bir çox kredit institutları və bank sistemləri bütövlükdə iqtisadiyyat, əsas və digər bank əməliyyatları sahəsində zəruri olan funksiyaları yerinə yetirə bilməz və onların gələcək inkişafını təmin edə bilməz.

Bank böhranı ölkədə qeyri-sabitliyi əks edir. Bank böhranı təkcə bankların yox həm də qeyri-bank kredit təşkilatlarının normal fəaliyyətini təhdid edir, eyni zamanda dövlətin təhlükəsizliyinə və sabitliyinə təhlükə yaradır, cəmiyyətin iqtisadi həyatını fəlakətləndirir. Bankçılıq böhranı, bankların kredit portfelindəki borclu və pis borcların kəskin artması, açıq bazar mövqelərinin qiymətləndirilməsindən və bank aktivlərinin real dəyərinin azalmasından ötürü itkilərin artması ilə xarakterizə olunur. Bütün bunlar bankların ödəmə qabiliyyətində kütləvi şəkildə pisləşməyə gətirib çıxarır və bank sisteminin maliyyə resurslarını effektiv şəkildə bölüşdürməməsini əks etdirir. Statistikaya görə resursların paylanması səmərəliliyinin azaldılması ən çoxu bütün bank kreditlərində gecikmiş kreditlərin payının artması ilə izah olunur. Əsas siqnal likvidlik böhranın baş verməsidir.

Yaranmış böhran məhdud sayda qeyri-sabit banklara təsir göstərmir, həm də sabit bankları ələ keçirir (Мамедов З. Ф., 2007, s.45).

“Bank böhranı” konsepsiyasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış tərifinin müəyyənləşdirilməsi və müasir bank böhranının daha geniş təsəvvürün formalaşdırılması tələblərinə gəldikdə, biz əvvəlki bank böhranlarının dünya və yerli təcrübələrinə əsaslanan bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri aşkar edəcəyik. Bank böhranının ilk xarakterik xüsusiyyəti banklara ictimai güvənliyin azalmasıdır. Belə olan təqdirdə insanlar kütləvi şəkildə bank əmanətlərini nağd pula çəkirlər və bunu etmək istəyən insanların çoxluğu səbəbindən, hətta ən davamlı banklar da onların tələblərini qarşılamaq üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitləri tapa bilmirlər.

İkincisi, banklar tərəfindən likvidliyin kifayət qədər olmamasıdır, çünki bank əhalinin pullarını əmanət kimi saxlamır, onları istiqrazlara, kommersiya sənədlərinə, müxtəlif növ kreditlərə verir. Likvidliyin azalması səbəb əhalinin nağd pulların kəskin şəkildə çıxarılması və xarici likvidlik axınının dayandırılması ola bilər. Məsələn, 2007-2009-cu illərdə böhran zamanı. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sektorlarına xarici kreditləşmə dayandırılmışdır.

Üçüncü - qismən və ya tam (müvəqqəti) bankların bağlanması – “bank tətilləri” (keçən əsrin 30-cu illərində ABŞ-da baş verib).

Dördüncü – bank sektoruna daxil olan bir necə kiçik bankı və ya böyük banklardan birinin (“BTA Bank” ASC ilə Qazaxıstanda müşahidə olunur) qismən dövlətləşdirilməsi.

Beşinci, aktivlərin keyfiyyətinin pisləşməsi həddindən artıq liberalizmin ödənilməsi, məsələn, Alliance Bank ASC ilə böhran öncəsi dövründə müşahidə olunurdu.

Altıncı - kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin kəskin artması (2007-ci ildə ABŞ-ın ipoteka böhranı).

Yeddinci - ikinci dərəcəli bankların nisbətən böyük bir xarici borcu. 2007-2009-cu illərdə böhran dövründə Qazaxıstan banklarının borc yükü. Səkkizinci, milli valyutanın devalvasiyasıdır (bu hadisə 1990-cı illərin sonlarında Asiya böhranı zamanı Asiya ölkələrində baş vermişdir). Xarici valyutada aktivlərin

dəyərinin yüksəlməsi və milli valyutada borcların ucuzlaşması var. Bank böhranının doqquzuncu xarakteristik xüsusiyyəti, kommersiya banklarının əksəriyyətinin əsas makroiqtisadi funksiyasını - iqtisadiyyatın real sektoruna xidmət göstərməsinin mümkünsüzlüyü deməkdir.

Bankçılıq böhranının onuncu xarakteristik xüsusiyyəti bankların beynəlxalq reytinglərində azalma, xarici kreditorların etibarının azalması və xarici maliyyələşmənin dayandırılmasıdır.

Bank sisteminin böhranı zamanı aşağıda göstərilən hallardan ən azı biri meydana çıxa bilər:

1) Ölkənin əksər bankları müştərilərə məhdud sayda bank məhsulları təklif edir və adətən kiçik miqdarda.

2) Banklar bir-biri ilə sıx və səmərəsiz qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər.

3) Ölkədə bütövlükdə və ya ölkənin müəyyən bölgələrində bank strukturları mövcud deyil, buna görə müəssisələr, təşkilatlar və əhali bank xidmətləri almaq imkanından məhrumdurlar.

4) bütövlükdə iqtisadiyyatın real sektoru və ya onun əhəmiyyətli hissələri (yəni müəssisələr və təşkilatlar - real və potensial bank müştəriləri) böhran vəziyyətindədirlər.

5) iqtisadiyyatın real sektoru müəssisələri və təşkilatları və əhali banklarla sabit və qarşılıqlı əlaqədə deyillər. Onlara pullarını etibar etməirlər, öz problemləri ilə banklara müraciyyət etməyə meyilli deyillər və ya banklar bu problemləri həll etməyə kömək edə biləcəklərinə və ya istəyə biləcəklərinə inanmırlar.

6) bəzi hallarda banklar əsas bank xidmətlərini (əsasən ödənişləri və kreditləri) əhaliyə təmin edə bilmirlər, yaxud müştərilər üçün məqbul şərtlərlə və müvafiq keyfiyyət səviyyəsində təmin edə bilmirlər.

7) banklar müəssisələrlə və iqtisadiyyatın real sektoru təşkilatları ilə kifayət qədər qarşılıqlı əlaqədə deyillər. Onlardan birbaşa izolyasiya edilərək (bir və ya bir neçə səbəbdən, çox sayda qüvvələr və vasitələr banklararası əməliyyatları davam etdirməyə yönəldilirlər) əhaliyə geniş xidmət göstərəyə çalışmırlar.

Böhran vəziyyətlərinin xüsusi təzahürü böhranın simptomlarıdır. Bunlar həm gecikən ödənişlər, həm də depozitlərdən alınan pulların məhdudlaşdırılması və bankın fəaliyyət göstəriciləri kimi müştəri xidmətlərinə aid problemlərdə əks olunur. Göstəricilərin vəziyyəti müəyyən edilmiş standart dəyər və bir-birinə nisbətən qiymətləndirilə bilər (Həsənov H. K. , 2013, s. 84).

Bank müştərilərinə kifayət qədər məlumatın çatışmazlığı səbəbindən gözlənilən böhranın əlamətlərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkirlər, lakin bankın fəaliyyətinə dair müxtəlif hesabatlarla əsasən tənzimləyicilər, analitiklər və bank rəhbərliyi böhranın əlamətlərini onun inkişafının erkən mərhələsində aşkar edərək lazımi anti-böhran tədbirlərini ala bilər. Eyni zamanda bank təcrübəsinin, xüsusi biliklərin, bankın fəaliyyətinin xarici və daxili mühitinin vəziyyətinin öyrənilməsi, eləcə də onun iqtisadi vəziyyətinin diaqnostikası böyük rol oynayır. Bank böhranı üç növə ayırmaq mümkündür. Bank böhranı həmişə likvidlik böhranı ilə başlayır. Hər bir bank öz fəaliyyətinə və müştərilərinə görə dəyişir.

Mərhələ 1. Bu mərhələdə maliyyə qeyri-sabitliyin yaranması və likvidlik böhranının inkişafı üçün şərait müşahidə olunur. Bunu üçüncü tərəfin əməliyyatlarında öhdəliklərin artması göstərilir:

- 1) qanun və qaydaların pozulması;
- 2) işçilərin qeyri-etik davranışı;
- 3) ümumilikdə faiz marjının və gəlirliliyinin azalması;
- 4) törəmə bazarında əməliyyatların əsassız və nəzarətsiz genişləndirilməsi;
- 5) likvidliyin idarə edilməsi üçün zəruri olan kifayət qədər yüksək likvid aktivlərin olmaması;
- 6) aktivlərin və öhdəliklərin şaxələndirilməsinin azaldılması;
- 7) aktiv-passiv əməliyyatların dəngəsizliyi;
- 8) öhdəliklərin qeyri-sabit hissəsinin artması;
- 9) banklararası kreditləşmə bazarından pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi və müştərilərə kredit vermək üçün istifadə edilməsi;

Mərhələ 2. Bu mərhələ bankların ödəmə qabiliyyətinin düşməsi ilə xarakterizə olunur. Belə halda aşağıdakı əlamətlər özünü biruzə verir:

- 1) depozitlər üzrə vəsaitlərin və bazarın yuxarı faiz dərəcələrinin təklifində fondların artırılmasına dair reklam fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi;
- 2) ödəniş gecikmələrin yaranması və miqdar və məbləğə görə artımı;
- 3) bankların idarəçiliyinə və sahiblərinə yaxın müştərilərin öz vəsaitlərini çıxarılması, yəni. daxili məlumatlara malik olan şəxslər;
- 4) likvid aktivlərin olduqca aşağı səviyyədə olması;
- 5) banklararası kreditləşmə bazarında banka olan limitlərin bağlanması;
- 6) bankın pul vəsaitlərinin çıxışı onların alındıqdan artıq olduqda bankın likvidlik mövqeyində çatışmazlıqların tez-tez baş verməsi;

Mərhələ 3. Bu mərhələdə bank artıq idarəetmə problemləri ilə yanaşı, ödəmə böhranında özünü göstərən real problemlərlə də üzləşir və bu onun ödəmə qabiliyyətini əks edir. Banklarda müşahidə olunur:

- 1) kadrların azaldılması;
- 2) girovda olan aktivlərin həcmnin artması;
- 3) zərərin görünməsi;
- 4) liderlik dəyişikliyi və ya hətta onun “qaçışı”;
- 5) müvəqqəti rəhbərliyin təyin olunması;
- 6) həm banka, həm də bank tərəfindən kütləvi iddiaların başlanğıcı və hüquq müstəvisində müqanişəli proseslərin yaranması;
- 7) fəaliyyət miqyasını və fərdi əməliyyatları məhdudlaşdırılması;
- 8) gecikmələrin xroniki artması və ödənişlərin yerinə yetirilməməsi;
- 9) əsas vəsaitlərin satışı;
- 10) fərdi təsisçilərin idarəetmə siyahısından çıxarılması və ya iştirak payına yaxın məbləğdə kreditlərin alınması;
- 11) əksər hallarda zərər həddində səhm kapitalının həcmi azaldılması;
- 12) icbari bank standartlarının pozulması;

Mərhələ 4. Bu mərhələ bankın iflas mərhələsini xarakterizə edir:

- 1) ləğvetmə komissiyası yaradılır;
- 2) bankın lisenziyaları geri alınması;

3) rəqabət şəraiti yaranır: qalan əmlak satılır, geri qaytarılmayan kreditlər üçün girov təyin edilir, əvvəllər verilən kreditləri qaytarmaq üçün tədbirlər görülür;

4) ləğvetmə komissiyası yaradılır;

Bankın əsas böhran növləri var:

Birinci növ büdcə xərclərinin ölçüsündən asılı olmayaraq, mikroekonomik səviyyədə fəaliyyət göstərən böhrana cavab verir. Bu mənada real nümunələr ABŞ-da (1984-1991), İsveçdə (1990-1993), Finlandiyada (1991-1994) və Fransada (1991-1998). Bu hallarda, məhdud sayda bankın iflası bütün maliyyə sisteminə yayılmadı və böyük miqyaslı makroiqtisadi böhrana səbəb olmadı. Xüsusilə, İsveçdə açıq likvidlik böhranı Mərkəzi Bankı bank sisteminə ağır investisiyalar qoymağa məcbur etdi. Bununla yanaşı, Mərkəzi Bankın müdaxiləsi ilə tezliklə açıq bir stabilləşmə strategiyası quruldu: iflas olmuş banklar milliləşdirildi və yenidən quruldu, halbuki uzunmüddətli borc verərək, sonrakı aylarda “səmərəliliyin artırılması” üzrə verilmiş investisiyalar öz təsirini itirdi. Nəticədə, böhranı aradan qaldırmaq üçün səfərbər edilmiş böyük maliyyə resurslarına baxmayaraq, inflyasiya və ya büdcə sektorunda sabit bir təsirə malik olmadı (Мамедов З. Ф., 2007, s.59).

İkinci növ bank böhranı, makroiqtisadi səviyyəyə yayılmaqla, daha çox dağıdıcı nəticələrə gətirib çıxarır. Çili təcrübəsi (1981-1984), ehtimal ki, yəqin ki, ən açıqlayıcıdır. Əvvəlcə bankçılıq böhranı 1982-1983-cü illərdə ÜDM-in 13% azalmasına gətirib çıxardı. Bank sektorunun böyük əksəriyyəti milliləşdirildi amma dövlətin yenidən qurulması üçün çəkilən xərclər hələ tam ödənilməyib.

Cənub-şərqi Asiyada son dövrdə baş verən pul böhranı əvvəllər Çili təcrübəsi ilə ən azı dövlət səviyyəsində bir çox ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Krizisin iqtisadi fəaliyyətə, gəlirlərə və işsizliyə təsiri Tayland, Cənubi Koreya və İndoneziya kimi ölkələrdə çox hiss olunur.

Qısa müddətdə kəskin azalma gözlənilir və yenidənqurma xərcləri ÜDM-in 15-20% -ni təşkil edə bilər. Çili böhranından başqa bir dərs çıxarmaq olar ki, maliyyə sektorunun yenidən qurulması və kreditlərin məhdudlaşdırılması, dağıdıcı təsirlərinin aradan qaldırılması siyasəti hər hansı bir ölkənin inkişafına nəzərəçarpan təsir göstərir. “İsveç tipi” böhranından fərqli olaraq əksinə, Asiya böhranı iqtisadi

artım potensialına, maliyyə və sənaye quruluşuna təsir göstərir, həmçinin Cənub-Şərqi Asiya ölkələrin xarici dünyayla əlaqələrinə sərvətin və gəlirlərin paylanmasına təsir göstərir.

Üç əsas bank böhranına əlavə olaraq, onların təzahürlərinin bir sıra daha xüsusi formaları var.

Tanınma formasına görə - açıq və gizli. Bank böhranının gizli forması bank vahiməsi ilə xarakterizə olunur və bank iştirakçıların xahişi ilə depozitlərin buraxılması dayandırılır. Böhranın açıq forması, Böyük Depressiyadan əvvəl, banklardan depozitlərin çəkilməsi ilə ifadə edilən bank çaxnaşması ilə nəticələnən bank iflaslarıdır. Son dövrlərdə baş verən böhranlar, əsasən, depozitlərin sığortası sistemi və dövlətdən açıq və örtük zəmanətlərin müxtəlif formaları səbəbindən, əmanətçilərin banklara müraciət etməsi nadir hala gəldi. Müasir şəraitdə, böhranın gizli formasından açıq birə keçməsi ölkənin institusional və hüquqi çərçivəsinin xüsusiyyətləri və problem banklarına münasibətdə Mərkəzi Bankın və digər tənzimləyici orqanların tədbirləri ilə əvvəlcədən təyin olunmuşdur.

Bank böhranları təsir obyektinə görə - sistemli, qismən və latent növlərə bölünürlər.

Latent bank böhranı - bank strukturlarının əhəmiyyətli bir hissəsi yararsız olması ilə xarakterizə olunub, lakin fəaliyyətini davam etdirən bir vəziyyətdir. Sistemli böhran bank fəaliyyətinin keyfiyyətinin pisləşməsində özünü göstərir. Sistemli bank böhranı bank sisteminin böyük bir hissəsinin çatışmamazlığı deməkdir. Bankın borcalanları tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi və ya bank aktivlərinin dəyərsizləşməsi nəticəsində bank əmanətçilərlə bağlanmış müqavilənin şərtlərini yerinə yetirə bilmirlər. Böhranın açıq formasında, əmanətçilərin tələbi ilə banklar depozitləri verməməsi bank fəaliyyətindəki uğursuzluqları ifadə edir. Çox sayda bank tərəfindən depozitlər üzrə ödənişlərin dayandırılması açıq sistemli böhranın ən aydın təzahürüdür.

Qismən bank sistemi müəyyən bank sisteminin müəyyən strukturlarında və ya ölkənin müəyyən bölgələrində ortaya çıxır. Bankların maliyyə vəziyyətini makro iqtisadi məhv olma dərəcəsinə görə: mikro iqtisadi bank böhranı (fərdi kredit və

maliyyə institutlarının qeyri-sabitliyi ilə xarakterizə olunur və hökumətin yenidən qurulması üçün xərcləri böyüməyə gətirib çıxarır), makroiqtisadi bank böhranı (iqtisadi böhrana çevirir və ÜDM, gəlirləri, məşğulluğu və biznes fəaliyyətini aşağı salır) və qlobal bank böhranı (əhəmiyyətli bir makroiqtisadi yavaşlama, büdcə-vergi və pul qeyri-sabitliyi əslində maliyyə böhranıdır). Yaranma səbəbinə görə iki növ bank böhran fərqlənir.

Kredit prosesin pozulması ilə yaranan bank böhranı. Bu hal bankın müəyyən bölməsini və ya bütün sistemi təsir altına ala bilər. Böhranın nəticələri maliyyə sektoruna, iqtisadiyyata təsir edir və ya mikroiqtisadiyyat səviyəsində fəaliyyət göstərir.

Valyuta və ya borc problemlərindən yaranan bank böhranı (məsələn, valyuta məzənnəsində dəyişikliklər və əmanətçilərin öz depozitlərini geri almaq istəyi; sahibkarlıq subyektləri isə götürdükləri məbləğləri geri qaytara bilmirlər və bu kredit təşkilatlarını böhrana aparır) (Гаджиев Ш.Г., 2009, s.41).

Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi bank böhranlarının bank sistemlərinin yeni makroiqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılmasının mürəkkəb bir prosesi əks etdirdiyini sübut edir. Xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bank sektorunun müasir dövrün tələblərinə uyğun formalaşması, keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə bazar islahatları, maliyyə xidmətləri bazarının qloballaşması - bütün bu proseslər olduqca çətin şəkildə inkişaf edərək, ilk növbədə makroiqtisadi qeyri-sabitliyi, iqtisadiyyatda disbalansı artıraraq bankların balansına mənfi təsir göstərmişdir. Bank sisteminin artan qeyri-sabitlik fonunda iqtisadi böhran, iqtisadiyyatın real sektorunda baş verən şoklar kimi ənənəvi amillərə qarşı son dərəcədə həssaslaşmışdır.

İstehsalın azalması, bankların borcalanları olan müəssisələrin ödəmə qabiliyyətinin pisləşməsi bank böhranlarının ənənəvi səbəbidir. İqtisadiyyatda böhranın bank sisteminə təsir dərəcəsi bir çox amillərdən asılıdır. Bununla yanaşı, böhranın əsas səbəbini müəyyən etmək vacibdir. Beləki, iqtisadi böhranın başlanmasına qədər bank sisteminin əsas vəziyyətinin öyrənilməsi hümmü əhəmiyyət kəsb edir. Hər şeydən əvvəl, bankların likvidlik mövqeyi, onların borcları öz

sermayəsi ilə nə qədər təmin etməsi, onların kredit portfelinin kəmiyyət və keyfiyyətinə təsir edir. Zəif idarəetmə və mənfi xarici amillər bankı böhran həddinə gətirib çıxara bilər ki, bu mövcud şərait bankın əsas kapitalı aktivlər üzrə bütün itkiləri əhatə edə bilməməsi ilə müşahidə olunur.

Uzun müddət davam edən iqtisadi bum zamanı kreditin genişləndirilməsi, bir qayda olaraq, bank böhranlarını yaranan bir faktor kimi əks olunur. Kredit genişlənməsinin aşağı salınması kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsi, kredit riskinin artması səbəbi ilə baş verə bilər.

İnflyasiya adətən, bir neçə istiqamətdə bank sektoruna təsir göstərir. Bura faiz dərəcələri vasitəsilə xarici kapitalın xaricə çıxarılması, əmanətlərin payının azalması və depozit bazasının azalması, passiv və aktiv əməliyyatların strukturunda dəyişiklikləri aiddir. İnflyasiya dövründə bank aktivləri sürətlə inkişaf edə bilər, hətta real mənada faiz marjlarını yüksək tutmağı bacaran bankların mənfəəti arta bilər. Belə halda ilk növbədə, passivlərdən daha çox uzun müddətli aktivləri olan maliyyə institutları çətin vəziyyətə düşürlər. İnvestorlar, qiymət artımının yüksək dərəcələrində, xüsusilə əmanətlərin investisiya üçün alternativ variantlarının olması vəziyyətində real faiz dərəcələrini azaltmaq üçün banklara mənfi reaksiya göstərə bilərlər. Depozit bazasını qorumaq üçün banklar depozitlər üzrə faiz dərəcələrini yüksəltmək məcburiyyətində qalırlar. Eyni zamanda aşağı likvid və ya uzun müddətli aktivlər səbəbindən aktiv əməliyyatların rentabelliyyəsinin artırılması ehtimalı varsa, banklar mənfəətdə kəskin azalma yaşayır. Əmtəə qiymətlərindəki kəskin dəyişikliklər maliyyə aktivlərinin qiymətlərinə və faiz dərəcələrinə təsir göstərərək iqtisadiyyatdakı qeyri-müəyyənliyi yaradır və bankların əsas kreditörləri, əmanətçiləri arasındakı əlaqələrin qurulmasında riskləri əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Banklar tərəfindən kredit və bazar risklərinin qiymətləndirilməsi əmanətçilər və tənzimləyicilər tərəfindən bankların ödəmə qabiliyyətinin həyata keçirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşir. Bundan əlavə böhran riskinə bank sektorunda böhranın inkişafına təsir göstərə biləcək xarici iqtisadi faktorları da müəyyən etmək olar (Məmmədov Z., 2012, s.96).

Hələ 1980-cı ilin ilk illərində xeyli sayda tərəqqi etmiş olan dövlətlərdə bank böhranları neftin və digər əsas ixrac məhsullarının qiymətinin düşməsi ilə nəticələnmişdir. Əvvəlki böhranlar, beynəlxalq kapital bazarında borcların artması səbəbindən inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici borcunun kəskin artması ilə nəticələnmişdir. Bazarın təkrar maliyyələşdirilməsi üzrə xərclərin artması və milli valyutaların devalvasiyası xarici borc böhranının bir hissəsi olan bankların itaətsizliyə səbəb olub. Bənzər bir xarakter Argentinadakı (1980-1982), Meksikadakı (1982-1988), Filippindəki (1981-1987), Taylandakı (1982-1987), Malayziyadakı (1985-1988), İndoneziyadakı (1983-1988) bank böhranları daşıyırdı.

1.2 Təşkilatların inkişafında böhranlar: yaranma səbəbləri və nəticələri.

Baş vermə miqyasına görə, o cümlədən əlamətləri baxımından bank böhranları üç qrupa bölünür: kiçik miqyasda mikroiktisadi səviyyədə fəaliyyət göstərənlər; orta miqyasda makroiqtisadi səviyyəyə qədər proseslərin əhatə dairəsi genişlənir; daha geniş miqyasda isə yüksək inflyasiya və iqtisadiyyatın demonopolizasiyası ilə nəticələnən geniş miqyaslı maliyyə sabitsizliyi ilə xarakterizə olunur.

90-cı illərin əvvəllərində Finlandiya, İsveç, ABŞ və Fransada baş verən böhranlar açıq şəkildə mikroiktisadi xarakter daşıyırdı. Bu hallarda, məhdud sayda bankın iflası bütün maliyyə sisteminə yayılmamış və geniş miqyaslı makroiqtisadi tənəzzül yaranmamışdır.

İsveçdəki 1991-ci ildəki likvidlik böhranı Mərkəzi Bankı bank sisteminə sərmayə qoymağa məcbur etdi. Bundan sonra iflas prosesdurlarının tətbiq zərurəti bankların milliləşdirilməsinə, yüksək gəlirli investisiyalar formasında uzunmüddətli borc verilərək yenidən qurulmasına imkan verdi. Nəticədə böhranı aradan qaldırmaq üçün cəlb edilmiş böyük maliyyə resurslarına baxmayaraq, inflyasiya və ya büdcə sektorunda sabit bir təsirə malik olunmadı. Onun təsiri mikroiktisadi səviyyə ilə məhdudlaşdı (Э.Короткова, 2010, s.88).

Makro səviyyəyə yayılan böhranın izah edəcəyi nümunə, Çili böhranıdır (1981-1984). Bank böhranı 1982-1983-cü illərdə ÜDM-də 13% azalmağa səbəb oldu. Bank sektorunun böyük əksəriyyəti milliləşdirildi və bank sisteminin yenidən qurulmasına ayrılmış dövlət xərcləri ayrıldı.

Cənub-Şərqi Asiya ölkələrindəki son vaxtlar baş verən bank böhranları Çilidə yaşanan böhranla çox oxşarlıq təşkil edir. Bu formalı böhranlar iqtisadi fəaliyyət, gəlir və sənaye quruluşuna mənfi təsir göstərir, nəticədə işsizlik kəskin şəkildə artmasına səbəb olur.

Argentina (1980-1982), sistemli bank böhranının real nümunəsinə çevrilərək, tam miqyaslı maliyyə sabitliyi, yüksək inflyasiya meydana gətirmişdir. Başqa sözlə, maliyyə sisteminin əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsi və inflyasiya artımı ilə müşahidə olunub ki, bu da öz növbəsində 1984-1986-cı illərdə iki yüksək inflyasiya prosesinin sürətlənməsinə gətirib çıxardı. 1989-1991-ci illərdə və 2001-2002-ci illərdə iqtisadiyyatın tam dağılması baş verdi. Argentina böhranının səbəbləri əsasən bank sisteminin yenidən qurulması sahəsində qeyri-adekvat hökumət siyasəti ilə bağlıdır.

Bolqarıstan Respublikasında Mərkəzi Bank tərəfindən kredit formasında kütləvi şəkildə pul verilməsi 1996-1997-ci illərdə inflyasiyaya səbəb oldu.

Bazar islahatları şübhəsiz ki, bazar iqtisadiyyatının bərpasını və inkişafını, o cümlədən bank sistemini inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Lakin, qısa və orta müddətdə islahatlar bank sistemindəki böhran proseslərini təhrik edə və pisləşdirə bilər (Əliyev M.F., 2003, s.55).

Böhran iqtisadi dəyişikliklər fonunda eyni vaxtda baş vermir, lakin inkişaf edir. Bu da onun xarici təzahürlərinin formasına aiddir. Bu halda, müəyyən bir nöqtəyə qədər inkişaf etmiş böhran bankın “daxili işi” kimi qala bilər. Bank müştərilə, səhmdarlar və ya digər əlaqəli şəxslər üçün, bu proses, o vaxt nəzərəçarpan və əhəmiyyətli olur ki, bank öz öhdəliklərini yerinə yetirilməsində çətinlik çəkir, yəni bank ödəmə qabiliyyətini və likvidliyini itirir. Bu baxımdan bankdakı problemlərin və onların təzahür çalarlarının inkişafına görə təxmini sxem təklif edə bilərik. Banklarda problemlərə səbəb olan bəzi şərtlərə aşağıdakıları daxil etmək olar:

- bank işçilərinin zəruri bilik və bacarıqlarının olmaması;
- bankda gəlirli müştərilərə xidmət göstərməsindən imtina edilməsi;
- özəl depozitlər bazarında bankın passiv davranışları, halbuki bu bazar digər banklar üçün öz resurslarını artırmağın əsas mənbəyi hesab edilir;

- qanunların və digər normativ sənədlərin qəsdən və ya təsadüfən şəkildə pozulması;
- bank rəhbərliyinin az ixtisaslaşmış olması (nəticədə bank işinin zəif təşkil olunur və qeyri-adekvat idarəetməsinə gətirib çıxarır);
- riskli bank əməliyyatlarının aparılması;
- əmək və maliyyə resurs bazasının strukturunda mənfi dəyişikliklər;
- passivlər və aktivlər arasındakı fərqlər, bu baxımdan meydana çıxan qeyri-bərabərlik onların strukturlarının keyfiyyətinin azaldılması;
- yüksək likvid aktivlərin payını normal səviyyədə aşağı salınması;
- banklararası bazardan əhəmiyyətli miqdarda məbləğlərin daimi olaraq həddindən artıq cəlb edilməsi;
- aktivlərin və öhdəliklərin şaxələndirilməsinin azaldılması;
- özəl kapitalın azaldılması;
- qəbul edilmiş risklər üçün ehtiyat tədbirlərinin görülməməsi;
- debitor və kreditor borc öhdəliklərinin artması ilə gəlirin azalması;
- əməliyyatların texniki və texnoloji proseslərin həyata keçirilməsində qeyri-adekvat vəziyyəti (məsələn, müəyyən ödənişlərin aparılmasında uğursuzluqlar və gecikmələr);

Gizli bank iflasçılığının əsas əlamətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- müştəri ödənişlərinin icrası müddətini artırmaq məqsədilə yeni qaydaların tətbiq edilməsi;
- bankda likvidlik çatışmamazlığın süni şəkildə baş verməsi;
- təcavüzkar reklam formasından istifadə edərək cəlb edilən resurslar üçün faiz dərəcələrinin kəskin artması;
- bankın müxbir hesablarında vəsaitin olmaması səbəbindən ödənişlərin vaxtı və ödənilməmiş hesablaşma sənədlərinin mövcudluğu artırılır;
- digər kredit təşkilatları tərəfindən bank məhdudiyyətlərinin bağlanması;
- ödəmələrin yerinə yetirilməsi və vəsaitlərin verilməsi müddətini artıran texniki problemlərin yaranması;

- müştərilərə göstərilən xidmətlərin tariflərinin artması;
- bank aktivlərinin “geri alınması”nın başlanğıcı;
- bankın əlverişsiz vəziyyətinə dair “daxili” məlumatların təhrif olunmuş formada ortaya çıxması;

- bank rəhbərliyinə yaxın müştəri fondlarının xaric olunması;

Bankın iflasçılığı açıq forma almasına aid xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

- bankın müştəriləri tərəfindən, əlaqəli müttəfiq tərəflərdən məhkəmə prosesləri çərçivəsində kütləvi iddiaların başlanması;

- ödənişlərin həyata keçirilməsində gecikmələrin artması, ödənişlərin bir hissəsinin xroniki yerinə yetirilməməsi,

- balans göstəricilərində əhəmiyyətli dərəcədə azalma (kapitalın valyutasının, balansın, likvid aktivlərin, gecikmiş və girov qoyulmuş aktivlərin payının artması, icra standartlarının pozulması, verilən kreditlər üçün girov tələblərinin azalması və s.);

- fəaliyyət miqyasını məhdudlaşdırılması, maksimum xərclərin azaldılması;

- bank rəhbərliyinin dəyişilməsi, bank işçilərinə dəstək proqramlarının azalması və ya onların vəzifələrdən azad edilməsi;

- müştərilər üçün aparılan əməliyyatlarının sayının azaldılması;

- müştərilərin qalıqları və digər hesabları üzrə qalıqların azaldılması (bankın hələ də ödəyə biləcəyi məbləğlər çərçivəsində bankdan kütləvi şəkildə pul köçürmələri);

- bankın maliyyə idarəetməsi haqqında Konstitutsiyada müəyyən edilmiş qanunların və bank qaydalarının pozulma sayının artması;

- əsas vəsaitlərin normadan çox hissəsinin satışı;

- bankın problemləri ilə bağlı mətbuatda və bank sektorunda informasiyanın geniş yayılması;

- banka müvəqqəti rəhbərliyin təyin olunması;

- bank üçün fərdi əhəmiyyətli iştirakçıların bankdakı müxbir hesablarının bağlanması;

Bir qayda olaraq, bank sisteminin (bank sektorunun) vəziyyətində olduğu kimi, bankın böhrana düşmə səbəblərini iki yerə ayıra bilərik, daxili səbəblərə - yalnız təşkilatın özü nöqsanlar baş verir və xarici səbəblər - baş verməsində heç kim məsuliyyət daşımır və kənar qüvvələrin təsiri ilə formalaşır (Həsənov H. K. , 2013, s. 84).

Bank böhranının ən vacib daxili səbəblərindən bəziləri əvvəlki hissədə təqdim etmişdik. Bir sıra əhəmiyyətli səbəbləri aşağıda əlavə edə bilərik:

- Bankın gələcəyi üçün nəzərdə tutulan, bankın müxtəlif fəaliyyətlərin və praktiki fəaliyyət proqramların əsasını təşkil edən, yaxşı düşünülmüş və balanslaşdırılmış inkişaf strategiyası olmaması.

- Həm bankın maliyyə əməliyyatlarının texnologiyasına, həm də bankın bütün səviyyələrində effektiv idarəetmənin təşkilinə aid yüksək keyfiyyətli, daxili razılaşdırılmış, əsaslandırılmış tənzimləyici sənədlərin olmaması.

- Analitik (marketinq daxil olmaqla) işin və planlaşdırma sisteminin zəif planlaşdırılması.

- Nüfuzlu təşkilati strukturun, onun elementləri arasında qarşılıqlı təsir prosedurlarının olmaması.

- Bank əməliyyatları və ya fərdi elementləri (məsələn, borcalanların kredit qabiliyyətinin müəyyən edilməsi üçün zəif, etibarsız metod) üçün qeyri-qənaətbəxş texnologiyalar.

- Bankın öz üzvlərinə və ya iştirakçılarna aşağı səviyyədə (bazar ortalamasının altında) və ya sıfır kredit dərəcələrində əhəmiyyətli miqdarda kreditlərin verilməsi.

- Bu praktika, adətən, müvafiq bankların sahibləri və menecerləri kreditorların, əmanətçilərin və bank müştərilərinin maraqlarını öz maraqlarından sonra ikinci yerə qoyduqları deməkdir.

- Xüsusilə situasiya, dürtüsel (mütəxəssislərin təhlili nəticələrinə və təşkilatın təsdiq edilmiş inkişaf planları əsaslanmayan) əməliyyat rəhbərliyi.

– Kredit prosesinin kifayət qədər yaxşı təşkil edilməməsi, ödənilməmiş kreditlərin böyük payında, girov dəyərinin aşağı düşməsində, kredit portfelinin keyfiyyətinin aşağı olmasında ifadə edilir və s.

– Bankın inkişaf yolunda yaranan əlverişsiz hallarda konkret tədbirlər planların olmaması (və ya real istifadə üçün nəzərdə tutulmayan bu cür planların mövcudluğu).

– Bankın müflis edilməsi üçün işçilərin təhlükəli sayılan planlaşdırılmış əməlləri.

– bankda müntəzəm olaraq öz güclü və zəif tərəflərinin tapılması, stressə, böhran proseslərinə məruz qalma və ya heyətin və kadrların qeyri-kafiliyi və ya istəksizliyi müvafiq vasitələrdən istifadə etməməsi.

Bankda böhrana səbəb ola biləcək xarici amillərə gəldikdə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- bank sektorunun böhranı (xüsusilə, kreditlər və depozitlərarası bank bazarının böhranı);

– real iqtisadiyyatın böhran vəziyyəti (bankın müştəriləri olan müəssisələr və təşkilatların fəaliyyətlərinin dondurması və ya tənəzzülü);

– dövlətin iqtisadi və maliyyə siyasətində ciddi dəyişikliklər, hakimiyyətin uğursuz institusional qərarları və maliyyə bazarlarında uğursuz oyun qaydaları;

– qeyri-təkmil rəqabət, xüsusilə də bərabərsizlik və ədalətsiz halları;

– fors major halların təsiri;

– bankın əsas müştərilərin maraqlarında və üstünlüklərində kəskin dəyişikliklər (məsələn, pullarını digər banklara, o cümlədən xarici ölkələrə köçürməyi qərar alırlarsa);

1.3. Antiböhranlı idarəetmənin iqtisadi məzmunu, onun əlamətləri, müasir dövrdə onun zəruriliyi, əsas prinsipləri və funksiyaları.

Böhran yarandığı andan etibarən, hər hansı təşkilatın fəaliyyət göstəricilərində kəskin pisləşməsi ilə müşayiət olunan sahələrdə problemlər üzə çıxır. Bura likvidliyin və ödəmə qabiliyyəti aşağı düşməsi, gəlirlərin azalması, iş kapitalının

dövriyyəsinin və maliyyə sabitliyinin pozulması daxildir. Kommersiya banklarının antiböhranlı idarə olunması bank risklərini azaldır və maliyyə böhranlarının başlanmasına maneə törədir ki, bu da bank biznesinin uğurlu inkişafına və uzun zaman müddətində rəqabət bacarığının təmin olunmasına imkan verir. Bankın antiböhranlı idarəedilməsinin mahiyyətini anlamaq üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur (Abbasov A.H., 2003, s. 25):

Birinci yanaşma, antiböhranlı idarəetmə böhran vəziyyətində olan bankın idarə edilməsini və böhrandan çıxarılmasını nəzərdə tutur.

İkinci yanaşma göstərir ki, böhranın idarə edilməsi bankın iflasdan və ya bankın hədəflənmiş iflasından asılı olmayaraq, tətbiq olunan proseduralarla müəyyənləşdirilmiş bir tədbirdir.

Bu iki yanaşmada qeyd edilən şərtlər böhran idarəciliyinin mahiyyətini azaldır, o cümlədən törədə biləcək fəsadların gücünü zəiflədir.

Bu səbəbdən, bankın antiböhran idarəciliyi ilə bağlı daha geniş anlayışını nəzərdə tutan üçüncü yanaşmanın tətbiqi zəruriliyi ilə seçilir:

Bankın həddən artıq riskli addımlarının qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər (risklərin idarə edilməsi sisteminin inkişaf etdirilməsi) icrası, iflasın əlamətləri qarşısını almaq üçün tədbirləri və bankın iflas prosesində məhkəmə proseduraları həyata keçirilməsi.

Kommersiya banklarının böhran idarəciliyi anlayışı bankın kommersiya fəaliyyəti üzrə müstəqil səviyyədə həyata keçirilmiş tədbirləri və tənzimləyici qurum - Mərkəzi Bank tərəfindən (bütün bank sisteminin sabitliyini qorumaq və bank kreditorlarının maraqlarını qorumaq üçün), həmçinin iflas prosedurlarının prosedurlarını birləşdirməkdir.

Bankın antiböhran idarə edilməsi, dərin iqtisadi tənəzzül baxımından ən pis vəziyyət hallarında təhlükəli qərarların icrasını minimuma endirən kompleks bir proqramdır. Onun məqsədi böhranın təsirlərini azaltmaqdır, onun səbəblərini aradan qaldırmaq yox. Böhranın kredit təşkilatına təsirinin azaldılmasına yönəldilmiş tədbirlər həm bank, həm də mərkəzi bank tərəfindən qəbul edilə bilər. Antiböhran idarəciliyi bank təhlükələrinin idarə olunmasının fərqli metodlarından yararlanılır:

identifikasiya üsulları, qiymətləndirmə, idarəetmə təsiri və nəzarət üsulları. Eyni zamanda, böhrana qarşı mübarizə aparan bu vasitələr, bir sıra risklərin yarada biləcəyi zərərləri əhatə edə bilmir (Мамедов З. Ф., 2007, s.45).

Buna əsasən bankın antiböhran idarəçiliyi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir: böhran öncəsi idarəetmə (kommersiya bankının mövcud vəziyyəti), böhran içində idarə olunması, iflasın qarşısını almaq üçün tədbirlər almaq, böhranın sonunda idarəetmə (bank iflasın məhkəmə proseduraları).

Kommersiya bankının antiböhranlı idarəetməsinə mürəkkəb bir fəaliyyəti əhatə edən aşağıdakı elementlər aiddir:

- Banklarda risklərin idarə edilməsi sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilmiş qarşısının alınmasına yönəlmiş riskli komponent.

- Federal İttifaqın “Müflisləşmə (iflas) haqqında” hüququn imkan verdiyi preventiv-qanunvericilik komponenti.

Məhkəmə komponenti, kommersiya bankına iflas prosedurunun açılması qaydası ilə həyata keçirilir. Məhkəmə komponenti çərçivəsində bank ləğv edilir. Eyni zamanda, əgər təsisçilər kreditörlərin bütün tələblərini yerinə yetirirlərsə, bank bundan sonra bank fəaliyyət haqqında lisenziyaları əldə etmək hüququna malik şəxs kimi fəaliyyət göstərir.

Böhran dövründə bankın idarəedilməsi risklərin idarəedici sisteminin funksional və dəstəkləyici hissəsindən ibarət olur. Dəstəkləyici hissə təşkilati, tənzimləyici, metodik və hüquqi dəstək alt sistemlərindən ibarətdir. Funksional bölmə böhran idarəçiliyinin funksiyalarını birləşdirir və bankın maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, monitorinqi və vaxtında xəbərdarlıq edilməsi, gələcəkdə böhran vəziyyətlərinin qarşısının alınması, ödəmə qabiliyyətinin və maliyyə bərpasının təmin edilməsi problemlərinin həll edən təşkilati və iqtisadi üsulların kompleksidir.

Böhranın idarə olunmasında xüsusi önəm böhranın qiymətləndirilməsidir. Böhran vəziyyətlərinin və iflasın diaqnostikası prosesinin əsas məqsədi bankın maliyyə vəziyyətinin və gələcək dövr üzrə proqnozlarının təhlili, böhran vəziyyətlərinin inkişafına kömək edən əsas amillər və səbəblərin vaxtında

aşkarlanması, bankın daxili və xarici mühitinin monitorinqi və bankın inkişafının proqnozlaşdırılmasıdır.

Həmçinin, potensial böhranların müəyyənləşdirilməsi üçün qeyri-sabitlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, böhrana qarşı müvafiq tədbirlər barədə qərar qəbul etmək üçün böhranın mövcudluğunu və dərəcəsini müəyyən etmək kimi bəzi xarakterik göstəricilərə ekspert qiymətləndirməsini aparmaq lazımdır. Bankın sabitliyini qorumaq üçün tədbirlər haqqında qərar ilk növbədə bankın idarə heyəti tərəfindən böhran parametrlərinin birbaşa qiymətləndirilməsi əsasında aparılır. Böhran dövründə bankda bütün üzvlərdən ibarət olan fəvqəladə böhran komitəsi yaradılır.

İdarəetmə bir idarə obyektini kimi sosial-iqtisadi sistemdə həyata keçirilir. İdarəetmə xüsusiyyətlərindən biri onun mövzudur. предмет мозы Ümumi baxışda idarəetmə mövzusu həmişə insan fəaliyyətidir. Ancaq bu fəaliyyət bir növ bu fəaliyyətin özü və ya prosesində həll edildiyi bir çox problemdən ibarətdir. Buna görə, idarəetmə mövzusunu problemlərin cəminə uyğun hesab edə bilərik.

Böhran idarəçiliyi - bir böhranın faktorları böhranın başlanmasına səbəb olan ziddiyyətlərin qeyri-kafi birləşməsinin təzahürüdür.

Böhran faktları ehtimalədir və real ola bilər. Hər hansı bir idarəetmə antiböhranlı ola bilər ya da böhran vəziyyətində olan təşkilatı idarəetmədən antiböhranlı idarəetməyə çevrilə bilər. Bu müddəanı nəzərə almadan mənfi nəticələrə yönəlməyə bilər və bunun nəzərə alınması böhran vəziyyətlərinin zərərsiz keçməsinə kömək edəcək (Майкл Льюис., 2011, s. 40).

Antiböhranlı idarəetməsinin mahiyyətini aşağıdakı mülahizələrdə ifadə etmək olar:

- mümkün böhran hallarının baş verməsini nəzərə alınmalıdır;
- böhran vəziyyətində idarə olunması xüsusi yanaşmalar, xüsusi bilik, təcrübə və sənət tələb edir;
- böhranları əvvəlcədən gözləmək, təsvir etmək və proqnozlaşdırmaq olar;
- böhran proseslərini müəyyən bir həddə qədər idarə etmək olar;

- böhrandan çıxma proseslərinin idarə olunması bu prosesləri sürətləndirə və nəticələrini minimuma endirə bilər;

- müəyyən dərəcədə böhranları sürətləndirmək, önə çəkmək, sonlandırmaq olar;

- böhranların təsirini yumşaltmaq olar;

Antiböhranlı idarəetmə sistemi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmalıdır.

Onlardan əsasları aşağıdakılardır:

- qeyri-formal idarəetmədə motivasiyasını, inamını gücləndirmək meylə mövcuddur;

- integrasiya proseslərinin gücləndirilməsi, cəhdlərin cəmləşdirilməsi və bacarıq potensialından daha səmərəli istifadə etmək üçün imkanların yaradılması;

- ortaya çıxan problemlərə vaxtında cavab vermək üçün mərkəzləşdirmənin azaldılması;

- idarəetmənin diversifikasiyası, çətin vəziyyətlərdə effektiv idarəetmənin ən uyğun tipoloji əlamətlərini axtarılması.

Antiböhranlı idarəetmə prosesləri texnologiyalar baxımından müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- idarəetmə qərarlarını hazırlamaq və həyata keçirmək üçün yeni texnoloji proqram-hədəf yanaşmaların həyata keçirilməsi;

- idarəetmə qərarlarının ilkin və sonrakı qiymətləndirmələrinə, davranış və fəaliyyət üçün alternativlərin seçilməsinə diqqət yetirilməsi;

- resursların istifadəsində hərəkətilik və dinamiklik, innovativ proqramların həyata keçirilməsi;

- idarəetmə proseslərində vaxt faktoruna həssaslıq, vəziyyətlərin dinamikası üzrə vaxtında tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- qərarların keyfiyyətinə qarşı böhranın kriteriyalarından istifadə edilməsi;

Böhran idarəetmə mexanizmində prioritet məsələlərə aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- peşəkarlıq dəyərləri ilə integrasiya;

– korporasiyalaşma, qarşılıqlı qərarların qəbul edilməsi, axtarış və yeniliklərin dəstəklənməsi;

– böhrana qarşı tədbirlərə yönəlmiş motivasiya, səhvlərdən yayınmaq, ehtiyatların saxlanması, ehtiyatlılıq, peşəkarlıq, vəziyyətlərin dərin təhlil edilməsi;

– problemlərin həllinə təşəbbüs və ən yaxşı inkişaf variantlarını tapmaq;

– optimist və etimad münasibətlərinə, fəaliyyətin sosial-psixoloji sabitləşdirilməsi.

Antiböhranlı idarəetmə əlamətləri olaraq aşağıdakıları təsbit edə bilərik:

1. böhran öncəsi idarəetmə üçün - vaxtında qərar qəbul etmək;

2. böhran şəraitində idarəetmə üçün - qeyri-sabit vəziyyətlərin düzəldilməsi;

3. böhrandan qurtulma proseslərini idarə etmək - zərərləri və itirilmiş imkanları bərpa etmək.

Müasir şəraitdə iqtisadi inkişafa nail olunması məqsədilə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin qurulması zamanı böhran hadisələrinin baş verməsi ehtimalı qaçılmazdır. İlk növbədə, bank müştəriləri bu böhranlardan əziyyət çəkir və onlar vəsaitlərinin bir hissəsini itirir. Belə olan zaman, sahibkarlıq fəaliyyəti bank sistemində maliyyə dayanıqlılığının sabitliyinə mənfi təsir göstərir.

Müasir elm böhranı bankların xüsusilə innovativ idarəetmə modelləri, metodları və antiböhranlı idarəetmə konsepsiyaları vasitəsilə idarə edə biləcəyinə inanır. Bu səbəbdən, bank sektoru iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərdiyi maliyyə sisteminin ən əhəmiyyətli elementlərindən biri olduğu üçün, yalnız makro səviyyədə deyil, ayrı-ayrı bank qurumlarında da antiböhran idarəetmə mexanizmini tətbiq etmək lazımdır (Зейналов В. 3., 2011, s. 77).

Antiböhranlı idarəetməyə olan ehtiyac böhranı aradan qaldırmaq və həll etmək, bunun mənfi nəticələrini yumşatmaq zəruriliyini əks etdirir. Antiböhran idarə edilməsinə ehtiyac inkişaf məqsədlərindən irəli gələ bilər. Məsələn, insan mövcudluğunu, onun sağlamlığını təhlükə altına alan ekologiya sahəsində baş verən böhran vəziyyətlərinin ortaya çıxması antiböhranlı idarəetməsi üçün yeni vasitələr axtarmağa məcbur edir ki, bu da texnologiyanın dəyişdirilməsi ilə bağlı qərarların qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Beləliklə, antiböhran idarəetmənin əsas məsələsi

texniki heyətin peşəkarlığını artırmaq, intizamı gücləndirmək və yeni təhlükəsiz texnologiyaların inkişafını təşkil etməkdir. Bütün bunlar idarəetmə problemləridir.

Rəsmi baxımdan, antiböhranlı idarəetmə elə bir fəaliyyətdir ki, əsas məqsədi iflas edən müəssisəni maliyyə böhranından uzaqlaşdırmaq və yeni sahiblərə əmlak kompleksini satmaqla əldə edilən gəlirlə, şirkətin borclarını bağlamaqdır.

Əslində, iflas edən müəssisənin antiböhranlı idarə olunması dövlət və cəmiyyətin maraqları baxımından antiböhranlı idarəetməsinin effektivliyinin əsas meyarlarını müəyyən edən bir sıra mühüm şərtləri qarşıya çəkir. Bu ön şərtlər iş yerlərinin qorunması və digər halları ilə izah edən aşağıdakı mənbələrdir (Copoc Д., 2010, s.78):

- idarə edilmə müddəti davamlı sayıldığı təqdirdə, qüvvədə qalmalıdır;
- iflas edən müəssisənin antiböhranlı idarəetmədən yalnız maliyyənin bərpasını deyil, həm də cari əməliyyatlardakı böhranı və müəssisənin inkişafı ilə bağlı böhranı aradan qaldırmaq lazımdır;
- antiböhranlı idarəetmənin tətbiq edilməsi nəticəsində iflas edən bir müəssisə yenidən əməyin və kapitalın mənfəətlə işləməsi üçün sahibkarlıq subyektinin və işəgötürmə funksiyalarını bərpa etməlidir;

Böhranın idarə olunması prinsipləri, əsasən Müflisləşmə və iflas haqqında AR-nın qanuna əsaslanan, iflas nəzarəti sahəsində dövlət siyasətini ehtiva edir. Bu siyasətin əsas elementi dövlətin nəzarət funksiyasıdır və aşağıdakıları əhatə edir:

- arbitraj menecerlərinin fəaliyyətinə nəzarət;
- qəsdən iflasın qarşısının alınması;
- bazar iqtisadiyyatı üçün zəruri və effektiv bir vasitə kimi iflas institut anlayışını yaratmaq üçün böhran idarəetmə sisteminin inkişafı ilə bağlı ictimai məlumatlarının həyata keçirilməsi;
- antiböhranlı idarəetmə sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması.
- Antiböhranlı idarəetmə dövlət səviyyəsində funksional və institusional baxımdan təsvir edilə bilər. Funksional aspekt antiböhranlı idarəetmə prosesində istifadə edilən mexanizmlər və prosedurlarla xarakterizə olunur. İnstitusional aspekt

antiböhranlı idarəetmə infrastrukturu ilə xarakterizə olunur, onların elementləri aşağıdakılardır:

- arbitraj idarəçilərinin özünü tənzimləyən təşkilatları;
- arbitraj menecerlərinin idarəedici şirkətləri (iflas prosesinə yardımçı olmaq, informasiya qaynaqlarını təmin etmək);
- nəzarət orqanları;
- antiböhranlı idarəetmə sahəsində kadrların hazırlanması.

Böhran vəziyyətində idarəetmə sisteminin xüsusi səviyyəsi, qeyd olunduğu kimi, kommersiya bankı səviyyəsində xüsusi idarəetmə fəaliyyətinin-antiböhranlı idarəetmənin (böhranın dərəcəsinin azaldılması və aradan götürülməsi, bankın əsas amallarını tamamlayan və onun tərəqqisində real tendensiyalara cavab verən idarəetmə prosesi şəklində anlaşılmalıdır) tərəqqi etdirilməsini əsas amil kimi nəzərə alır.

Antiböhranlı idarəetmənin təsir məzmunu böhranın səbəbləri və amilləridir. Böhranın idarə edilməsi vəzifələri aşağıdakılardır:

- böhran vəziyyətlərinin proqnozlaşdırılması və onların saxlanılması və inkişafı üçün strategiyaların hazırlanması;
- böhranın təsirlərinin zərərsizləşdirilməsi və ya azaldılması.

Antiböhranlı idarəetmənin funksiyaları idarəetmə məzmununu əks etdirən və nəticəsini müəyyən edən fəaliyyətlərdir. Burada funksiyalar böhran prosesində onun gözlənilməsində, uğurlu idarəetməni nəzərdə tutur.

Böhranın idarə olunmasının əsas funksiyalarını aşağıdakı kimi formalaşdırma bilərik:

- profilaktik;
- strateji,
- analitik;
- kommunikasiya;
- nəzarət,
- məlumat.

Profilaktik funksiya bankın maliyyə vəziyyətini müəyyənləşdirmək, böhranın erkən qarşısının alınması üçün xüsusi tədbirlər görməkdir. Profilaktik idarəetmə, idarə olunan obyektin əlverişli amillərin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması xərcləri nəzarət edilən obyektin bu faktorların yarada biləcəyi böhran vəziyyətinin aradan qaldırılmasından daha aşağı olduğundan, resursların dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Profilaktik funksiya böhranın qarşısının alınması vasitədir.

Strateji funksiya böhrana qarşı mübarizə strategiyasıdır ki, riskli bank əməliyyatlarının taktikası, böhranların mümkünlüyü nəzərə alınmaqla bir sıra bank tədbirlərini əhatə edir.

Analitik və nəzarət - bankın maliyyə vəziyyətinin təhlilində, eləcə də struktur bölmələrinin daxili nəzarətində böhran vəziyyətlərinin baş verməsinin müəyyən edilməsi qabiliyyətini nəzərdə tutur.

Rabitə və informasiya - məlumatların asimmetriyasını azaltmaq üçün bankların struktur vahidləri arasında kommunikasiya baryerlərinin aradan qaldırılmasını təklif edir.

Böhranlı idarəetmə sisteminin əsas götürdüyü prinsipləri nəzərdən keçirək. Əsas prinsiplərə aşağıdakılar daxildir (Э.Короткова, 2010, s.88):

- müəssisənin maliyyə fəaliyyətində böhran hadisələrinin erkən diaqnostikası. Bir müəssisədə böhranın baş verməsi müəssisənin mövcudluğuna təhlükə yaradır. Müəssisənin sahiblərinin kapital bir hissəsinin itirilməsi ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alaraq, onun təsirini azaltmaq üçün zərərsizləşdirilməsi imkanlarından vaxtında istifadə etmək lazımdır.

- böhranlara cavab vermə aktuallığı. Hər bir genişlənməkdə olan böhran həm hər yeni iş dövrü ilə genişlənməyə çalışır, həm də yeni müşayiət olunan hadisələrə səbəb olur. Buna görə də, böhran əleyhinə mexanizmlər nə qədər tez tətbiq edilsə, müəssisənin bərpası üçün potensial daha yüksək olacaqdır. İflasın təhlükəsiz hala gətirilməsi üçün istifadə olunan mexanizmlər maliyyə xərcləri və zərərləri ilə bağlıdır. Eyni zamanda, bu xərclərin və zərərlərin səviyyəsi müəssisənin iflas təhlükəsi səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Əks təqdirdə, ya gözlənilən təsir əldə olunmayacaq (əgər mexanizmlərin işlənməsi kifayət deyilsə) və ya şirkət əsassız

olaraq yüksək məsrəflərə (əgər mexanizmin fəaliyyəti həddən artıq olduqda) məruz qalacaq;

- müəssisənin böhrandan çıxarılması üçün daxili imkanlarının tam şəkildə həyata keçirilməsi. İflas təhlükəsi ilə mübarizə aparan şirkət yalnız daxili maliyyə imkanlarına əsaslanmalıdır.

Yuxarıda göstərilən prinsiplər müəssisənin böhran vəziyyətində idarə edilməsinin əsasını təşkil edir.

II FƏSİL. MÜASİR BANK SEKTORU TƏŞKİLATLARININ İŞGÜZAR AKTİVLİYİNİN VƏ ANTİBÖHRAN İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏHLİLİ

2.1. Bank sektoru təşkilatlarında iqtisadi böhranların diaqnostikası

Hamımıza məlumdur ki, müəyyən iqtisadi-sosial dairələrdə baş verən arzu olunmayan proseslər böhranların yaranmasına səbəb olar və hər bir dövlətə, müəssisəyə, eləcə də hər bir banka mənfi təsirini göstərmiş olar. Qeyd etməliyik ki, hər bir dövlətdə bank sisteminin böhrana salan müxtəlif səbəblərlə birlikdə, hər bir dövlətdə aktiv ümumi səbəblər də mövcuddur və dünya təcrübəsində bankda mövcud olan böhranının ən çox yayılmış izahına əsasən aşağıda göstərilən fikirlərdən biri uyğundursa bank sistemində böhranlı vəziyyət kimi qəbul olunur (Abbasov A.H., 2003, s.47):

1. Bankların gəlir gətirməyən aktivləri, yəni işləməyən aktivlərinin hissəsi 10%-dən çoxdur;
2. Bankların böhrandan xilas etmə əməliyyatı üçün xərclənən pullar ümumi daxili məhsulun 2%-indən artıqdır;
3. Bankların böyük bir hissəsinin (10%-dən çox) milliləşməsinə səbəb bank sektorunun problemləridir;
4. Əyani yatırımlar arasında əsassız iddialar (panika) meydana gəlmiş və depozitlərin ümumi şəkildə geri qaytarılması məsələsi ortaya çıxmış və ya yatırılan pulların dondurulması, yaxud da böhrana qarşılıq kimi dövlətin depozitlərə ümumi yatırımların tətbiq edilməsi kimi qeyri-adi tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Maliyyə böhranının şiddətinin daha da güclənməsinə təsir edən nüanslar aşağıda göstərilənlər kimidir (Əliyev M.F., 2003, s.51):

- 1.Faiz hissələrində çoxalma;
- 2.Bankın balansında mövcud olan uyğunsuzluqlar;
- 3.Fond birjasında meydana gələn çöküşlər;
4. İqtisadi sferada qeyri-stabilliyin çoxalması.

Bazar iqtisadiyyatında bank böhranları qanunauyğun vəziyyətdədir və bununla da ona aid olan immanent bölünmələr və qarşılaşdırmalarla sərhədlənir. Bu

sərhədlənmədə bank sahəsindəki böhran vəziyyətlərinin əsas yaranma səbəblərini tədqiq edən elmi-tədqiqat işlər məzmununda son zamanlar getdikcə inkişaf etməkdədir.

Bank sisteminin böhran vəziyyəti ilə qarşılaşmasının ən əsas məsələsi mövcud sistemin ölkə və cəmiyyət üzərinə qoyduğu pul yüküdür. Bir çox vəziyyətlərdə, bankların xilas olmaq üçün həyata keçirdikləri əməliyyatlar maliyyə böhranlarının budaqlarını çoxaldaraq daha ağır zərərlərə gətirib çıxarır. ABŞ-da 2007-ci ildə başlayan və sonralar bir çox dövlətlərə nüfuz edən maliyyə böhranı dünyanın tarixində ən böyük qlobal böhran hesab olunur. Sözügedən bu maliyyə böhranına kimi 1975-2009-cı illərdə 50-dən çox ölkədə uyğun sayda valyuta və 54 borc/bank böhranı olmuşdur (Həsənov H.K., 2013, s. 48).

2007-2008-ci illərdə ABŞ meydana gələn maliyyə böhranının daha çox “finans infeksiyası” kimi yeni fenomenin səbəb olduğu məlum olduqdan sonra bütün dünya maliyyə cəhətdən yeni böhranların meydana gəlmə təhlükəsi ilə üz – üzə gəldi.

Hazırkı məlumatlara əsasən bu gün maliyyə böhranı səbəbiylə dünya əhatəsində bankların ümumi itkisi 700 mlrd dollardan çoxdur və bu göstəricinin yarıya qədəri Amerika banklarına aiddir. Banklar sözügedən bu dəyərin təqribən 50%-ni artıq yeni kapitalın cəlb edilməsi hesabına bərpa ediblər. Ancaq BMF-nun son hesabatlarına əsasən bank itkilərinin ümumi dəyəri iki dəfədən də artıq-1,6 trln. dollaradək yüksələ bilər (Məmmədov Z., 2013, s. 42).

Bununla da, 2008–ci ilin Qlobal maliyyə böhranı zamanı və böhran sonrası strategiyasının inkişafı ardıcılıqla aşağıda göstəriləndi kimi həyata keçmişdir:

1. ABŞ ipoteka kreditləşmə sferasının çökməsi;
2. kredit tutumunun aşağı salınması və kredit xəttinin yaradılmasına ciddi şəkildə nəzarət;
3. fond göstəricilərinin mənfiyə istiqamətlənməsi;
4. büdcə çatışmamazlıqlarının çoxalması;
5. real sferada geri getmə;
6. işsizlik dərəcəsinin artması;
7. istehlak məsrəflərinin aşağı düşməsi.

2007-2008–ci illərdə adını eşitdiyimiz və indiyədək dünyanın bütünlüklə xilas ola bilmədiyi qlobal maliyyə böhranını 4 mərhələyə bölə bilərik (Рыцанов Э.С. 2010):

1. Anglo-sakson maliyyə böhranı (2007-2008, yaz ayları). Bu qlobal böhranın birinci mərkəzi ABŞ ipoteka bazarında qarışıq məsələlərin ortaya çıxması ilə meydana gəldi və ABŞ-ın ən böyük ipoteka bankı hesab edilən “Bear Stearns” bankının xilas edilməsini hədəfləyən əməliyyat oldu .

2. Sərhədləmə və ya hədudlama (2008-ci ilin avqust ayına kimi). Böhran tamamilə iqtisadi inkişaf etmiş ölkələrə nüfuz etdi, lakin bununla birlikdə ümid mövcud idi ki, maliyyə böhranı inkişaf etməkdə olan dövlətlərə təsirsiz ötürərək və bunun nəticəsində onların hərəkətli iqtisadi inkişafı böhran içində olan dövlətlərin xilas olunmasında əsas katalizator rolunu oynayır.

3. Kreditlərin məhdudlaşdırılması əməliyyatı (2008-ci il noyabr ayı). İnkişaf etməkdə olan ölkələrin də böhran bəlası ilə qarşılaşmasının rəsmi qurumlar tərəfindən etiraf edilməsi. Belə olan təqdirdə dünyanın bir çox ölkələrində bankların vəziyyəti qarışıq təhlükə formasının başlamasına şərait yaratmışdı.

4. Emission əməliyyatları (2008-ci ilin noyabr ayından indiyədək mövcud olan vəziyyət). Dünya dövlətlərinin bir çoxu istehsalat qarışıqlığına yol açmamaq məqsədilə monetar və fiksəl xüsusiyyətli müxtəlif növlü tədbirlər planı hazırlamışdır. Bu prosedə əsas məqsəd ilk öncə, pul təklifini çoxaltmaqla tələbi stimullaşdırmaqdır.

Hal – hazırda bankların böhran vəziyyətlərinin diaqnostikası üçün bir çox metodlardan istifadə edirlər. Bunlardan ən geniş yayılmışı stress testlərdir.

Bankın mümkün ola biləcək bütün həssaslıqlarını qiymətləndirməsi aləti stress test adlanır. Dünya təcrübəsində stress testlərin 2 vacib növü var: ssenari və həssaslıq təhlilləri. Ssenari təhlili – bununla birlikdə bir çox risk faktorun başqalaşması bankın maliyyə vəziyyətinə effektinin dəyərləndirilməsidir. Həssaslıq analizi – hansısa bir risk amilinin fərqliləşməsini, bankın maliyyə vəziyyətinə effektinin dəyərləndirilməsidir (Сорок Д., 2010, s.78).

Risk amili – bank daxili və bank xarici daha öncələr izlənilmiş və ya bankın fəaliyyət prosesinə təsir edən mümkün, ölçülən qeyri-müəyyənliyə əsasən mövcud

olan amillərdir. Stress testlər xüsusi vəziyyətlərdə mövcud ola bilən hadisələrə görə risk amillərinin fərqlilik göstərməsinin bankın maliyyə vəziyyətinə potensial təsirinin dəyərləndirilməsinə görə reallaşdırılır və bankın mümkün zəif tərəflərini izləməyə, dəyərləndirməyə eləcə də vacib qabaqlayıcı tədbirləri müəyyənləşdirməyə imkan yaradan risklərin idarə edilməsi prosedurunun elementlərindən biri hesab olunur. Stress test sərhədlərində banklar sistemləri kəskin ziyanlara səbəb olan və risklərin idarə olunmasını çətinləşdirən hər bir risk amilini diqqətə almalıdır. Göstərilən nüanslar bazar, kredit, likvidlik və başqa təhlükələrin hissələrini özündə birləşdirir.

Stress testlərin reallaşdırılması ilə aşağıda göstərilənlər müəyyən olunur:

- bank kapitallarının şoklara davamlılığı;
- şoklar səbəbiylə bankın qarşılaşdığı ən yüksək itki;
- bank fəaliyyətində meydana gələn çatışmazlıqlar;
- bir çox fərqli risklərin dəyərləndirilməsi və onların əlaqəsi;
- bankın makro iqtisadi faktorlarından asılılığı.

Həyata keçirilən stress testlər zamanı mümkün maksimal ziyanın təyin edilməsi məqsədilə fərqli risk amillərinin birləşməsinə nəzər yetirilməli və onların bir-biri ilə münasibətinə diqqət yetirilməlidir. Risk profilləri bir – birindən fərqli olduğuna görə, eyni zamanda dünya səviyyəsində qəbul olunmuş stress testlərin həyata keçirilməsi standartlarının mövcud olmamasına bağlı olaraq stress test modellərinin yaradılması hər bir bankda ona müvafiq şəkildə yerinə yetirilməlidir. Banklar problemin təhlil səviyyəsində bağlı olaraq şokların analizinə görə həm həssaslıq həm də ssenari analizləri yerinə yetirilməlidir (Майкл Льюис., 2011, s. 40).

Bankların hər biri ilk olaraq stress testlərin reallaşdırılması məqsədilə onlara təsir edə bilən risk formalarını müəyyənləşdirməli və müəyyən olunmuş hər bir risk və onun kateqoriyası üzrə stress testləri tətbiq etməlidir. İlk olaraq hər bir risk qrupu üzrə banka səmərəsi olan makro və mikro iqtisadi risk fəaliyyətləri təyin olunmalı, onların tarixi hərəkətliliyinə nəzər yetirməli və bankın maliyyə hesabatlarının hərtərəfli analizi reallaşdırılmışdır.

Sözügedən analizlər reallaşdırıldıqdan sonra banka təsiri ola biləcək şoklar təyin olunmalıdır. Şoklar stress testin reallaşdırılma məqsədinə bağlı olaraq hər hansı bir istiqamətdə və ya qrup formasında olması mümkündür. Stress test prosedurlarında hadisələrin qeyri-adilik və ehtimal xüsusiyyətlərinin əlaqəsi diqqətə alınmalıdır.

Onu da qeyd etməliyik ki, stress testlər hadisələrin baş vermə mümkünlüyünü təyin etmir. Bu səbəblə ssenarilərin seçilməsində hadisələrin baş vermə mümkünlüyünün anlaşılması vacib nüansdır. Stress testin reallaşdırılması üçün istismar edilən informasiyaların dəqiqliyi və aktuallığı mütləq şəkildə izlənməlidir. Bu halda işlədilən hesabatların davamlılığı və müqayisəlilik xüsusiyyətlərinə müvafiqliyinin təmin edilməsi diqqətə alınmalıdır (Sadıqov E.M., 2010, s. 52).

Stress testdə qəbul olunmuş hər bir fərziyyə analiz olunmalı və əsaslı şəkildə izlənməlidir. Stress testlər tətbiq olunarkən “ən pis”, “ən yaxşı” və “ehtimal olunan” ssenariləri hazırlanmalı və fərziyyələr daxil edilməklə hər bir ssenari üçün ayrıca nüanslar və şoklar tətbiq edilməlidir. Stress testlərin reallaşdırılması zamanı risk amillərinin müəyyən olunmasında ancaq əvvəlki məlumatlara baxmaq düzgün olmayan nəticələrə səbəb ola bilər.

Bankın qarşılaşdığı risk amillərinin sayı həddən artıq çox olduqda bu amillərin arasından ancaq bankın əməliyyatlarına ciddi təsiri ola biləcək əsas risk amilləri götürülməli və onların bankın maliyyə vəziyyətinə effektinə diqqət yetirilməlidir. Stress testlər tətbiq olunarkən ən azından aşağıdakılara diqqət yetirmək vacibdir (Sadıqov E.M., 2010, s.58):

- müxtəlif sferalarda meydana gələn şok proseslərin bankın kredit xüsusiyyətinə və onun vəziyyətinə təsiri;
- ÜDM-də meydana gələn fərqliliklərin bankın kredit və kapital portfelinə təsiri;
- deflyasiya dəyişkənliyinin bank məhsullarının faizlərinə və kredit profilinə təsiri;
- bankın müxtəlif məhsullarının faiz dərəcələrinə təsir edə biləcək faktorlarda meydana gələn fərqliliklərin faiz dərəcələri ilə birlikdə bankın mənfəətinə, pul

vəsaitinə, kredit və deposit profilinə, xarici valyutada olan aktiv və öhdəliklərinə olan təsir;

- işlək olmayan kreditlərin quruluşunda meydana gəlmiş fərqliliklərin bankın xeyrinə, kapitalına və likvidliyinə təsiri;

- iri kreditlərlə əlaqədar meydana gəlmiş məsələlərin bankın kredit profilinə, likvidliyinə və xeyrinə təsiri;

- bankın xarici borclarının, ödənilməli olan vaxtdan əvvəl ödənilməsinə göstərilən təzyiqin bankın likvidliyinə təsiri;

- bankın iri depozitlərinin geri götürülməsinin bankın likvidliyinə təsiri;

- bankda yüksək likvidli pul vasitələrinin miqdarının azalmasının yeni kreditlərə təsiri;

- əməliyyat gəlirinin aşağı düşməsi və (və ya) əməliyyat məsrəfinin yüksəlməsinə təsir edən faktorların kəskin fərqliləşməsi;

- maliyyələşmə zamanı meydana gələn problemlər;

- təminat dəyərinin dəyişmə problemi;

- xarici valyutanın rəsmi məzənnəsinin dəyişməsi.

Operativ qərar qəbul edib, öz fəaliyyət sistemlərinin səmərəliliyinə nəzər yetirmək üçün, ayda bir dəfə stress test keçirməlidirlər. Stress testlərin həyata keçirilməsinə bankın rəhbər şəxsləri özləri nəzarət etməlidirlər.

Stress test forması, eləcə də stress testin tətbiq edilməsi zamanı işlədilən fərziyələr bankın risklərin idarə olunması bölməsinin iştirakı ilə yaradılmalı, Risklərin idarə olunması komitəsinin köməyi ilə yoxlanılmalı və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiqlənməlidir.

Yaradılmış modelə ən azı ildə bir dəfə, zəruri vəziyyətlərdə isə daimi şəkildə yenidən nəzər yetirilməlidir. Modeldə işlədilən ehtimal hallara və şoklara hər bir stress test tətbiq edilərkən fərdi şəkildə nəzər yetirilməli və təsdiq olunmalıdır.

Bankın idarə heyəti stress testin aktuallığına daimi olaraq diqqət etməli və bankın daimi tərəqqisinin təmin olunması və şok vəziyyətlərə qarşı dözümlülüyünün daha da gecləndirilməsi məqsədilə stress testlərin konkretləşdirilməsi və yenidən yaradılmasına davamlı olaraq diqqət etməlidir.

Əsas nəzər şok vəziyyətlərində bankın hansı planları reallaşdıracağını müəyyənləşdirməyə istiqamətləndiril-məlidir. Buna görə də, stress test nəticəsində əldə olunmuş nəticələr bank rəhbərliyinə təqdim olunmalı və risk vəziyyətləri üçün qabaqlayıcı tədbirlər görülməsi məqsədi ilə tədbirlər planı yaradılmalıdır.

Stress testin nəticəsi kimi bankın gözlənilməyən riskli vəziyyətlər planına yenidən nəzər yetirilməli və lazım olduqda əlavələr və dəyişikliklər olunmalıdır (Həsənov H.K., 2013, s. 28).

Hesabatlıq. Hər bir tətbiq edilmiş stress testin nəticəsi haqqında hesabat hazırlanmalı və bankın Müşahidə Şurasına təqdim olunmalıdır. Hazırlanan hesabatda ən azı aşağıdakılar qeyd olunmalıdır:

- stress testdə işlədilən şokların səbəbi və bu şokların tətbiqinin səbəbləri;
- stress testdə qəbul olunmuş ehtimalların siyahısı və bu fərziyyələrin əsaslandırılması;
- stress testdə işlədilmiş informasiyalar haqqında geniş hesabat;
- stress testin tətbiq edilməsi ilə əldə olunmuş nəticələr haqqında geniş tədbirlər toplusunu özündə birləşdirən tədbirlər planı.

İqtisadi sferada yarana biləcək maliyyə böhranı, qlobal maliyyə böhranı, maliyyə böhranlarının bank sisteminə təsirləri barəsində məlumat verdikdən sonra iqtisadi maliyyə böhranlarının banklarda diaqnostik təhlilini həyata keçirmək üçün nümunə olaraq seçdiyimiz iki bankın maliyyə hesabatlarını nəzərdən keçirək.

Nümunə olaraq seçdiyimiz, Access bank və Kapital bankın maliyyə hesabatlarına eləcə də, mənfəət və zərərlər qarşılaşdırmalarına baxaraq, bankların böhran vəziyyətində olub olmadıqlarını təhlil edə bilərik (Əlavə 1, s. 82).

Bankın ilin sonuncu ayındakı hesabat nəticələrinə, eləcə də mənfəət və zərər cədvəllərini nəzərdən keçirdikdə, onun vəziyyətinin o qədər də ürəkaçan olmadığı qənaətinə gəlmək olar.

Sözügedən bankın vəziyyətinin mövcud vəziyyətini müəyyən etmək üçün, onu Kapital bankın maliyyə göstəriciləri ilə müqayisəli təhlil etmək olar (Əlavə 2, s. 83, Əlavə 3, s. 84).

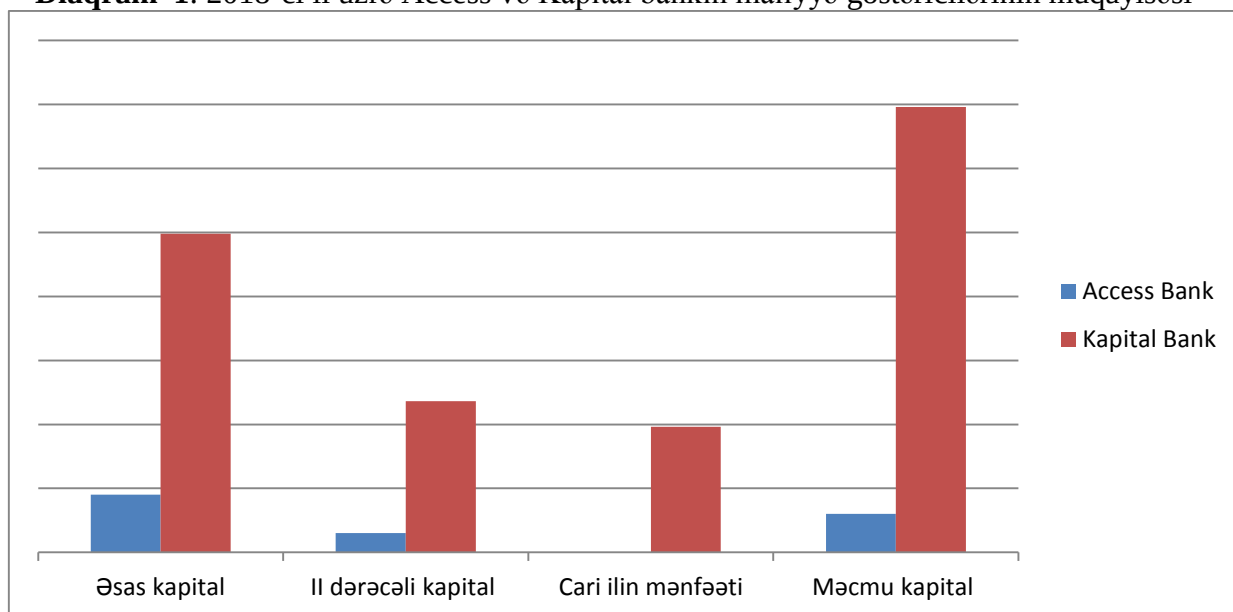
Ümumi mənzərəyə baxdıqda Kaital bankın vəziyyətinin yaxşı olduğunu görürük. Bunu deməyə bankın ümumi fəaliyyət, mənfəət və zərər göstəriciləri əsas verir.

Cədvəl 1: Access Bank mənfəət və zərər haqqında hesabat (31.12.2018)

1	Faiz və gəlirlərin bu qəbildən olan növləri, cəmi	88 071
2	Faizlər və onlara bağlı xərclər, cəmi	(51 782)
3	Xalis faiz mənfəəti (zərəri)	36 289
4	Qeyri-faiz gəlirləri, cəmi	(8 974)
5	CƏMI GƏLİRLƏR	27 315
6	Qeyri-faiz xərcləri, cəmi	(60 309)
7	Xalis əməliyyat mənfəəti	(32 994)
8	Aktivlərə əsasən mümkün ziyanların qarşılınması üçün xüsusi ehtiyatın formalaşdırılmasına ayırmalar (xərclər)	21 415
9	Vergilər ödənilənədək xalis mənfəət (zərər)	(11 579)
10	Mənfəətdən ödənilən vergilər	0
11	Vergilər ödənildikdən sonra xalis mənfəət (zərər)	(11 579)

Mənbə: Access bank/maliyyə göstəriciləri, 2018.

Diagram 1: 2018-ci il üzrə Access və Kapital bankın maliyyə göstəricilərinin müqayisəsi

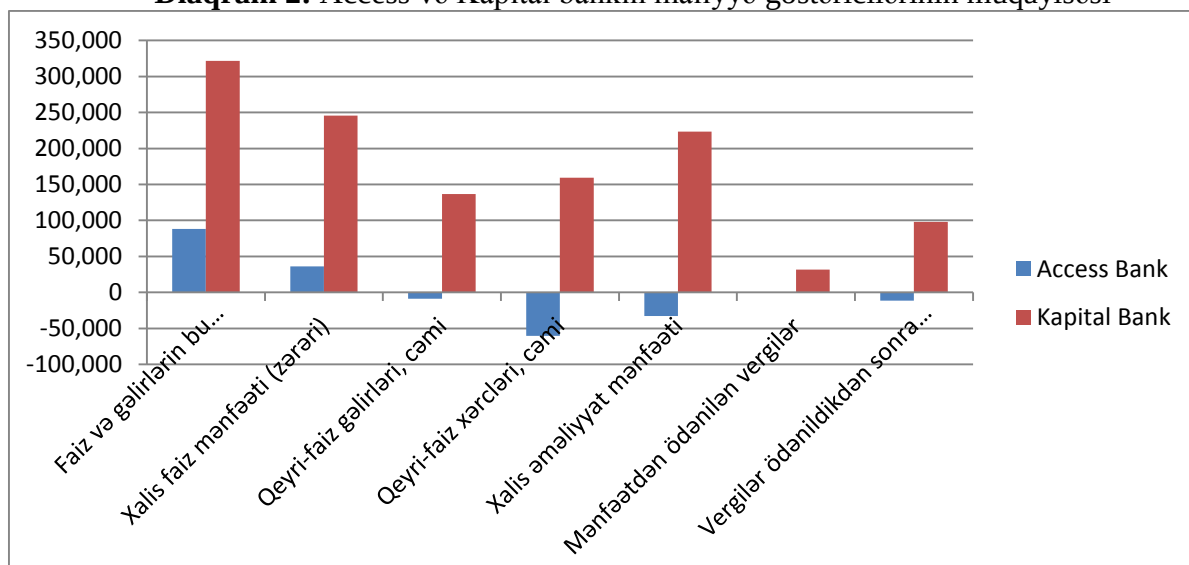

Mənbə: Access bank və Kapital bankın 2018-ci il göstəricilərinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Qrafikdən də aydın göründüyü kimi, 2018 – ci ilin son aylarında Kapital bankın göstəriciləri Access bankın maliyyə göstəricilərindən xeyli yüksəkdir. Belə ki, Həmin ildə, Access bankın əsas kapitalı 45112,65 manat, ikinci dərəcəli kapitalı 15034,07 manat olduğu halda, Kapital bankın əsas kapitalı 248835 manat, ikinci dərəcəli kapitalı isə 118200 manat olmuşdur. Bundan başqa qrafikdə qarşılaşdırılan

dəyərlərə əsasən aydın olur ki, cari ildə Access bankın mənfəəti 0.00 manat, Kapital bankın mənfəəti isə 98053 manat olmuşdur.

Diagram 2: Access və Kapital bankın maliyyə göstəricilərinin müqayisəsi

Mənbə: Access bank və Kapital bankın 2018-ci il göstəricilərinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

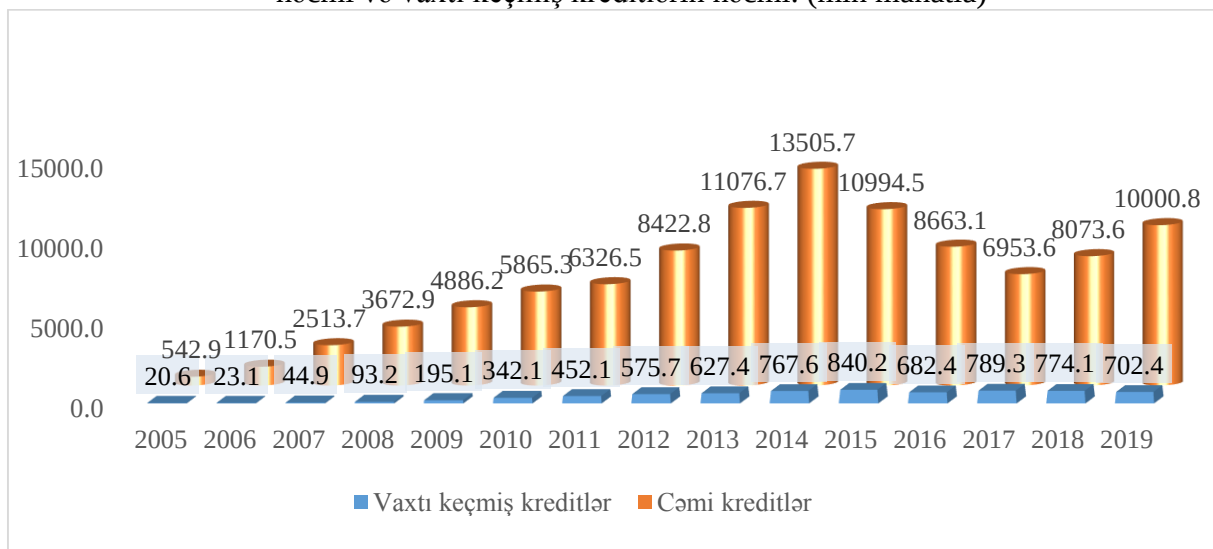
İki bankın mənfəət və zərər müqayisəsinə baxdıqda mövcud vəziyyət bariz görünür. Qeyd olunan hesabat nəticələri və qarşılaşdırmalara əsasən Access bankın böhran vəziyyətində olduğunu başa düşürük.

Sözügedən böhranın eşiyində olan Access bank rəhbərliyi, vəziyyətin ciddiliyini qəbul edib stress testlər və digər metodlarla bankın zəif nöqtələrini tapıb, risklərə dözümlülüyünü tez bir zamanda təmin etməzsə, ortada olan vəziyyətlə bank, fəaliyyətini uzun müddət davam etdirə bilməyib böhranın növbəti qurbanı olacaqdır.

2.2. Bank sektoru təşkilatlarının iqtisadi potensialının təhlili

Azərbaycanda Respublikasının bank sektorunda idarəetmə prosesi iqtisadi aktivlərin hərəkətindən asılıdır. İqtisadi maliyyə vasitələrinin dövr etməsini idarəetmə prosesini gələcək mərhələlərini müəyyən etməkdə mühüm amil hesab etmək olar. Bu səbəbdən böhranlı vəziyyətləri müəyyən etmək üçün ölkədə bankların və bank olmayan kredit təşkilatlarının əsas gəlir mənbələrindən sayılan maliyyə göstəricilərini diagram 3-də təsvir edərək iqtisadi proseslərlə idarəetmə proseslərinin arasındakı əlaqəni təhlil edək.

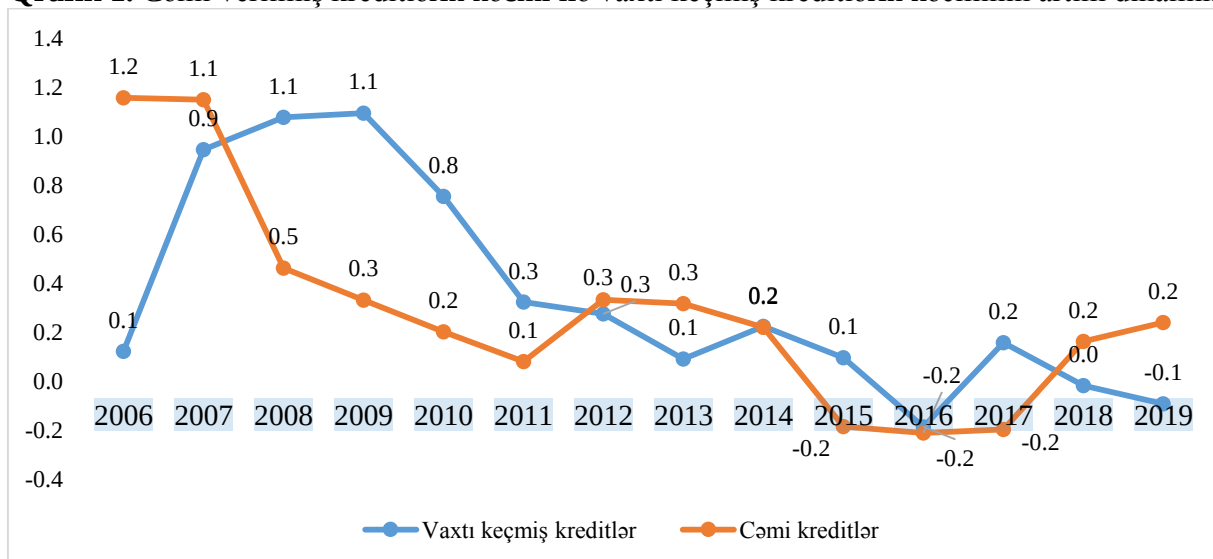
Diagram 3. 2005-2019-cu illərdə ölkədə kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş cəmi kreditlərin həcmi və vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi. (min manatla)

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/02292fd79fea83216532da166.pdf>, 2020

Diagram 3-dən göründüyü kimi verilmiş kreditlərin həcmi 2005-2014-cu illərdə artım tempində olmuş, 2015-2017-ci illərdə bu göstərici azalmağa meyl etmiş və son 2 ildə artım istiqamətində müşahidə edilmişdir. Vaxtı keçmiş kreditlərin artım tempi 2005-2015-cı illərdə stabil yüksəliş istiqamətində olmuşdur. Makro səviyyədə bankların və bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş kreditlərin cəmi və vaxtı keçmiş kreditlərin müqayisə edilən dövr üçün dinamikasını qrafik 1-də göstərək:

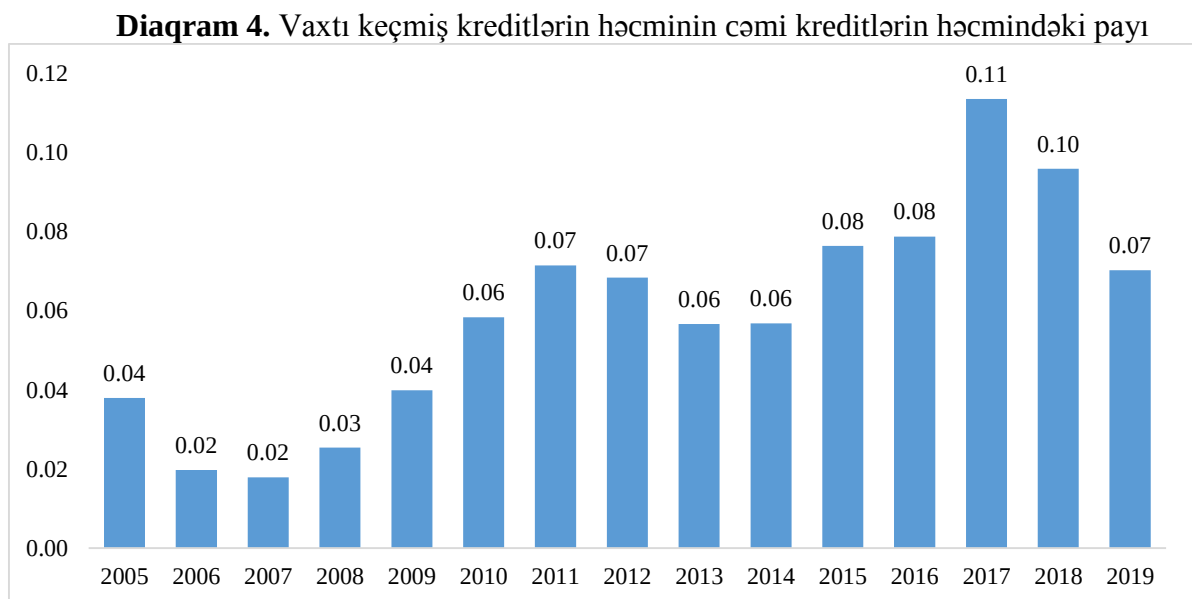
Qrafik 1. Cəmi verilmiş kreditlərin həcmi ilə vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi artım dinamikası

Mənbə: Diagram 3 əsasında müəllif tərəfində tərtib edilmişdir

Qrafik 1-ə əsasən vurğulamaq olar ki, verilmiş cəmi kreditlərin həcmnin artım dinamikası mənfi 0,2 ilə müsbət 1,2 arasında, vaxtı keçmiş kreditlərin həcmnin artım dinamikası isə mənfi 0,2 ilə müsbət 1,1 arasında dəyişmişdir. Qeyd etmək olar ki, böhranlı situasiya daha çox, vaxtı keçmiş kreditlərin göstəriciləri üzrə artım dinamikasının və verilmiş kreditlərin həcmnin artım dinamikasının göstəricisi ilə uyğun halda yüksək olduqda təhlükəli vəziyyət yarada bilər. 2008-2011, 2015, 2017-ci illərdə vaxtı keçmiş kreditlərin artım tempi verilmiş cəmi kreditlərin həcmi artım tempini üstələməklə böhranlı vəziyyətə şərait yaratmışdır. Qrafikə əsasən bildirmək olar ki, vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi yüksək olduqda cəmi kreditlərin həcmində müəyyən dərəcədə riskli addımları nəzərə almaq lazımdır.

Vaxtı keçmiş kreditlərin həcmnin cəmi verilmiş kreditlərin həcmindəki payını diaqram 4-də göstərək:

Mənbə: Diaqram 3-dəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

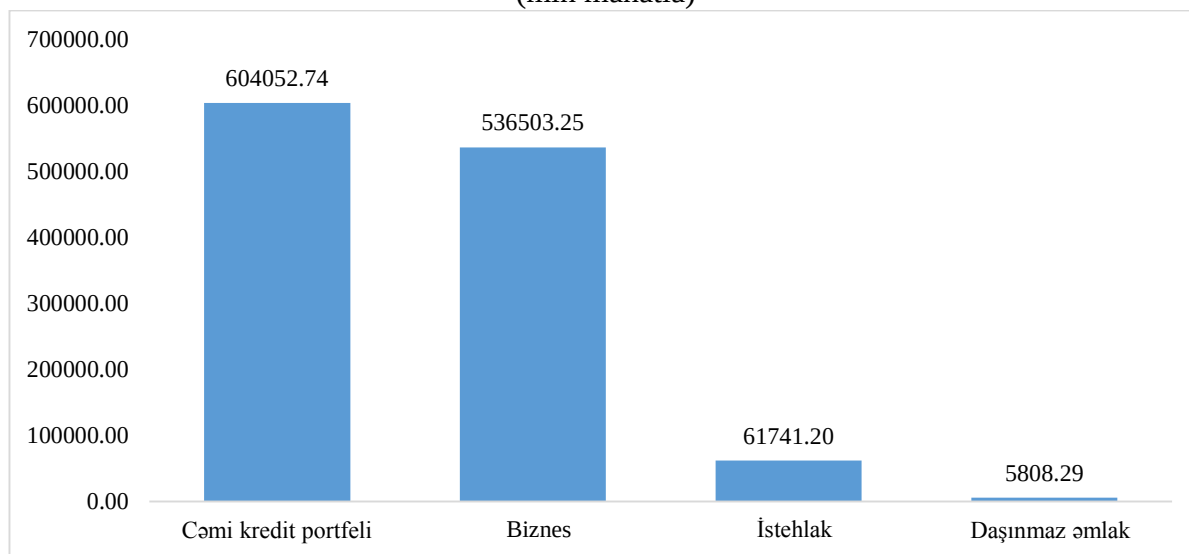
Diaqram 4-ə nəzərə müəyyən etmək olar ki, ən yüksək göstərici 2017-ci ildə cəmi verilmiş kreditlərin həcmnin 11 faiz hissəsi vaxtı keçmiş kreditlərin payına düşmüşdür. Bu göstərici digər dövrlərlə müqayisədə daha çox böhranlı vəziyyəti əks etdirir.

Müqayisə edilən dövrlər üçün cəmi kreditlərin həcmindəki vaxtı keçmiş kreditlərin payının orta kəmiyyət göstəricisi 6 faiz təşkil edir. Praktiki təhlil etdiyimiz

Access bankda 2018-2019-cu illər üzrə sözügedən orta kəmiyyət göstəricisini üstələyir. Belə hal, böhranlı vəziyyət üçün əlverişli şərait yaratmış olur.

Kommersiya fəaliyyəti üzrə Access bank əsasən biznes, istehlak və daşınmaz əmlak növləri baxımından kredit məhsullarını təklif edir. Bankın kredit portfeli görə təklif edilən xidmətləri ümumi maliyyə həcmi diaqram 5-də təsvir edilmişdir:

Diaqram 5. 2020-ci ildə Access bankın cəmi kredit portfeli və onun tərkibi (min manatla)

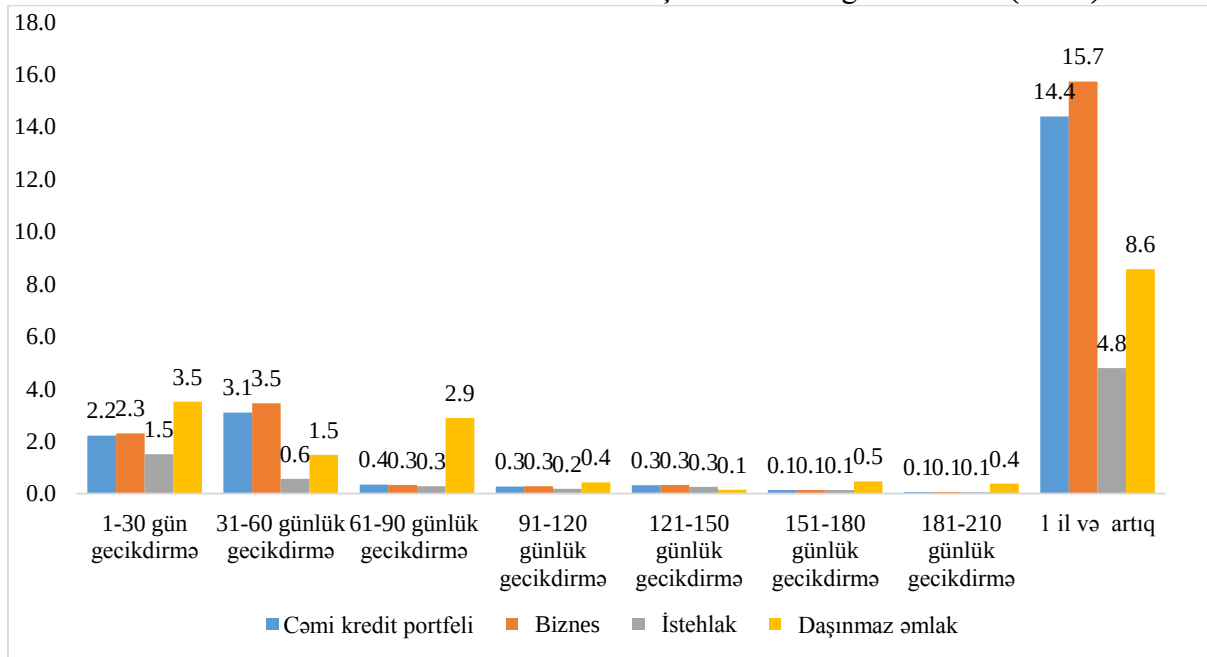

Mənbə: <https://www.accessbank.az/az/our-bank/in-figures/>, 2020

Yuxarıdakı diaqramdan göründüyü kimi daşınmaz əmlaka yönəlmiş kreditlərin həcmi digər kredit formalarına nisbətən dəfələrlə aşağıdır. Kredit portfelindən böyük həcmli kreditlər biznes sahəsinə ayrılmışdır. Biznes kreditlərinin yüksək olması ödəliklərin yerinə yetirməsində riskini artırır. Çünki yeni biznes fəaliyyətinə başlayan təsərrüfat subyektləri daha çox maliyyə cəlb edilməsi məqsədilə banklara müraciət edirlər. Yeni fəaliyyətə başlayan təsərrüfat subyektlərinin uğur qazanma ehtimalının az olması bankın biznes kreditlərinin verilməsində risk amilini ön plana çəkir. Bankın istehlak kreditlərinin həcmi isə biznes kreditlərinə nisbətdə 8,6 dəfə azdır və risk etmək imkanları görə bu növ kreditlər daha təhlüksüzdür.

Böhranlı vəziyyətin qiymətləndirilməsi baxımından Access bankın kredit portfelinin tərkibi üzrə kredit ödənişlərinin keçidirlməsinin həcmi diaqram 6-da göstərək (Access bankda əsas məbləğ üzrə borc və vaxtı keçmiş günlər üzrə borcların məbləği (min manat) Əlavə 4-də göstərilmişdir):

Diagram 6. 2020-ci ildə Access bankın cəmi kredit portfelinə görə və onun tərkibi üzrə vaxtında ödənilməmiş kredit məbləğinin nisbəti (faizlə)

Mənbə: <https://www.accessbank.az/az/our-bank/in-figures/>, 2020

Diagram 6-ya əsasən müşahidələr nəticəsində göstərmək olar ki, daşınmaz əmlak sahəsində ayrılmış kreditlərin ödənişin keçikmələri daha çox vürsət almışdır. 61 gündən 1 ilədək olan müddət üçün ödənişin vaxtı keçikdirilmiş kredit formaları daxilində biznes kreditləri, istehlak kreditləri payı 1 faizdən aşağı olmuşdur. Qısamüddətli dövr üçün (1 ilədək) daşınmaz əmlaka yönəlmiş kreditlərin geri qaytarılmasında gecikdirilmələrin daha çox olması baxmayaraq böhranlı situasiya yanaşmasına görə riskli hesab etmək olmaz. Lakin istehlak kreditləri istisna olmaqla 1 ildən çox müddətli danışmaz əmlak kreditləri və biznes kreditləri makro səviyyədə müqayisə edildikdə 6 faizdən çox olduğuna görə riskli kredit sekrona aid etmək olar. Digər formada desək cəmi kredit portfelinin vaxtı gecikdirilmiş hissəsi ümumi ölkə miqyasında vaxtı keçmiş kreditlərin payının orta kəmiyyət göstəricisindən 2 dəfə çox olması makro səviyyədə yarana biləcək maliyyə böhranında Access banka daha çox zərər vuracağını düşünmək olar.

İqtisadiyyatın real sektoru ilə bank sferasının daha aktiv işləməsi üçün, uzun müddətli resurs bazasının formalaşdırılması tələb edilir. Buna görə də, bank sisteminin strateji öhdəliklərindən biri əhalinin yatırdığı pul vasitələrinin cəlb

olunması üzrə işin sürətləndirilməsidir. Buna səbəb əhalinin yatırımlarının banklara cəlb edilməsini aşağıdakılar şərtləndirir (Zeynalov V. Z., 2010, s. 87):

- maliyyə vasitəçilərinə əhalinin, eləcə də iqtisadi şəxslərin güvəninə çoxaltması;
- real faiz səviyyəsinin fərqliləşməsi;
- insanların həqiqi gəlirlərinin günbəgün çoxalması.

Respublikamızda əmanət fəaliyyətinin ənənəvi sahə statusunu almasına baxmayaraq, son illərdə sürətli yüksəlişi müşahidə edilsə də, əmanət yatırımının tərəqqisi yolunda yerinə yetirilməli çoxlu öhdəliklər var. Bu hal isə iqtisadi şəxslər tərəfindən bank sferasına olan güvənin çoxalmasının davamlılığını sübut edir. Baxdığımız prosesin göstəricisi olaraq, manatla fiziki şəxslərin depozitlərinin manatla hüquqi şəxslərin depozitləri ilə nisbətdə yüksələn temple çoxalmasını qeyd etmək olar. Bütün öhtəliklərin quruluşunda bütün depozitlərin payı 01.01.11 tarixinə 49% (01.01.10- 48,2%) təşkil etsə də, 2010-cu ildə fiziki şəxslərin yatırımları 29,8% artaraq ilin sonunda 3029,8 milyon manat olmuş (2009-cu ildə artım tempi 22,5% olmuşdur), hüquqi şəxslərin depozitləri (dövlət idarəetmə orqanlarının strukturu daxil olmaqla birlikdə) isə 4,3% yüksələrək 2419 milyon manat olmuşdur. 2011-ci ilin 1 yanvar tarixində əhalinin yatırımlarının bankların öhdəliklərində hissəsi 27,2% olmuşdur (2010-cu il yanvarın 1-də 24,2%). 2013-cü ildə əhalinin yatırımları 25,1% yüksələrək 6395,8 mln. manat olmuş, bankların öhdəliklərində xüsusi çəkisi isə 37,6% olmuşdur. Korporativ sferanın (qeyri-maliyyə təşkilatları) depozitləri 01.01.2014 tarixinə 2818 milyon manat olmuşdur. Hüquqi şəxslərin depozitlərində xüsusi dəyişiklik olmamışdır. Respublikamızın bank sistemində son illərdə baş verən proseslərin təhlilinə baxdıqdan sonra, Mərkəzi Bankın ən son pul aqreqatları statistikasını nəzərdən keçirə bilərik (Əlavə 5, s. 85).

Əhalinin yatırımlarında müddətli depozitləri ötən ilin uyğun zamanı ilə müqayisədə hiss olunacaq dərəcədə artımı bankların resurs bazasının keyfiyyətinə yaxşı təsir etmişdir. Yəni, əhalinin cari depozitlərində 45 mln. manat yüksəliş olsa da müddətli hesablarda 1237 mln. manat çoxalma qeydə alınmışdır (Məmmədov Z., 2012, s.96).

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2014 – cü ildə banklardan kənarda nağd pulun miqdarının 10152,5 mln. manat olduğu halda, 2015- ci ildə bu göstərici 4775,93 mln. manat, 2016-cı ildə 6376.9 mln. manat, 2017 – ci ildə 7490.3 mln. manat, 2018 – ci ildə isə 2017 – ci illə eyni olaraq 7490.3 mln. manat olmuşdur. Bundan başqa, Mərkəzi bankın hesabatlarına əsasən görürük ki, 2014 – cü ildə manatla müddətli depozitlər 4605,4 mln. manat olduğu halda, 2015 – ci ildə bu göstərici bir qədər azalaraq 1781,1 mln manat olmuşdur. 2016 – cı ildə 2586.0 mln manat olan müddətli depozitlər, 2017 – ci ildə 663,8 mln. manat azalaraq 1922.2 mln manat olmuş və 2018-ci ildə də eyni qalmışdır (<https://www.cbar.az>).

Respublikamızda hazırda bank fəaliyyətləri bazarının tərəqqisi arzu olunan səviyyəyə çatıbilməmiş, bank xidmətinin keyfiyyət və kəmiyyət indeksləri hələ ki beynəlxalq uyğunluqların istəklərinə cavab ola bilmir və bankların bir çoxu öz işlərini ssuda, depozit, kassa-hesablaşma fəaliyyətləri ilə sərhədləyirlər. Müqayisə məqsədilə qeyd edək ki, indiki dövrdə tərəqqi etmiş dövlətlərin bankları öz müştərilərinə 300-ə kimi bank xidməti, fəaliyyəti və məhsulu təklif edir. Qeyri-bank kredit qurumları, həmçinin, banklar əmanətlərə görə faiz səviyyəsini və əməliyyatlara görə komissiyon qarşılıqlarının dəyərini özləri azad şəkildə təyin edirlər. Ancaq bununla birlikdə, kommersiya banklarının əmanət fəaliyyətlərinə görə üzrə faiz səviyyəsinə müəyyən faktorlar təsir edir. Belə faktorlardan biri kimi pul-kredit strategiyasının klassik alətlərini göstərə bilərik. Buna əsasən də fiziki şəxslərin müddətli yatırımlarını daha geniş şəkildə cəlb etmək niyyətilə, Mərkəzi Bank tərəfindən yatırımlar diferensiallaşdırılmalı və müddətli depozitlərə görə ehtiyat standartlarına bölüşdürmələr ləğv olunmalıdır. Bu cür tədbirlərin həyata keçməsi ilə müddətli depozitləri cəlb etməklə kommersiya banklarının öz əməliyyat strategiyalarını inkişaf etmək şansları yaranır (Zeynalov V. Z., 2010, s. 53).

İqtisadiyyatda bankların oynadığı rolu başa düşmək üçün, bank sferasının əsas özəyi olan kredit fəaliyyətlərini təhlil etmək məqsədəuyğun olar. Bu məqsədlə Mərkəzi bankın son illərdəki kredit fəaliyyəti statistikasına nəzər yetirək (Əlavə 6, s. 86).

Cədvəldən gördüyümüz kimi, 2014 – cü ildə cəmi kredit qoyuluşları 18542,6 mln. manat olduğu halda, bu göstərici 2015 – ci ildə 21730,4 mln.manat, 2016 – cı ildə 16444.6 mln manat, 2017 – ci ildə isə 11757.8 mln. manat olmuşdur. 2018 – ci ildə isə cəmi kredit qoyuluşları 2017 – ci ildəkinə nisbətən 1.262.5 mln manat artaraq 13020.3 mln manat olmuşdur (<https://www.cbar.az>).

Depozitlərin diferensiallaşması üzrə nəzarət kifayət qədər yerinə yetirilməmişdir. Yatırımların diferensiallaşması reallaşdırılarkən əmanət hesabatlarının bankın balansının müxtəlif hesablarında uçota alınması ilə bu məsələnin həll olunmasına nail olunmuşdur.

Müştəri və bank münasibətlərinin hərəkətliliyini və iqtisadi fəaliyyətini təhlil etmək üçün kredit qoyuluşlarının strukturu da olduqca vacibdir. Bu göstəriciləri təhlil etmək üçün, aşağıdakı cədvələ nəzər yetirək (Əlavə 7, s. 87).

Cədvəldən gördüyümüz kimi, real sektorda ticarət və xidmət sferasına əsasən üzrə kreditlər 2014 – cü ildə 2680,7 mln. manat, 2015 – ci ildə 3158,0 mln. manat, 2016 – cı ildə 2467.0 mln. manat, 2017 – ci ildə 2069.2 mln. manat, və nəhayət 2018 – ci ildə 2379.5 mln. manat olmuşdur. Son illər texnologiya ilə birlikdə energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru da inkişaf səviyyəsinə keçmişdir. Təbii ki, bu inkişaf özünü kredit qoyuluşlarında da göstərir. Yəni, cədvəldə də müşahidə etdiyimiz kimi, 2014 – cü il ərzində kimya energetika, və təbii resurslar sferasında qoyulan kreditlər 195,8 mln. manat olduğu halda 2015 – ci ildə bu göstərici təqribən 2 dəfə artaraq 316,5 mln. manat olmuşdur. 2016 – cı ildə bu sektora qoyulan kreditlər 1.5 dəfə artaraq 596.2 mln. manata çatmışdır. Mərkəzi Bankın hesabatlarına əsasən, 2017 – ci ildə bir qədər azalmış və 315.5 mln. manat olmuşdur. Nəhayət 2018-ci ildə energetika və təbii ehtiyatlar sektoruna yatırılan kreditlər yenidən artaraq 419.2 mln. manata çatmışdır (<https://www.cbar.az>).

Yuxarıdakı cədvəldən həmçinin, kənd təsərrüfatı və emal sektorundakı vəziyyəti izləyə bilərik. Cədvəldən belə başa düşülür ki, bu sektorda ən yüksək göstərici 2014-cü ildə olmuş və sonralar müəyyən səbəblərə görə bu sektorda qoyulan kreditlərdə zəifləmələr nəzərdən keçirilmişdir. Yəni, kənd təsərrüfatı və istehsal sektoruna qoyulan kreditlər 2014 – cü ildə 847,3 mln. manat olduğu halda,

2015 – ci ildə qəfildən 508,1 mln.manata kimi azalmışdır. 2016 – cı ildə sözügedən sektorun göstəricisi bir qədər də azalaraq 441.3 mln. manat, 2017 – ci ildə isə 429.2 mln.manat olmuşdur. 2018 – ci ildə həmin göstərici cüzi artaraq 470.0 mln. manata çatmışdır (<https://www.cbar.az>).

Real sektorda İnşaat və əmlak sektoruna qoyulan kreditlərdə də son illərdə azalma müşahidə edilir. Belə ki, cədvələ əsasən deyə bilərik ki, 2014 – ci ildə 2555,1 mln. manat olan sektor göstəricisi, 2015 – ci ildə artaraq 3063,2 mln. manat olduğu halda, 2016 – cı ildə qəfildən aşağı düşmüş və 1908.6 mln. manat, 2017 – ci ildə isə 546.2 olmuşdur. 2018 – ci ildə bu göstərici daha da azalma göstərmiş və 388.8 mln. manat olmuşdur.

2.3. Bankların müflisləşməsi, bu prosesin iqtisadiyyatda oynadığı rol və iflas prosedurunun təşkili.

Müasir sahibkarlığın hakimiyyətə ilk qədəm qoyduğu dövr sənayenin inkişafda olan dövrünə təsadüf etdiyi üçün təşkilatlarda inkişaf zamanı problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. İqtisadiyyatda bazar qanunlarına uyğun siyasət aparılmasının çətinləşmə səbəblərindən öndə gedənləri sırasına, sənaye dövrünün əvvəllərində var olan qeyri-müəyyənlik, gələcəkdə görülməli işlər haqqında fikirlərin qeyri-tamlığıdır. Sadəliklərimizin ölkə iqtisadiyyatına etdiyi ən mühüm təsir daxili və xarici mühitdə sabit olmayan hal alması, keçid prosesinin çətinləşməsi, durğun deildə dalğalı vəziyyətdə idi.

Keçmişdə var olan istiqamətlərin, meyllərin bölüşdürülərək yeni hala salınıb dövrümüze gətirilməsi sayəsində günümüzə istismar edilə bilməsi bəzi kənd təsərrüfatı sahələrinin istehsalını sıfıra endirərək sıfır halına salmışdır (Abbasov A.H., 2003, s. 25).

Hüquqi və fiziki şəxs tərəfindən üzərinə düşən xərclərin vaxtında və yerində yerinə yetirilə bilməməsi sayəsində yaranan hal vəziyyətə müflis olma deyilir. Belə ki, müflis vəziyyətində olan şəxs əgər məhkəmə qərarı ilə artıq öhdəsinə düşənləri icra edə bilmirsə, məhkəmə qərar verirsə, bu zaman yaranan hala müflis halı deyilir (bankrot). götürülən iqtisadi əlaqələrdə bankrot simvol xarakteri daşıyır.

Bu isə öz növbəsində iqtisadi sistemin özülünü təşkil edərək, mühüm hissə rolunu oynamaqdadır. İqtisadi yüksəlmənin növbəti mərhələləri üçün şərait bankrot elementinin bazar iqtisadiyyatında boru oilan şəxs və pul ayıran şəxs arasında danılmaz fakt kimi daimi yadda saxlanması mütləqdir.

Bu qənaətə gəldik ki, müflisləşmə iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin göstəricisidir. Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və inkişafında normallığı qoruyub saxlamaq istəyiriksə müflisləşmə prosesini bir fakt kimi aradan qaldırmamalıyıq.

Bizneslə məşğul olan hər bir şəxsin avtomatik olaraq şüuraltında belə fikir daima olmalıdır ki, “mən hər bir zaman İFLASA uğraya bilərəm”. sında təhlükə öndə gedir (Əliyev M.F., 2003, s.55). İqtisadi proseslərdə aşkar oluna bilən mənfi və müsbət halların müflisləşməyə təsirini yaxında izləyək. Başqa formada izah etsək, təsəvvür edin ki, bir sürüdü canavar bu sürüdə olan ən zəif və ən xəstə olanları sıradan çıxarmaqdadır. Bunları əlimizdə əsas tutsaq müflisləşmə aşağıda sadalayacaqlarımızı özündə birləşdirməkdədir (Мамедов З. Ф., 2007, s.45):

1. Müflisləşmə vəziyyəti alıcıya az və yaxud da istismara layiq olmayan məhsul və xidmət təklif edən müəssisələri yavaş –yavaş sıradan çıxarır.

2. Belə izah verək ki, sərbəst qalan istehsal səbəbləri bir sahədən digərinə ötürülür. Kapital axını təbii şəkildə baş verdiyindən onun səmərəsi də yüksək olur. Qoyulan sərmayənin axın prosesi artıq təbii hal almağa başladığından faydası yüksək hesab edilir.

3. Həmçinin bu proses zamanı artıq işçilərin hərəkətliliyində çevikləşmə baş verir, kadr hazırlığı ön plana keçir. Hər bir işçinin beynində formalaşmalıdır ki, əgər yetərincə biliyə yiyələnməsə yüksək maaşlı iş yerinin tapılması sadəcə xəyaldan ibarət ola bilər.

4. Müflisləşməyə qarşı yaranan fobiya sahibkarları inestisiya qoyuluşu edən zaman daha ehtiyatlı davranmağa məcbur edir. Tələb əsasında yaranan fəaliyyət yeni ideyaların tapılması, standartlara uymayan yeniliklər, kommersiya məsələlərində yeniliklər, daxili bazar planlamasında dəyişikliklər xüsusi mövqeyə malikdir. Müəyyən olmayan vəziyyətdən çıxmaq üçün şərait və maliyyə azlığının itirilməməsi

üçün artım istiqamətində yeniliklərin tapılması, çıxış yolu istiqamətində bir deyildə, bir neçə qərarların qəbul olunması əsas götürülməkdədir.

5. Müflisləşmənin müsbət cəhətləri sırasına marketinqə aid siyasətlərin, alıcının ehtiyaclarının və alıcılıq məsələlərinin dərinlən araşdırılması proseslərinin araşdırılması daxildir.

6. Əgər bir sahibkar müflisləşmədən qorxursa bu zaman avtomatik olaraq fərqli şirkətlərdə var olan mikro və makro siyasi vəziyyətlər, mütərəqqi texnologiya, bazarda var olan əmtəələrin ucuzunun, resurs cəlbinin sərfəlisinin axtarılması araşdırmaçılıq qabiliyyəti işə düşür (Гаджиев Ш.Г., 2009, s. 41).

Müflisləşmə prosesi başlayarkən ən mühüm və əsas hesab olunan məsələdən biri bu prosesin nəzaman və kim tərəfindən başlayacağıdır. Ölkəmizdə hakim olan qanunvericilik bunu əsas götürür ki, kreditorların ümumi tələblərinin dəyəri əsasən borclu olan şirkətin nizamnamə fondunun 10 faizdən az hissəsini təşkil etdiyi zaman borclu şirkətə qarşı məhkəməyə müraciət edə bilər. Lakin bu proses Rusiya Federasiyasında kreditorun tələbi əgər əmək haqqısının 500 manatlıq mislini təşkil edərsə icra işinə start vermək olar. Təbii ki, sadaladığımız iki situasiya özündə özünə məxsus olan müsbət tərəfləri özündə əks etdirir.

Əgər norma minimum əmək haqqı ilə hesablanırsa bu proses tez aşkar edilir, yox əgər nizamnamə fondu vasitəsilə icra edilirsə bu zaman konkret şirkətin maliyyə vasitəsi hesabına aydınlığa qovuşur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə bu istiqamətdə hökm sürən siyasət daha çox faydalı hesab edilir (Нижегородцев Р. М., 2008, s.72).

Müəssisədə var olan sənədləri əsas götürsək aydın olar ki, iflas haqqında iş qaldırılmasına yalnızca müəssisənin və ya mülk sahibinin əmri ilə edə bilər. Həmçinin bu halda mümkündür ki, şirkət gündəlik və gələcəkdə nəzərdə tutulan məsələləri yerinə yetirməkdə çətinlik çəkirsə bu zaman məhkəməyə müraciət edilmə ehtimalı vardır.

Misal olaraq bunu qeyd edək, tutaq ki büdcə və kredit götürən arasında borcun geri qaytarılmasında hər hansı bir şübhə doğuracaq məqama rast gəlinəndə zaman müflisləşmə ilə əlaqədar olaraq işlərə start vermək olar (Zeynalov V.Z., 2012, s. 93).

Müflisləşmənin işinə start vermək üçün məhkəməyə daxil edilən vacib sənədlər bunlardır:

- mülk sahibi və mülkiyyət hüququnun əks olunduğu təsdiq edilmiş sənədlər, məhkəməyə təqdim edilməlidir;
- işə düşdüyü andan etibarən mühasibat ehtiyatından;
- kredit borcu olan və kreditorların siyahısı, maliyyə və əmək haqqı ilə əlaqəli bəzi sənədlər.

Əgər sahibkar məhkəmə tərəfindən tələb əsasında verilmiş siyahıda olan sənədləri təqdim etmirsə, gecikdirsə, bu zaman məhkəmə adi formada öz işinə start verə bilər.

İflas məsələsi qanuni olaraq qüvvəyə mindikdən sonra, müsadirə olunan sahələrə yeni sahibkarlar təyin olunur, müəyyən zaman çərçivəsi üçün nəzərdə tutulmuş müvəqqəti sahibkarlar və təyinatların uzadılması haqqında qərarlar qəbul edilərək təsdiq olunur (Zahid Fərrux Məmməd, 2015, s.59).

Məhkəmə prosesi başlatmamış iflas prosesi yalnızca borclu müəssisə tərəfindən aparıla bilər. Borcu olan şirkət tərəfindən borclu olduğu şəxslərə bildirişlər göndərilməlidir. Kreditorlar arasında yığıncaq iflas prosesinin başlanmasından sonra ən gec 21 gün müddətində baş keçirilməlidir.

Borclu şirkət müdiri tərəfindən birinci yığıncaqdan sonra kreditor, əmlakı olanlar və bir qədər geriləmədə olan şirkətlər haqqında məlumatlar əldə olunaraq siyahısı hazırlanmalıdır. Birinci yığıncaqda iflasa aid qərar qəbul edilərək təsdiq olunur və mülk üçün sahibkar təyin edilir.

Təminatı olan kredit alan şəxs iflasın başlamasından asılı olmayaraq təmin olunma, girov haqqında öz hüquqlarını reallaşdırmaq ixtiyarındadır. Zəmanəti olan kredit götürən hər hansı bir şəxs iflas vaxtı, daha doğrusu iflasın ilk vaxtlarından etibarən zəmanətə qoyulan şəxsi hüquqlarını reallaşdırmaqla bilirlər.

Mülk üçün məsul şəxs kimi təyin olunan şəxs kredit götürənin tələbini, həmin şəxsin seçdiyi formada ödəməlidir:

- a) təminat kreditorun hərraca çıxarılıb satış vasitəsi ilə təmin olunan öhdəliyi ödənilməsinin təmin etmək,

- b) Zəmin qoyulan əşyanın köməyi ilə mülkin kreditora verilmək,
- c) təmin edilmə üçün nəzərdə tutulmuş əşyanı üçüncü şəxsə satmaq.

Böhran bir neçə bankların daxili sistemlərində yaranır və toplanmış pul vəsaitlərinin çıxardılması ilə xarakterizə edilir.

Bank sisteminin ümumi böhranı bankın stabil fəaliyyət rejiminin təkmilləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan adi depozitlərin əvəzində bank sistemi ilə uyğun olmayan depozitlərin toplanmasının nəticəsində formalaşır. Likvidliklə əlaqədar olan problemlər qısamüddətli olur (Мамедов З., 2007, s. 36)..

Bunun nəticəsində ümumi çaxnaşma əmələ gəlir və pul vəsaitlərinin çıxardılması bütün şirkətlərdə böyük həmcərlə həyata keçirilir.

Beləliklə, iqtisadi proseslərin sürətli dəyişməsi ilə bazar konyukturasının iştirakçılar arasındakı mövqeyin düzgün seçilməməsi böhranın miqyası artırır. Banklar əvvəlki zamanlarda olduğu kimi öz filiallarının və şöbələrinin fəaliyyətini depozitləri qoruyub saxlamaq və reformaları həyata keçirmək məqsədilə dayandırır. Hal-hazırda böhrandan əsas 5 çıxış yolu mövcuddur:

- Dövlət dəstəyi;
- Bank sisteminin yenidən strukturlaşdırılması;
- Təşkilatların bir-biriləri ilə birləşməsi;
- Digər məhsul növlərinin, xidmətlərin bank sistemində daxil edilməsi, işçi personalının azalması;
- Lisenziyanın geri qaytarılması (bu növ tədbir bank fəaliyyətinin ancaq böhrana səbəb olması zamanı həyata keçirilə bilər).

Bank sisteminin böhranı. Səbəblər.

Bank sistemində böhranları şərtləndirən amillər, əsasən bank sisteminin daxili iqtisadi vəziyyəti ilə əlaqədar olur. Bu proses zamanı bank sisteminin daxilində olan aktivlər tez bir şəkildə alqı-satıq prosedurunun üzvlərinə çevrilə bilər, şəxsi kapitalın artırılmasına və kredit portfelinin keyfiyyətləşməsinə dair müvafiq tədbirlər göstərilə bilər (Гаджиев Ш.Г., 2009, s.41).

– Kredit faizlərinin artmasına dair istiqamətləndirilən fəal tədbirlər: Bu tədbirlər kredit portfelinin qeyri-stabil olmasına, risklərin çoxalmasına və kreditlərin ödənilməsinə aid olan yalnız ümidlərin yaranmasına gətirib çıxarır;

– İnflasiya kredit faizlərinin aşağı düşməsinə, depozitlərin azalmasına və pul vəsaitlərinin qorunub saxlanmasına dair ağlabatan səbəblərin olmamasına görə bir neçə göstəricilərə və inkişaf tendensiyalarına ciddi şəkildə təsir edir. Bankın aktivləri maliyyə resurslarının qiymətdən düşməsi zamanı gəlirlə birlikdə artma təmayüllərinə də malik ola bilər. Lakin artma tendensiyası bir neçə xüsusi şərtlərin sayəsində reallaşa bilər.

İqtisadiyyatda böhranın bank sisteminə göstərdiyi təsir

Böhran həm bank sisteminə, həm də ölkənin daxili iqtisadi vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Bank sistemi ölkənin əsas daxili mühərriklərindən biridir. Əgər bank sistemi düzgün şəkildə fəaliyyət göstərmirsə, o zaman maliyyə fəaliyyətlərinin reallaşdırılması və bankın maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi mümkün olmayan əməliyyata çevrilir. Böhranlar bir neçə növlərə bölünür (Copoc Д., 2010, s. 82):

– Gözlənilməyən böhranlar: Bu növ böhranlar makroiqtisadi göstəricilərdən asılıdır və şirkətin daxili fəaliyyətini idarə edə bilmir; mütəxəssislər adətən bu növ böhranları əvvəlcədən dəqiq hesablama bilmir;

– Proqnozlaşdırılan böhranlar: Bu növ böhranlar adətən mütəxəssislər tərəfindən əvvəlcədən dəqiq hesablanır;

– Stabil və sistematik böhranlar: Bu növ böhranlar bank sisteminin effektiv şəkildə fəaliyyət göstərməməsinin nəticəsində yaranır. Kredit təşkilatları öz fəaliyyətini düzgün şəkildə tənzimləyə bilmir (əməldəşlər öz vəzifələrini icra edə bilmirlər).

Bank sektoru son illər ərzində bir neçə böhranlarla üz-üzə qalmışdır. Məsələn, İngiltərə şirkətləri XX əsrin 80-ci illərində demək olar ki öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Bu ona görə baş vermişdir ki, İngiltərənin bankları maliyyə-kredit siyasətini sərtləşdirmişdir.

Norveç bankları dövlət nəzarətinə keçməyə hazır deyildi, çünki o dövrdə ölkənin büdcə siyasətindən asılı idi. Səhmdar kapitalı XX əsrin 80-ci illərinin sonlarında gəlirlərin az olmasının ucbatından dağıdılmışdır.

1993-cü ilə Yaponiyadakı böhran ölkənin daxili iqtisadi strukturunun ucbatından yaranmışdır.

İxrac bilavasitə olaraq xarici bazarlarda fəaliyyət göstərən şirkətlərdən asılı vəziyyətdə idi. Bununla eyni zamanda daşınmaz əmlakın və torpaqların qiymət göstəriciləri tədricən artmaqda idi.

Cəmiyyətin bir çox üzvləri bunu xoş bir əlamət kimi qarşıladı, amma 1993-cü ildə adı çəkilən bazarda baş vermiş böhran bütün ümidləri puç etdi (Ə.Коропова, 2010, s.88).

İqtisadiyyatda bank sektorunun irimiqyaslı böhranı

2007-2008-ci illərdə yeni bir böhran baş tutdu. Bu böhran ABŞ-ın yığılmış depozit borcunun və aksiyaların qiymət enişinin ucbatından əmələ gəlmişdir. Ölkədaxili fəaliyyətlə məşğul olan bir neçə şirkət bankrotluq təhlükəsi ilə üzləşmişdi. Bəzi dünya bankları bu böhranın səbəbindən likvidlik böhranı ilə qarşılaşdı və onun məntiqi nəticəsi kimi nəqliyyat vəsaitlərinin alışı üçün nəzərdə tutulan kreditləri öz müştərilərinə təqdim edə bilmədi. Maşın satışı sektorunda əmələ gələn böhran iqtisadiyyatın digər sahələrinə də keçdi. İndiki vəziyyəti iqtisadi böhranın ikinci mərhələsi kimi qələmə vermək olar.

Bank sistemində böhran: onu necə aşkara çıxartmaq olar?

Bank sisteminin böhranı bir sıra təyinlərə və xüsusiyyətlərə malik olan çox çətin bir təzahürdür. Onu aşkara çıxardılması həmçinin mürəkkəb məsələlərdən biri kimi hesab edilir. Maliyyə-kredit sisteminin balans göstəriciləri adətən rəqiblər tərəfindən ya süni şəkildə (şayə) və yaxud real tədbirlərin sayəsində dəyişikliklərə məruz qalır və bankın böhrana uğraması xəbəri ilə birgə tez bir şəkildə ictimaiyyətə yayılır. Bu xəbəri eşidən müştərilər öz əmanətlərini götürməyə, digərləri isə kredit əldə etməyə çalışacaqlar (əgər böhran haqqında məlumat doğru olarsa, o zaman kreditin ödənilməsi normasından daha çox vaxt tələb edə bilər). Amma bəzi müştərilərin bu növ reaksiyası kiminsə tərəfindən stimullaşdırılmaya da bilər. Çünki

bank sisteminin böhranı digər səbəblərlə, yəni ümumdünya böhranı ilə izah edilə bilər (Зейналов В. З., 2011, s. 77).

Bank öz müştərilərinin istəklərini kredit siyasətini ancaq düzgün şəkildə həyata keçirərək reallaşıra bilər.

Ümumdünya maliyyə böhranı və onun təsirini aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulan tədbirlər və üsullar.

Ötən əsrin sonlarında ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, İspaniya, Norveç, Finlandiya, İsveç, İtaliya, İsveçrə, Fransa, Portuqaliya və Yunanıstan kimi ölkələr global maliyyə böhranına düşər oldu. Bu ölkələrin antiböhran tədbirləri dünya miqyasında müsbət nəticəni təmin edə bilən tədbirlər toplusu kimi məşhurlaşdı. Antiböhran tədbirlər toplusu aşağıda nümayiş etdirilən tədbirlərdən ibarətdir:

1. Əmanətçiləri və müflis bankları sığortalayan xüsusi şirkətlərin və ya təşkilatların yaradılması;

2. Maliyyə böhranının yaranmasına səbəb ola bilən bankların fəaliyyət lisenziyalarının geri çağırılması;

3. Bank tərəfindən imzalanmış müqavilələrə əsaslanaraq bank aktivlərinin yenidən kapitallaşdırılması;

4. Stabil fəaliyyət rejiminə malik olan banklarla birləşmə (ancaq zəif və stabil banklar birləşə bilər. İki zəif bankın birləşməsi müsbət nəticə ilə sonuculanmayacaq);

Böhran şəraitində fəaliyyət göstərən bankların maliyyə vəziyyətini sabitləşdirmək üçün kompleks xüsusiyyətlərini daşıyan və yaranmış böhrana görə çətinliklə fəaliyyət göstərən bankların iş rejimini əvvəlki qaydada bir neçə metodlar tətbiq edilir (Майкл Льюис., 2011, s. 40).

Böhranların təsnifatı onların yaranma səbəblərinə və təsir səhələrinə əsaslanaraq aparılır. Yaranma səbəblərinə görə fərqlənən böhranlar: borc, valyuta, bank sisteminin böhranları. Borc böhranları ödəniş balansının iflası uğramasından və daimi valyuta kursunu tarazlıqdan çıxardan faktorların müntəzəm şəkildə dəyişməsindən əmələ gəlir. Valyuta böhranı dövlət borcunun yığılmasının nəticəsində formalaşır. Bank sisteminin böhranları bankların yığılmış borclarından və qiymətlərin aşağı düşməsinin baxımından əmələ gəlir. Beləliklə, böhran

təzahürləri borc intizamları ilə, onların yaranmasa səbəbləri ilə qarşılıqlı əlaqəyə malikdir.

XX əsrdə baş verən böhranlar.

Qlobal böhranlar son 50 il ərzində 50 ölkənin iqtisadi vəziyyətini və maliyyə resurslarını qeyri-stabil vəziyyətə gətirmişdir.

XX əsrdə baş verən ən irimiqyaslı böhranlar (Abbasov A.H., 2003, s. 25):

1. ABŞ-da 1929-1933-cü və XX əsrin 70-ci illərində baş verən böhranlar. Səbəb: istiqraz vərəqləri öz dəyərini itirdi, dividendlərin ödənilməsi dayandırıldı. Çıxış yolu: əmanətləri sığortalayan federal fondların yaradılması;

2. Böyük Britaniyada 1980-ci illərdə baş verən böhran. Daşınmaz əmlakı kreditləşdirən kiçik banklar zərərə uğradı. Böhran daşınmaz əmlaka olan qiymətlərin dəyərindən üç dəfə aşağı düşən zamanı baş tutmuşdur.

3. İsveçdə 1970-1980-ci illərdə baş verən böhran. Böhran onunla nəticələndi ki, şirkətlərdə və əhalidə borclar əmələ gəldi. Maliyyə şirkətləri və təşkilatları zərərə uğradı, kirayə haqqları aşağı düşdü.

4. Finlandiyada 1990-cı illərdə baş verən böhran. Səbəb: Xarici valyutada olan kreditlərin SSRİ-nin dağılmasına görə iflasa uğraması. Xarici kreditlərin iflasa uğramasına görə ölkədə ciddi böhran müşahidə edildi.

5. Norveçdə 1980-ci illərdə baş verən böhran. Bankların rəqabət aparma qabiliyyəti zəifləyir, gəlirlər əvəzinə itkilər meydana gəlir.

6. İspaniyada 1978-ci ildə baş verən böhran. Əsas zərərçəkənlər təcrübəsiz treyderlərlə işləyən kiçik banklar oldu. Bu banklar müştərilərin istəklərini yerinə yetirə bilmədi, fəaliyyətlərini məlum səbəblərə görə ya məhdudlaşdırdı və ya ümuməyyətlə dayandırdı.

7. Yaponiyada 1993-cü ildə baş verən böhran. İxracdan asılı olan ölkədə daşınmaz əmlaka olan qiymətlər gözlənilmədən yuxarı qalxdı. Daşınmaz əmlak sahəsinə investisiya edilən maliyyə resursları özlərini doğrulda bilmədi və nəticədə böhran vəziyyəti yarandı, daşınmaz əmlaka olan qiymətlər aşağı düşdü.

Bank sisteminin yeni böhranı.

Ümumdünya bank sistemi yeni böhranla üzləşə bilər. Amma buna baxmayaraq, bir çox ölkələrin hakimiyyətləri bu böhranın qarşısını lap ilkin mərhələyə almağa çalışır. Buna dair yeni tədbirlər həyata keçirilir, maliyyə vəziyyətini tənzimləyən yeni təşkilatlar meydana gəlir, iqtisadiyyatın yenilənməsi üçün müvafiq reformalar imzalanır (Мамедов З., 2007, s. 36).

Bank sistemində yenidən yaranmaqda olan böhranın ilkin əlamətləri stabil fəaliyyət göstərməyən bankları iqtisadi arenadan kənarlaşdırdı. Lakin bank sisteminin daimi liderləri olan təşkilatlar və ya banklar çəkdikləri zərəyə baxmayaraq, indiyə kimi fəaliyyət göstərir.

Dövlət bank sektorunda bir sıra araşdırmalar və tədqiqat işlərini həyata keçirdi. Bu araşdırmaların nəticəsində məlum oldu ki, bəzi maliyyə təşkilatları qeyri-qanuni şəkildə fəaliyyət göstərərək öz maliyyə resurslarını və aktivlərini xarici ölkələrə çıxartdı. Bəzi banklar lisenziyadan məhrum oldu, digərləri isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edildi (Мəmmədov З., 2012, s.96).

Bankların kütləvi şəkildə müflisləşməsinin ehtimalı hal-hazırkı global iqtisadi böhranı nəzərə alaraq həmişə mövcud olacaqdır. İddia etmək olar ki, artıq 2016-cı ildə bəzi ölkələrdə kütləvi müflisləşmə hadisələri baş verib. Bu prosesin səbəbləri adətən biznes fəaliyyətinin inkişafı üçün uyğun olmayan iqtisadi mühitdir və ya ölkə qanunvericiliyində bank sektoru üçün ayrılan maddələrdəki boşluqlardır. Bəzən isə sahibkarların özləri qanunvericilik normalarına qəsdən riayət etmirlər.

Bəzi banklar öz fəaliyyətini məcburən dayandırır və ya lisenziyalarını təhvil verir. Öz fəaliyyətlərini məcburən dayandıran banklara qeyri-qanuni fəaliyyət göstədiklərinə və ya müştərilərin istəklərini peşəkarçasına yetinə yetirmədiklərinə görə bir neçə dəfə xəbərdarlıq edilmiş, bəzilərinin barəsində cəza tədbirləri güvvəyə minmişdir (Нижегородцев Р. М., 2008, s.72).

Təəssüf ki, hətta dünya bankları bu növ metodlarından maliyyə fırıldaqlarında istifadə edərək qeyri-qanuni fəaliyyət sxemlərindən dayandırmırlar.

III FƏSİL. BANK TƏŞKİLATLARININ BÖHRANLI VƏZİYYƏTDƏN ÇIXARILMASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1. Antiböhranlı idarəetmə strategiyasının işlənilib hazırlanması məsələləri

Qlobal iqtisadi maliyyə böhranı ölkələrə nüfuz etdikdən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında olan analiz sübut edir ki, böhranın ən çox təsir göstərdiyi sahələrdən biri və birincisi məhz bank sektorudur.

Respublikamızda kommersiya bankları qlobal maliyyə böhranı başlamazdan əvvəlki illər ərzində xarici borclanmanı 3 dəfə çoxaldaraq xaricdən 2.5 milyard dollar borc almışdılar. Alınan borcların tərkibində qısa zamanlı kreditlərin çox olması kommersiya banklarını böhranın ilk zamanlarından sonra sözügedən borcları geri verməyə məcbur etmişdir.

Ötən zamanda kommersiya bankları 1.2 milyard dollar tutumunda borcu geri qaytarmağa nail olsalar da, sonrakı dövrdə daha 1.3 milyard dollar krediti geri ödəməlidirlər. Borclanma dərəcəsi və həmçinin banklara qoyulan depozitlərin tutumunda hiss edilən azalmalar banklara öz əməliyyat aktivliklərini həmişəki səviyyədə bərpa etməyə şərait yaratmır (Zeynalov V.Z., 2012, s.81).

Respublikamız üçün ÜDM-nin 70%-nin maliyyə sahəsinin payına düşdüyünü diqqətə alsaq, maliyyə böhranı başladıqdan sonra da qeyri – maliyyə sektorunda yaranan problemlərin bank sektoruna mənfi təsirini müəyyənləşdirə bilərik. Buna görə də bir çox sahələrdə izlənilən durğunluğun sona çatdırılması məqsədilə, bank sektorunun inkişafını həvəsləndirən tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Qlobal maliyyə böhranının başlamasından bəri Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsini 15%-dən 3%-dək azaltması, böhran şəraitində problemləri bir qədər də olsa yumşaltması baxımından təqdirə layiqdir. Kommersiya banklarında isə, kütləvi kreditləşmənin bərpa edilə bilməməsi və kredit faizlərinin yüksək olaraq qalması problem statusunu qoruyur. Mərkəzi Bankın faiz dərəcələrinin aşağı salınmasına aid qərarları bankların likvidliyin çoxaldılmasına dəstək verir, ancaq bu hələki likvidlik məsələlərinin bütünlüklə aradan götürülməsinə səbəb olmayıb. Mərkəzi Bankın

hesabatlarına əsasən, depozitlərə görə icbari ehtiyat standartının 9%-dən 6%-ə kimi aşağı salınması kommersiya bankları üçün 130 mln manat likvid dəyəri azad etmişdir. Mərkəzi bank bu tip hadisə və dəyişiklikləri ödənişin xarici kreditlərlərin ödənilməsi haqqında olan cədvəldə var olan gərgin vəziyyətin aradan qaldırılması ilə səciyyələndirmişdir. Bu da danılmaz faktdır ki, günümüz üçün olan pulun ağırlığında keçən il ilə nisbətə faiz ilkə göstərsək 25 faizdən çox olmayan artım müşahidə edilməkdə idi. Lakin bunu da unutmayaq ki, ötən ildə bu özünü 100% kimi göstərmişdir. Maliyyə sahəsində baş verən böhran özünü ölkə daxilində maddi resurs axınının həcmində azalmalarla, pul qıtlığı ilə açıq-aydın izlənilməkdədir (Zahid Fərrux Məmmədov, 2013, s.26).

Bank sahəsində alınan növbəti qərar isə 2009-2012 ci il tarixlərini əhatə edən maliyyə şirkətlərində görülməli tədbirlər silsiləsi idi. Bu qərarlar özünü var olan problemlərin aradan qaldırılmasından sonra bank sahəsində müşahidə olunan irəliləyişlərdə özünü göstərməkdədir. Bunuda unutmayaq ki, post böhran vəziyyətində gəlir vergisinin azad olunma halı əhəmiyyətli hesab olunaraq, tənəzzül zamanı likvidliyə xüsusi təsir göstərməkdədir. Tənəzzülün əsas səbəbi kimi bunu qeyd edə bilərik ki, gəlirlə işləməkdə olan maliyyə şirkətlərinin sayı get-gedə artmaqdadır deyil, gözə çarpacaq dərəcədə azalır. Lakin bir mənfi hal ilə paralel müsbət halda vardır ki, gəlir vergisinin 3 illik zaman çərçivəsində ödənilməməsinə əsaslanan qərar bankların özünə gəlməsi üçün danılmaz hesab edilir. Paralel olaraq bank sahəsində intibah məqsədilə qarışıq qərarlarla bərabər birbaşa problemin kökünə təsir edən yardımın ehtiyatda olmasına tələbat var.

Bununla bərabər, tənəzzülün aradan qaldırılması kimi cəhdlər, bank sahəsində əgər problemin birbaşa özünə təsir edərsə, belə haldan çıxış daha az zaman alacaqdır. Bu tərəfdən düşünsək sadaladığımız tədbirlərin reallaşdırılması təklif olunmaqdadır (Рычагов Э.С., 2010, s. 23):

- Dövlətimizin ehtiyatında olan hissələrinin Azərbaycanın maliyyə banklarına qoyulması. Bu istiqamətdə artıq İlham Əliyevin göstərişinə əsasən ehtiyat hissələr bank hesablarında öz yerini tapmaqdadır. Bank fəaliyyətinin aktivliyinin artması üçün 4 milyard dollar pul vəsaiti banklara köşürülərək ehtiyat mövqeyini

tutmuşdur. Ayrılmış kapitaldan 3 milyard dollar maliyyə banklarının köməyi vasitəsilə real sahələrə faizli və uzunmüddətli faizlərin verilməsi ilə, qalan 1 milyard dollar isə xaricdə kapitalla ehtiyac duyan şirkətlərə kömək məqsədilə istifadə edilir. Ayrılmış 3 milyard dollar maliyyə banklarına müsbət təsir etsədə, əsasəndə real sahələrə daha müsbət təsir etməkdədir. Yerdə qalan 1 milyard dollar bankların var olan problemlərinin aradan qaldırılması üçün istismar edilməkdə kömək etmişdir.

MDB-nin bir sıra ölkələrində, Rusiya və Qazaxıstanda dövlətin ehtiyat hissələrinin köməyi ilə problemin öhdəsindən gəlmək üçün qərarlar qəbul edilmişdir. Tənəzzül dövründə, təcrübi baxımdan, maliyyə sahəsində olan böhranın öhdəsindən gəlmək üçün, bank sahəsinə dəstək mühüm addımlardan hesab olunur. Bu sahənin həll olunması məqsədilə vaxtında və dəqiq formada ölkə xaricində olan kapitalın bu şəraitdə prezidentin qərarı ilə ölkəyə gətirilməsidir (Зейналов В. З., 2011, s. 55).

- Mərkəzi Bankda olan faizlərin normadan faiz etibarilə aşağı düşürülməsi. Günümüzdə inkişaf etmiş ölkələrin bank faizi sifra yaxınlaşmaqdadır. Aydın məsələdir ki Mərkəzi Bankın faiz göstəriciləri, bank sahələrinə birbaşa təsir edən göstərici hesab olunmaqdadır. Elə məhz bu səbəbdəndir ki, Mərkəzi Bankda faizlərin düşməsi digər bank sahələrində iş fəaliyyətinin canlanması ilə özünü biruzə verməkdədir.

Tənəzzül vəziyyətindən faiz dərəcələrində enişlərin müsbət nəticə verdiyini gördükdə, Mərkəzi Bankdakı bu tədbir özünün müsbət təsirini sadəcə likvidlikdə olan canlanma ilə nəticələndiyini müşahidə etmiş oluruq. Bu hadisəyə digər tərəfdən yanaşsaq görmüş olarıq ki, pul vəsaitlərində olan böhranın səviyyəsinin aşağı doğru getdiyini əsas fikir kimi götürsək müşahidə etmiş olarıq ki, iqtisad əsaslar xüsusi rol oynamaqdır. Açıq etiraf etsək görərik ki, faizin enməsi, heçdə bank sistemində intibaha gətirib çıxarmır. Bu isə Mərkəzi Bankda mərkəzləşdirilmiş kredit ehtiyatlarınınhəcmində azalmaların müşahidəsi ilə nəticələnəcəkdir.

- Mərkəzi Bank tərəfindən valyuta siyasəti daim olaraq nəzarətdə saxlanılmalıdır. Ona da diqqət etmək lazımdır ki, pul siyasətinin ən mühüm həlqəsi sırf məzənnə strategiyasıdır. Ötən illərdə Azərbaycan manat dollar nisbətinə nəzər

salsaq görmüş olarıq ki, dollar hələ də ölkə maliyyəsinə müdaxilə etməkdədir. 2008-ci ildən bu günə kimi Mərkəzi Bank siyasətində xüsusi effektiv pul siyası ölkə maliyyəsinin əsas siyasəti olmasına baxmayaraq, böhranın fəsadlarına görə maliyyə istiqamətinə yenidən baxmaq vacib məsələ hesab edilir.

Qeyd etmək olar ki, 2008 ci ildən etibarən qiymətli təsiredici maliyyə vəsaiti 12 faiz möhkəmlənmə dövrünü yaşamaqda idi. Belə ki, bəzi MDB ölkələri sırasında mərkəzi pul vəsaitlərində enmə və qalxmalar müşahidə edilməkdə idi. Belə ki, bu tipli reallaşdırılan işlər sayəsində MDB ölkələrində valyutamız 25-30 faiz enməyə məruz qalmışdır(dəyəri).

MDB dövlətləri içində ilk dəfə Rusiyada baş verən devalvasiyada əsas niyyət rəsmi şəkildə böhranın mənfi təsirlərini azaltmaq kimi qeyd edilirdi. Respublikamızda manatla bağlı olan bir sıra məsələlərin həlli yolunu tapması, devalvasiya, bir neçə dəfə manatın dəyərinin düşməsi yararlı hesab edilməsə də uzun müddət ərzində pozitiv, qısa müddət içərisində neqativ təsirlərə məruz qalmışdır. Sadələdqlərimizlə yanaşı, Mərkəzi Bankda məzənnə siyasətindən yumşaq formada istifadə məqsədə uyğun sayılmaqdadır. Məzənnə islahatlarının mərhələli formada aparılması, həm siyasətin yumşaldılması, inamın artırılması, həm də kiçik iqtisadi məsələlər, investiya sahəsindəki islahatlara təsir etmə imkanını yaratmağa qadir hesab edilir.

Bu cəhətdən yanaşsaq yaxın dövrlərə təsadüf edən dollar-manat mübadiləsi, aralarında yaranan fərqlər manatın dollara nisbətdə 10 faiz azalması ümumi böhran təsirlərinin azalmasına təsir etməkdədir. Bu isə öz növbəsində həm sosial neqativ təsirlərin, həm də irihəcmli tarazlıqların qorunub saxlanılmasına müsbət təsir etməkdədir (Э.Короткова., 2010, s. 77).

- Növbəti olaraq isə bunu qeyd etmək olar ki, əhali arasında banka inam yaradılması üçün psixoloji təsirlərə də xüsusi yer verilir. Bank sahəsi öz növbəsində çox həssas sahə olduğu üçün psixoloji tərəfdən edilən təsirlərin köməyi danılmazdır. İqtisadi tənəzzül zamanı danılmaz faktdır ki, insanların banklara inamı çox azalır. Bu hal vəziyyət vətəndaşlar arasında banka inam hissənin azalması, habelə kapital

qoyuluşunun azalması, var olan əmanətlərin belə banklardan götürülməsi ilə nəticələnmişdir.

Azərbaycan da bu cəhətdən iqtisadi tənəzzül zamanı istisnalıq təşkil etmir. Sırf buna görə, Mərkəzi Bank tərəfindən əhali arasında banklara olan inamın artırılması üçün bəzi psixoloji təsirlər göstərməlidir. Belə motivə edən tədbirlə zamanı kommunikasiya və televiziya vasitələrindən mükəmməl istifadə etmək olar. Belə ki, Mərkəzi Bank tərəfindən əhalinin motivə etmək istiqamətində aparılan tədbirlərdən reklam çarxlarının çəkilməsi hesab oluna bilər (Мамедов З. Ф., 2007, s.51).

- Qoyulmuş əmanətlərdə sığorta olan hissədə yüksəlmələr. Maliyyə banklarında kapital qoyuluşunun çoxalması daxilə aparılan maliyyə hesabatlarında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Geniş ərazini əhatə edən maliyyə tənəzzül prosesində kommersiya tipli bankların xaricdə olan ödəniş miqdarının səviyyəsi öncə eyni olsada, onradan dəyişməkdədir. Mərkəzi bank tərəfindən verilən açıqlamalar özündə 2008-ci ildə kapital qoyuluşunda olan bəzi artımları cari ilin birinci yarısına təsadüf olduğunu əks etdirməkdədir. Banklarda olan əmanətlərin sığortalanması əhali arasında bayaq dediyimiz psixoloji inamın artması, əmanət qoyuluşunun artması ilə nəticələnmişdir.

- Dövlət büdcəsində var olan kapitalın köməyi ilə ipoteka kredit təminatının yenidən dövriyyə keçməsi . Bunuda qeyd etmək lazımdır ki, AR-nın Prezidentinin 16.09.2015-ci il tarixli fərmanında ipoteka kreditlərinin sistem formada yaradılması xüsusi tədqirə layiqdir. Elə həmin ilin 22 dekabr tarixində qəbul etdiyi növbəti qərarda (339№-li) A.R.M.Bankı İpoteka fondunun köməyi ilə kredit verilməsini sürətləndirərək, müəyyən canlanmaya səbəb olmuşdur.

Bütün bunlara rəğmən 14.06.2017-ci ildən sonra ipoteka verilişində müəyyən geriləmələr müşahidə olunaraq, maliyyə vəsaitinin verilməsində geriləmələr aşkar edilməkdə idi. Belə ki, rəqəmlərə xüsusi yer versək görmüş olarıq ki, ipoteka kapitalı 2006-cı il üçün 5 milyon 568 min manat, 2007-ci ildə isə 62 milyon 242 min manatı göstərməkdədir.

Çox təəssüf etməliyik ki 2007 və 2008-ci il çərçivəsində dövlət büdcəsində ipoteka üçün kapital ayrılmasına təsadüf olunmamışdır. Lakin əgər həyata keçirilmə

aparılırsada, ipoteka üçün külli miqdarda pul vəsaitinin ayrılması (34 milyon manat) müşahidə edilmişdir. İpoteka sistemində inkişaf irəliləmə, yalnızca maliyyə sahəsinə, banklara deyildə həmçinin tikinti sektorunun inkişafına da müsbət təsir göstərir.

Bu isə öz növbəsində əhalidə yaranan tələbin artması ilə müşahidə olunur. Bunlarla bərabər böhranın ən danılmaz təsirlərindən biri həm tikinti, həm maliyyə sahəsinə həddindən artıq zərbənin vurulmasının baş verməməsi səbəbindən dövlətin maliyyə fondundan ipoteka üçün xüsusi vəsait ayrılmışdır (Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: , 2016).

3.2. Böhranlı bank təşkilatlarının sanasiyası və yenidən qurulmasının təkmilləşdirilməsi.

“Müflisləşmə və iflas haqqında” AR-nın qanunundan məhkəmə qarşısında konsolidasiya etmək üçün istifadə olunur. Bu, biznesin təmin edilməsi və onun iflasını qarşısını almaq məqsədilə investorun ayırdığı yeganə pul vahidi. Bu, hamısı borcların ödənilməsinə, həm də borcalanın ödəmə qabiliyyətinə görə nağd şəkildə (ehtiyat miqdarı) kifayət olmalıdır. Özəl sektorun idarə olunması üçün bir çox ekspertin fikrincə, bu məhdud xarakterizə kredit tələblərinə cavab verməklə müəssisənin inkişafına kömək etmir. Əlavə olaraq, investor müəssisə üçün kənar sərmayəçini tapmaqda olduqca ağıllı olsa da, müəssisənin manevr imkanlarını məhdudlaşdırır bilər. Konsolidasiya anlayışını daha geniş və məqsədyönlü şəkildə istifadə etmək lazımdır. Başqa sözlə, konsolidasiyanın inkişaf mərhələsində iflas proseslərinə tətbiq edilməsi mümkündür. Mümkün olduğunca investisiya ehtiyatları, həm də investisiyanın kənarına daxil edilməlidir (Həsənov H. K. , 2013, s. 84).

Beləliklə, müəssisənin ödəmə bacarığının yenilənməsi, onun əməliyyatlarının davam etdirilməsi və iflasa mane olunması ilə bağlı yenidənqurma tədbirlərinin kompleksidir. Konsolidasiyanın reallaşdırılması aşağıda göstərilən prinsiplərə dayanır:

- 1) buraxılmış imkanlar prinsipi;
- 2) iqtisadi proseslərin dinamikası prinsipi;

- 3) anti-aktivlik fəaliyyətinin prinsipi;
- 4) bütün konsolidasiya tədbirlərinin şəffaf olması prinsipi;
- 5) əsas maraqlar daxilində güzəştlərin əməl olunması prinsipi;
- 6) işçilərlə davranış prinsipi;

Konsolidasiya proseduru müəssisənin konsolidasiyasına gətirib çıxararaq, serialda və paralel olaraq həyata keçirilən yoxsul formalaşdırılmış idarəetmə tədbirlərinin nəticəsidir. Konsolidasiya prosedurunun əsas vəzifəsi mütəşəkkil tədbirlər proqramı təşkil etmək və onun həyata keçirilməsini təmin etməkdir. Konsolidasiya proqramının idarə edilməsi üçün mütəxəssislər (analitik menecerlər), həmçinin kənar məsləhətçilər (məsləhət və audit şirkətləri) rəhbərliyin rəhbərliyi (direktor, firma sədri və s.) hökumət əleyhinə idarəetməni həyata keçirə bilər.

Digər məsləhətçilər müəyyən üstünlüklərə (tədqiqat metodları, şəxsi təcrübə və s.) Malik olduqları halda, xidmətlərinə yüksək qiymət tələb edirlər (məsələn, böyük auditor şirkətinin məsləhətçiləri bir saat üçün 100-200 dollar tələb edirlər) və qiymətli mütəxəssisləri dəvət edəcəklər.

Şirkətdən istifadə edərək işi çətinləşdirir. İdarəçi antivirus idarəsi üçün stabilləşmə proqramının dayandırılmasını bilməsi vacibdir. Xüsusilə kritik müəssisələr üçün hələ istifadə edilməmiş resursları müəyyən etmək olduqca əhəmiyyətlidir (Həsənov H. K. , 2013, s. 86).

Bunlar böhran əleyhinə tədbirlərin görülməsi zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

1) məzlum dövlətin səbəblərini, onun simptomları ilə deyil, dərinləndirən təhlil etmək;

2) Hər bir konkret problemin həllində mənfi amillərin təsirlərinin azaldılmasının mümkün yollarını öyrənmək, hər bir səbəbi araşdırmaq və bu zamanlı layihə həllərinin alternativ təbiət olduğunu nəzərə almaq;

3) Məsuliyyətli şəxslər, vaxt, qaynaq həcmi və yoxlama nöqtələri, davamlı müdaxilələr proqramını hazırlamaq. Planlaşdırılmış vəzifələrin mərhələləri qısa olmalıdır və nəzarət nöqtələri yüksək olmalıdır.

Beləliklə, konsolidasiya proqramının işlənməsi zamanı aşağıdakı prinsiplərə riayət etmək zəruridir:

- 1) bütün nümayəndə heyətinin proqramın işlənməsinə iştirakı;
- 2) böhranın genişləndirilməsi və biznesdə böhranın səbəbləri onları genişləndirmək;
- 3) Proqramın bütün mərhələlərində şəffaflyq və romantikliyə çatmaq;
- 4) hər bir tədbirin hazırlanması və yerinə yetirilməsi üçün fərdi məsuliyyət və nəzarətin formal təftişinin təsdiq edilməsi;
- 5) Konsolidasiyanın həyata keçirilməsində təlimatın formalaşması (K.A.Şahbazov, M.H.Həsənov, H.S.Həsənov. , 1997) .

– İqtisadi lüğətdə sənaye, ticarət, bank inhisarçılıqlarının müflisliyinin qarşısının alınması üçün həyata keçirilən tədbirlərin sistemi kimi bu anlayışı müəyyən edərək izah edilir ki, daha güclü şirkətlə müəssisənin birləşməsi yolu ilə;

– pul kapitalının səfərbərliyi üçün yeni aksiyaların və ya istiqraz və rəqələrinin buraxılışı yolu ilə;

– bank kreditlərinin artımı yolu ilə və maddi yardımların verilməsi ilə;

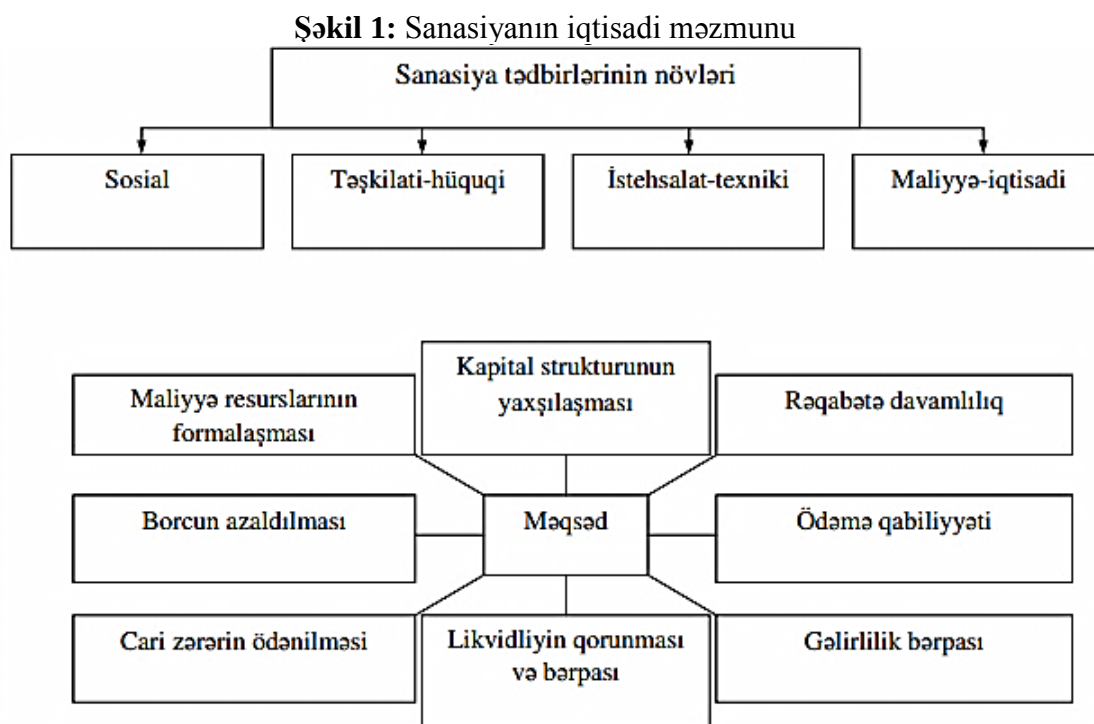
– uzunmüddətli və qısamüddətli borcun çevrilməsi ilə;

– müəssisənin aksiyalarının tam və ya qismən dövlətin alması ilə iflasın qarşısını almaq olar. Bunların hamısı birlikdə “sanasiya” adlanır.

“Sağlamlaşdırma” anlayışının iqtisadi məzmunu aşağıdakı şəkildə təsvir etmək olar. Burada təsərrüfat subyektlərinin maliyyə sağlamlaşdırılması çərçivəsində keçirilən tədbirlərin növləri konkretləşdirilmişdir.

Sanasiya prosesində fərdi yerə maliyyə-iqtisadi tədbirlər götürmək və səfərbərliyin daxili və xarici maliyyə resurslarından və müəssisələrin inkişafından faydalanma prosesində baş verən maliyyə münasibətlərini əks etdirir. Maliyyə sahəsində Sanasi tədbirləri cari zərərin ödənilməsi və zəruri maliyyə resurslarının yaranması, səbəblərin aradan qaldırılması, müəssisələrə ödəmə qabiliyyəti, işəgötürən kapital strukturunun yaxşılaşdırılması və likvid kapitalın yaradılması məqsədi ilə vəsaitin yaradılması və ya yaradılmasıdır (K.A.Şahbazov, M.H.Məmmədov, H.S.Həsənov, 2007, s. 92).

Təşkilatı hüquqi xarakterli sanasiyan tədbirləri müəssisənin təşkilat quruluşunun yaxşılaşdırılmasına yönəldilib ki, iş təşkilatı hüquqi formaları, rəhbərliyin keyfiyyətin artırılması, səmərəsiz istehsal strukturlarından təşəbbüslə əmək kollektiv üzvləri arasında istehsal əlaqələrinin inkişaf edir.

Mənbə: K.A.Şahbazov, M.H.Məmmədov, H.S.Həsənov, 2007, s. 92.

Bu məzmununda sanasiyanın iki növü ayırır:

1. Mövcud hüquqi vəziyyəti qorumaqla təşkilati borcların sanasiyası;

Belə Sanasiya növündə ümumiyyətlə kömək üçün öhdəliyi ödəmə bilməməsinin aradan qaldırması üçün işlətməyə tətbiq, əgər böhran vəziyyəti müvəqqəti bir vəziyyət olaraq baxılsa:

- Bütçə vəsaitləri hesabına müəssisənin borcunun ödənilməsi. Bu şəkildə yalnız dövlət qurumları gücləndirilir;
- Təşkilatın məqsədi bankın kredit hesabını ödəməkdir. Bu forma kommersiya bankı tərəfindən bir qayda olaraq həyata keçirilir;
- Digər hüquqi şəxs tərəfindən borcun ötürülməsi. Bu müəssisə bizneslə məşğul olan hər hansı bir iş ola bilər;

– Sanasiya zəmanəti ilə istiqrazların və digər qiymətli kağızların buraxılması. Bu yolla, kommersiya bankı xidmət edən iş kimi bir qayda olaraq çıxış edir.

2. Təşkilatı qanuni formanın və sağlamlaşdırılmış müəssisənin (yenidən meydana gətirmə) hüquqi dəyişikliyi ilə sanasi.

Sanasiyanın bu forması müəssisənin yenidən təşkil etməsi adını daşıyır və onun mülkiyyət formasının dəyişməsi ilə əlaqədar bir sıra yenidən təşkil etmə prosedurlarının həyata keçirilməsini tələb edir fəaliyyətin qanuni təşkilat şəkli tətbiq olunur. (Birləşmə, udma, paylama, açıq səhmdar cəmiyyətinə dəyişiklik, ötürülməsi kirayə, özəlləşdirmə) istehsal-texniki sanasiya tədbirləri hər şeydən əvvəl, müasirləşdir- məvə istehsal fondlarının yenilənməsi, sadələrin azaldılması və istehsalın ritmliliyinin artımı, texnologiya vaxtının ixtisarı, məhsulun keyfiyyət yaxşılaş-masıyla və xərc azalması, buraxılan məhsul yelpiyini inkişaf etdirmək, axtarış və istehsal sahəsində sanasiya qaynaqların səfərbərliyi bağlıdır.

Müəssisənin sağlamlaşdırması, bir qayda olaraq, əlavə personalın iş keyfiyyəti ilə bağlıdır, çünki böyük əhəmiyyətə malik ictimai məzmunlu tədbirlərin azaldılmasına səbəb olur. Xüsusilə bu nəhəng müəssisələrin maliyyə yaxşılaşdırmasına aiddir (Мамедов З. Ф., 2007, s.59).

Sanasiya proseduru serial və vaxtında aparılmalıdır. Hər bir addım göstərilən müddət ərzində qabacaqcdan hesablanmalıdır. Biznesin konsolidasiya mərhələləri aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir:

Təcrübədə müəssisənin sağlamlaşdırması anlayışı ilə “yenidən strukturlaşdırma” anlayışı kifayət qədər yaxındır.

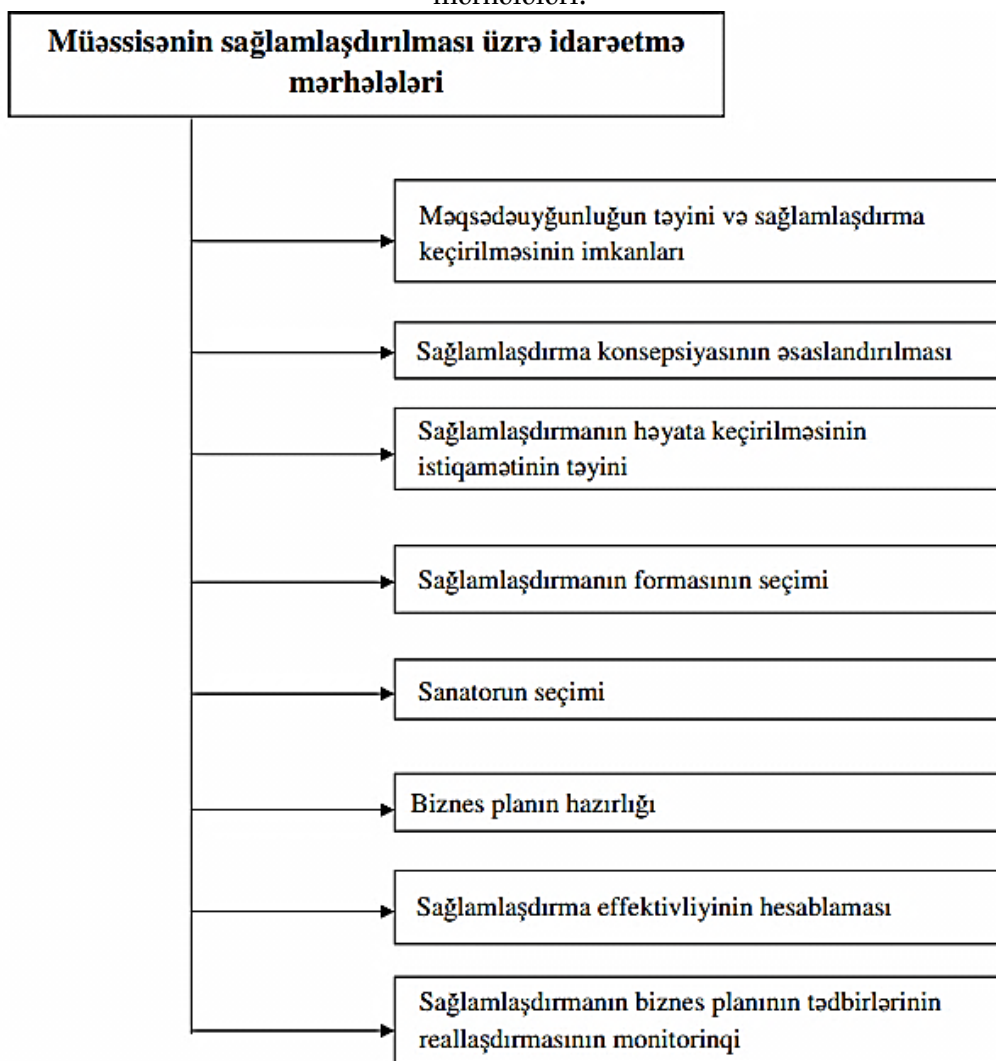
Təsərrüfatçıq subyektinin yenidən strukturlaşdırması - bu onun quruluşu dəyişikliyinə istiqamətli idarəetmə sistemləri, mülkiyyət formaları, təşkilatı qanuni formalar (gəlirliliyi, rəqabətə davamlılığı və istehsalın səmərəliliyini qurtarmaq üçün bacarıqlarına istiqamətli addımlar) təşkilatı-iqtisadi tədbirlər olaraq aydın olar.

Sansiya borcların ləğv edilməsinin qarşısını almaq üçün sahibləri kredit, əmək kollektivləri və digər şəxslər tərəfindən maliyyə yardımı ilə borcalanın yenidən təşkil edilməsidir.

Mənim ölkəmin inzibati sistemi maliyyə konsolidasiyasının və iflasının qarşısını almaq üçün imzalanmış maliyyə mexanizmindən effektiv istifadə edən funksional blok idarəetmə sahəsi kimi xarakterizə edilə bilər.

Bu, idarəetmə dövrünün funksional idarəetmə sahəsində ayrıca mərhələləri, eləcə də müəssisənin konsolidasiyası zamanı strateji və ya taktik məqsədlərin ayrı-ayrı mərhələləri kimi qəbul edilə bilər (Гринин Л. Е., Коротаев А. В., 2009, s.28).

Şəkil 2: Müəssisə tərəfindən təşəbbüs edilən sağlamlaşdırma prosesinin idarəetməsi üzrə əsas mərhələləri.

Mənbə: Мамедов З. Ф., 2007, s. 83.

3.3. Bank təşkilatların böhrandan çıxarılması vasitəsi kimi investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi.

Müəssisənin investisiya potensialı proqramın maliyyələşdirilməsinin bütün potensial imkanlarının əsasını təşkil edir. Menecer görünən və görünməz

maliyyələşdirmə xüsusiyyətlərini, müəssisənin strukturunu, onların şərtlərini, istifadənin şərtlərini, mümkün nəticələri və maliyyə istifadəsinin əsas aspektlərini dərinlən təhlil etməlidir.

Maliyyəleşən resursları siyahısı maksimumdan fərqli olmalıdır, əsas investorun riski aradan qaldırılmalıdır. Müəssisə üçün investisiya ehtiyatları aşağıdakı kimi bölünə bilər: daxili və xarici. Daxili qaynaqlar, ümumiyyətlə yığılmış gəlir, amortizasiya, ehtiyat və digər fondlar, materiallar və s. (Зейналов В. З., 2011, s. 91).

Daxili maliyyəleşdirmə resurslarının axtarışı gücləndirilmiş proqram tədbirləri ilə sıx bağlıdır və müəssisənin gizli və hələ də istifadə edilməmiş resurslarının aşkarlanması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, menecer əvvəlcə pul vəsaitlərinin alınması imkanlarını təhlil etməlidir (Мамедов З.Ф., 2005, s. 81):

- istifadə edilməmiş binaları, avadanlıqları və digər maddi aktivləri icarəyə vermək;
- krediti (borcların ayrılması daxil olmaqla) faktoringdən (borcların yığılması daxil olmaqla) istifadə;
- Velsel versiyası proqramlarının təşkili;
- Frauçayzinqin qeyri-formal maddi aktivləri və intellektual mülkiyyətin realizasiyası (ticarət markaları, texnologiyalar, lisenziyalar və s. Satmaq üçün digər müəssisələrlə razılaşmaqla);
- Vergi ödəmələrinin optimallaşdırılması, müxtəlif yollar axtararaq müəssisə üçün ən aşağı vergi dərəcələrini axtarmaq;
- qeyri-profilaktik xidmətlərin həyata keçirilməsi (hüquqi xidmətlər, konsaltinq, ev alətlərinin təmiri və s.)
- Bütün daxili maliyyə qaynaqlarını öyrəndikdən və mümkünse onları istifadəyə yönəltdikdən sonra, antiböhranlı idarə üzrə rəhbər xarici investisiya qaynaqlarına müraciət edə bilər. Digər investisiya qaynaqlarına aşağıdakıları ehtiva:
 - İş üzrə ortaq tərəfindən birbaşa kreditləşmə: müəssisə ilə istehsal üzrə əlaqələrdə olan və bu müəssisənin istehsal etdiyi məhsullara xüsusi ehtiyacı olan müəssisə tərəfindən;

- Bank krediti müəssisənin kapital əldə etmək üçün ən ümumi üsuludur;
- Büdcə kreditləşməsi - digər bir deyişlə müəssisənin dövlət və ya regional büdcə hesabına subsidiyalaşdırılması;

- Uzunmüddətli texnoloji avadanlıqların lizinqi. Bu zaman ümumiyyətlə operativ (qısa müddətli icarə 1 ilə qədər) və ya maliyyə lizinqindən (avadanlığın bütün dəyəri dövrü) istifadə et 5) Qiymətli kağızların emissiyası (təhvil, hissə təzyiqi) inkişaf etmiş ölkələrdə qiymətli kağızların emissiyası müəssisənin investisiya qaynaqlarının 50 -% - ni yığmaq üçün icazə verir .

- Xarici investisiyalar. Antiböhranlı idarəetmə üzrə rəhbər əvvəlcə müəssisənin xarici tərəfdaşlarını təhlil etməli, onlar haqqında qəti məlumatlar əldə etməyə çalışmalıdır. Bu zaman rəhbərlik fəaliyyəti çərçivəsində sağlamlaşdırma tədbirləri üçün mümkün maliyyə qaynaqlarını təsbit edilir, investisiyanın ümumi miqdarını öyrəndikdən sonra, antiböhranlı idarə üzrə idarəçi müəssisənin düşdüyü vəziyyətdən xilas olmaq üçün konkret tədbirlərin planlaşdırılması başlanılır.

Maliyyə bazarında yaşanan böhranlar, zərərlərə və onların sosial-iqtisadi nəticələrinə görə qeyd olunan fəlakətlərə bənzər olduğundan, maliyyə bazarında siqnalların qarşısının alınması üçün sistemin yaradılmasına dair yanaşmaları müəyyən etmək üçün profilaktik tədbirlərdən istifadə edilə bilər (V.Z.Zeynalov., 2012, s. 94).

Dövlət strukturlarında bank böhranı təhlükələrinə qarşı mübarizə və zərərin azaldılması üçün potensial böhran risklərini xəbərdar etmək məcburiyyətindədir. Sistem, böhran riskini aradan qaldırmağa hazır olan cəmiyyəti də daxil olmaqla maliyyə bazarını saxlamalıdır. Ölkənin sabit sosial-iqtisadi inkişaf planlarını həyata keçirməsi hökumətin işinin əhəmiyyətli bir hissəsidir. Xərclərin azaldılması baxımından, pul və maliyyə sahəsində böhranların potensialı təhlükələrə cavab vermək və mübarizə aparmaq üçün effektiv bir üsuldur.

Təhlükələr zərərin zərər və resursları böhran və fəlakətlərin nəticələrinə görə, cəmiyyəti geri gətirə biləcək böyük bir mənfi potensiala malikdir. Sabit inkişaf perspektivinə görə bir çox sistemin müxtəlif risklərin erkən profilaktikasına təsirindən asılıdır. Eyni şəkildə, bazarda iqtisadi iflasların təbiəti bir çox amillərdən

asılıdır və onun formasını başqalaşdırır. Qlobollaşma prosesində maliyyə bazarlarının və kapitalın beynəlxalq hərəkətinə dair məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması bazar və ölkələr arasında böhranın şokunun yayılmasına gətirib çıxarır. Bu, statistika baxımından əhəmiyyətli olan və modellərin keyfiyyətini azaltmaq üçün olan böhran strukturunda dəyişikliklərə gətirib çıxarır.

Bu vəziyyətdə diqqətinizi bütün böhranların xüsusi xüsusiyyətlərinə yönəltməlisiniz və ya maliyyə bazarında müxtəlif böhranlar seçən miqdar və keyfiyyət indexlərinin daha tam qeydlərini təqdim etməlisiniz. Bir çox iqtisadçılar deyirlər ki, bank, valyuta, və borc böhranlarının bir-birinə bənzər bir böhran növündən yaranması və digər böhranın ölkədən ölkəyə yayılması təsiri. Modellərin inkişafı üçün maliyyə bazarının müxtəlif sahələrində böhran indexləri və digər dövlətlərdə böhranların olması nəzərə alınmalıdır. Maliyyə bazarında yaşanan böhranlar erkən profilaktikası üçün təqdim edilən üsullar zəifliyin təhlili üçün ilk addım ola bilər və təhlükələrin eləcə də keyfiyyət indekslərinin qiymətləndirilməsi metodlarını tamamlaya bilər (Zahid Fərrux Məmmədov. , 2013).

Bank iflaslarının önünün kəsilməsi üsulları, problemli bankların nəzarətində "Basel Bank nəzarəti təşkilatının" Effektiv bank yoxlamasının əsas prinsipləri "nə əsasən daha ətraflı şəkildə izah olunur. Təlimat 2 ayrı bölmədən təklif olunmuşdur: birinci bölmə ümumi metodoloji məsələlərə və böhranın qabağının alınması sisteminə, ikincisi vəziyyətin düzəldilməsinə və iflasların aradan götürülməsinə ayrılmışdır. Təlimatda iflasların ilk mərhələdə dayandırılmasına əsasən statistik modellərə əsaslanan bankların miqdar indekslərinin dəyərləndirilməsi metodları, bankların əməliyyatlarının keyfiyyət və kəmiyyət indeksləri ümumi dəyərləndirilməsindən təşkil olunmuş nəzarət üsulları, məlumat toplama üçün məlumatların yolları, böhran yaşandığı halda önləyici tədbirlərin planlaşdırılması və başqa tədbirlər məsləhət görülür. Böhranların ilkin mərhələdə dayandırılmasına əsasən statistik formaların istifadəçiləri onların aşağıda göstərilən xassələrini ifadə edirlər:

– Böhran formalarının və indekslərinin ayrılması, bu formada, çaxnaşmaların ilkin dövrdə dayandırılması formalarının meydana gətirilməsi, iflasların təvvəlcədən

bilinməsinə görə ondan daha əvvəl olan təcrübənin nəzərə alınması subyektiv faktorlardan ibarətdir.

- Maliyyə bazarının başqalaşmaları, onun əməliyyatlarının daha da qarmaşıqlaşması və böhran prosesləri barəsində statistik informasiyaların az olması mühitində yararlanma təxmin metodikalarının fəaliyyətini davamlı qiymətləndirmək lazımdır.

- Gözləmələr əsas məlumatların keyfiyyətinin effektiv olduğu dərəcədə dəqiq olacaqdır. Proinflammasiya müddətinin proqnozlarının yüksək dəqiqlik tələblərinə cavab verməsi müəyyən edilir;

- Vaxt aralığı bir neçə aydan üç ilə qədərdir;

- Reytinglərin çeşidinin qiymətləndirilməsi modelləri üçün vaxt intervalı proqnozlaşdırma və gözlənilən zərərin qiymətləndirilməsi modelləri üçün vaxt intervalı ilə müqayisədə daha qısadır.

- İstənilən proqnoz modelində səhvlər ola bilər: böhranlar üçün nəzərdə tutulan yanlış yazım və yanlış fikirlər.

- İdarə orqanlarına görə, bazarda problemli iştirakçıları nəzərdən keçirmək daha təhlükəlidir. Bu, eyni iştirakçıların risklərini artırır və böhranın həlli ilə bağlı xərcləri artırır. Buna görə modellər bu cür səhvləri azaltmağa yönəlmiş olmasına baxmayaraq, yanlış siqnallar tənzimləyici qurumlar üçün mənfi, çünki onlar gücün yayılmasına səbəb olurlar (Зейналов В. З., 2010, s. 54).

Böhranla mübarizə sistemi təhlükələrin azaldılması şəraitində olduqca əhəmiyyətli töhvə verirki, bu da risk qrupunda fəaliyyətdə olan bazar iştirakçıları üçün yaxınlaşan təhlükə ərəfəsində riskləri və zərərləri azaltmaq üçün vaxtında tədbirlər həyata keçirir. Çox vaxt vahid sistemlərin üstünlükləri keyfiyyət parametrlərinin formalaşdırılması, qiymətləndirmə metodları, risklərin kompleks analizi və effektiv idarəetmə sisteminin olmaması ilə bağlıdır. Böhranın baş verməsi qeyri-müəyyənliyi risk qrupunun idarə edilməsi, onun ağırlaşmalarını azaltmaq və maliyyə zərbələrindən yaranan zərərləri azaltmaq qabiliyyətidir.

Bankın təcrübəsindən vizual nümunə olaraq qeyd etmək olar ki, bankın gözlənilən ziyan riskini kompensasiya etməyə imkan verən bank kapitalının

minimum tələblərini müəyyənləşdirmək olar. Böhran vəziyyətində mümkün olan zərərin miqdarını müəyyən etməyə imkan verən əsas prinsiplərdən biri mümkün risk dövrü ssenarilərinin işlənilməsidir. Ssenariyə yanaşma informasiya təqdim etmək və təhlil etmək üçün obyekt yönümlü üsulların sinifinə aiddir. Bu yanaşmanın əsasları böhran mühitində dövlətin, müəssisənin və təsərrüfat subyektlərinin ümumi iqtisadi və maliyyə sisteminin davranışlarını daha çox inkişaf ssenarilərindən ayırmaqla proqnozlaşdırmaq imkanındır. Ssenarilərin sonrakı təhlili böhrana qarşı mübarizə proqramlarının seçilməsi və həyata keçirilməsinə və böhranların aradan qaldırılması və onları uyğunlaşdırmaqda çox sayda idarə qərarlarının effektivliyini təmin edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işində bank risklərinin xarakteri təhlil olunmuş, risklərin idarə olunması üsulları müəyyən olunmuş və risklərin idarə olunması anında qarşılaşdıqları problemlər araşdırılmışdır. Riskin bu və digər fəaliyyət itkisinin nəticəsi olması gözlənilir.

Risklərin qəbul edilməsi bank işinin əsasını təşkil edir. Banklar əvvəlcədən qəbul edilən risklərin idarə oluna biləcəyini bildikdə müvəffəqiyyətə nail ola bilərlər və həm də maliyyə və tıxaclarda özləri ilə məşğul ola biləcəklər. Banklar daha çox mənfəət əldə etməyə çalışırlar. Ancaq bu təşəbbüs itkiyə səbəb ola bilər.

Bank əməliyyatlarının riskləri, ehtimal ki, bankın planladığından daha az maddi əldə olma ehtimalını ehtiva edir. Alınan məbləğ nə qədər yüksəksə, risk daha çox olur. Bankın böhran təhlükələrinin effektiv idarə olunması bank təhlükələrinin qiymətləndirilməsindən onların qiymətləndirilməsinə qədər geniş spektr sahələri əhatə edir.

Hər bir bank azaldılması barədə düşünməlidir. Bankın fəaliyyətini davam etdirməsi çox vacibdir. Risklərin minimallaşdırılması riskləri azaltmaq, yəni daha aydın şəkildə idarə etmək üçün bir növ mübarizədir. Bu proses özündə ehtiva edir:

- riskləri görmək;
- onların faktiki dərəcələri və nəticələrini müəyyənləşdirmək;
- Onlara qarşı alınması və ya azaldılması ilə bağlı tədbirlərin planını hazırlanması.

Bank riskləri ilə mübarizə aparmaq üçün ən çox istifadə edilən üsullar:

- Risklərin aradan qaldırılması və ya rədd edilməsi üsulu;
- özünü risk vermək;
- itkilərin qarşısının alınması; sığortalanma;
- risklərin ötürülməsi.

Böhran zamanı bankın antiböhran idarəetmə tədbirlərini aşağıda göstərilən formada sıralamaq olar:

- 1) sığortalama;
- 2) maliyyə resurslarının formalaşdırılması (özünü sığorta);

3) diversifikasiya;

4) risklərin sahibkarlıq layihələri iştirakçıları arasında bölünməsi və s.

Beləliklə, müasir şəraitdə kredit təşkilatlarının idarə edilməsi üçün risk idarəetmə sisteminin yaradılması və bu sistem çərçivəsində onun xüsusiyyətlərinə və ölçülərinə görə kifayət qədər fəaliyyət yaratmaq vacibdir. Risklərin uçuğu ilə birlikdə hesablanmış aktivlərin məbləği bankın öz materiallarından az olmalıdır. Bankın maksimum risk normalarına gəldikdə, onun reytinginin 25%-dən çox olmaması daha yaxşıdır, buna görə 25% -i kritik limit sayılır. Dissertasiya işində Accessbankın fəaliyyəti zamanı baş verən riskləri araşdırdım. Beləliklə, bank böhran zamanı qarşılaşa biləcəyi maliyyə və qeyri-maliyyə risklərinə aşağıdakıları göstərə bilərəm:

- kredit təhlükəsi;
- bazar təhlükəsi,
- fond təhlükəsi,
- xarici valyuta təhlükəsi,
- faiz dərəcəsi təhlükəsi;
- likvidlik təhlükəsi;
- əməliyyat təhlükəsi;
- hüquqi təhlükə,
- reputasiya təhlükəsi,
- strateji təhlükə.

Tədqiqat işində risklərin idarəsi məqsədilə başlıca baxıldı. Və bununla birlikdə, biz ənənəvi məhdudlaşdırma üsullarını öyrənmişik. Bütün bu üsulların məqsədi bankların idarəsi zamanı çətin olan risklərdən qorumaq və bankın maliyyə sabitliyinə zərər verməkdir.

Mərkəz Bankı kreditlərin verilməsi, kredit sərhədləri riayət edilməsi, kredit risklərinin konsentrasiyasında yol verilməməsi üçün beynəlxalq təcrübə və standartlara əsaslanaraq müxtəlif təlimatlar hazırlamış, konkret qaydalar təsbit etmiş və bu qayda və təlimatlar icrasına, risklərin qiymətləndirilməsi və resursların ayrılmasına davamlı nəzarəti də müvəffəqiyyətlə həyata keçirir. İşdə bu fəaliyyətin

nəticəsində banklarda kredit risklərinin konsentrasiyasında yol verməyərək ümumi bank sektorunda mümkün ola biləcək böhranın qarşısı müvəffəqiyyətlə alınmışdır. Hal-hazırda isə hər bir bankın qarşısında duran məsələ kredit portfeli optimal idarə etməklə əlaqədar portfeli keyfiyyətli şəkildə böyütmək və gələcəkdə böhrana yol açacaq riskləri minimuma endirilməsidir.

Riskin minimuma endirilməsi zamanı bankın kredit bazarında iştirakına xələl gəlməməsi üçün mövcud bazar konyukturasını nəzərdən qaçıрмаq olmaz, bu da banklarda risklərin idarə olunmasının başlıca vəzifəsidir. Dissertasiya işində edilən araşdırmada bankın riskə dayanıqlılıq, bununla birlikdə, bank xidmətləri sferasında reputasiyasını daha da artırmaq təqdim edilir. Əsas təkliflərdən biri bank sektorunda İT sektorunda innovasiyaların uğurla tətbiq olunmasıdır. Digər təklif isə bankın doğru kadr seçməsindən ibarətdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. 2007. “Menecment” dərslilik. Bakı, səh.240.
2. Abbasov A.H., 2003. “Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri”. Bakı, səh. 265.
3. Abdullayev S.Ə. 2000. “Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortası” Bakı, səh 272.
4. Şahbazov K.A., Həsənov M.H., Həsənov H.S. 1997.”Antiböhranlı idarəetmə: müflisləşmə, iflas və sanasiya” Bakı, səh. 302.
5. Bağirov M.M. 2003.” Bank və bank əməliyyatları” (Ali məktəblər üçün dərslilik). Bakı, səh.268.
6. Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: aktual meyillər və dünya təcrübəsi:monoqrafiya. – Bakı: 2016. Azərnəşr., səh. 152.
7. Biznesin təşkili və idarə edilməsi, dərslilik, Bakı 2011, səh 464.
8. Əliyev M.F., 2003. “Bank məhsullarının inkişaf strategiyası. İqtisadiyyat və audit jurnalı.”
9. Həsənov H. K. 2013. «Antiböhranlı idarəetmə» (dərs vəsaiti) – Bakı Biznes Universitetinin nəşri, səh 168.
10. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. 2011. “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları’, səh 238.
11. Məmmədov Z. 2013. “Bank fəaliyyətinin əsasları”. Bakı, səh. 480.
12. Məmmədov Z. 2012. "Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi". Bakı, səh. 504.
13. Məmmədov Z.F. 2010. “Pul, kredit və banklar. Dərslilik.” Bakı, səh 375.
14. Sadıqov E.M. Bakı 2010. “Bank əməliyyatları”, səh. 212.
15. Zahid Fərrux Məmmədov. 2013.Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı), Bakı. Azərnəşr, səh. 480.

16. Zeynalov V. Z. 2010. “Qlobal maliyyə böhranı kontekstində dövlət monetar idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli”// AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. №2, səh. 15.

17. Zeynalov V.Z.. 2012.”Maliyyə böhranı və antiböhran idarəetmə siyasəti”. Bakı, Azərneşr, səh. 224.

18. Zeynalov Vidadi. 2010. “Küresel mali kriz ortamında sektorunun yeniden yapılandırılması // Kriz sonrası surecte finans sektoru- real sector ilişkisi”. Uluslararası finans sempozyumu. TC. MU, səh. 235

Rus dilində

1. Мамедов З. Ф. 2007.” Роль кризиса в реформировании банковского сектора стран формирующихся рынков” // Журнал «Финансы и кредит», 250 стр.

2. Мамедов З. Ф. Баку 2007.’ Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации.”, Азернешр, 392стр

3. Э.Короткова. М.2010. “Антикризисное управление” Учебник под редакцией, 620 стр.

4. Гаджиев Ш.Г. 2009.” Финансово-банковская система Азербайджана в условиях глобального кризиса: изменение акцентов международных сравнительных оценок “// Центральная Азия и Кавказ, Глобализация. 4-5, 84-103 стр.

5. Зейналов В. З. 2011. “Проблемы развития банковского сектора Азербайджана в условиях глобального кризиса”//Экономика и управление. № 7. 227 стр.

6. Майкл Льюис. 2011.” Большая игра на понижение. Тайные пружины финансовой катастрофы” . — М.: «Альпина Паблишер», 288 стр.

7. Нижегородцев Р. М., Стрелецкий А. С. 2008.” Мировой финансовый кризис. Причины, механизмы, последствия”. М.:Либроком, 64 стр.

8. Рустамов Э.С. 2010.” Глобальный кризис и антикризисная политика Центрального банка Азербайджана” // Деньги и кредит.

9. Сорос Д. 2010. ‘Первая волна мирового финансового кризиса. Промежуточные итоги. Новая парадигма финансовых рынков.’ — М.: Манн, Иванов и Фербер, 272 стр.

İnternet resursları

1. Kapital Bankın rəsmi saytı <https://kapitalbank.az/> 2019
2. Access Bank <https://www.accessbank.az/en/> 2019
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı <https://www.cbar.az> 2019
4. Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi <https://stat.gov.az> 2020

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 2: Access Bank maliyyə göstəriciləri (31.12.2018) (Min AZN)

A. KAPİTAL VƏSAİTLƏRİ			
1		2	
1. I dərəcəli kapital (Əsas kapital) (Məcmu kapitalın 50 faizdən az olmamalıdır)	A1		45112.65
a) Adi səhmlər (tam ödənilmiş paylar)	A1a		140258.39
b) Qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər	A1b		0.00
c) Səhmlərin emissiyasından əmələ gələn əlavə vəsait	A1c		0.00
d) Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət (zərər), cəmi	A1d		-95145.74
d1) əvvəlki illərin mənfəəti (zərəri)	A1d1		-83566.61
d1) əvvəlki illərin mənfəəti (zərəri)	A1d1		-83566.61
d3) kapital ehtiyatları (fondları)	A1d3		0.00
e) Digər	A1e		
2. I dərəcəli kapitaldan tutulmalar	A2		30078.58
a) Qeyri-maddi aktivlər	A2a		30078.58
b) Təxirə salınmış vergi aktivləri	A2b		
3. Tutulmalardan sonra I dərəcəli kapitalı (I—2)	A3		15034.07
4. II dərəcəli kapital (I dərəcəli kapitalın məbləğindən çox olmamalıdır)	A4		15034.07
a) Cari ilin mənfəəti	A4a		0.00
b) Ümumi ehtiyatlar (aktivlər üzrə yaradılmış adi ehtiyatlardan çox olmamaqla)	A4b		9224.25
c) Kapitalın digər komponentləri	A4c		7517.03
c1) kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər	A4c1		0.00
c2) subordinasiya borc öhdəlikləri	A4c2		7517.03
d) Digər vəsaitlər	A4d		0.00
5. Məcmu kapital (3+4)	A5		30068.13
6. Məcmu kapitaldan tutulmalar :	A6		40.00
a) Birləşməmiş (konsolidasiya olunmamış) törəmə banka və digər maliyyə idarələrinin kapitalına və bütün qeyri-bank müəssisələrinə kapital investisiyaları, o cümlədən qarşılıqlı investisiyalar (xalis)	A6a		0.00
b) Bütün digər investisiyalar (xalis)	A6b		40.00
7. Tutulmalardan sonra məcmu kapital (5-6)	A7		30028.13
8. Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş yekun aktivlər	A8		737940.30
Faizlə			
	Norma	Fakt	
1	2	3	
9. I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı (3:8) x 100	A9	5.00%	2.00
10. Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı (7:8) x 100	A10	10.00%	4.03

Mənbə: Access bank/illik hesabatlar, 2018.

Cədvəl 3: Kapital Bankın maliyyə göstəriciləri (2018, IV rüb)

Kapital Vəsaitləri		Cəmi (1000 AZN ilə)
1. I dərəcəli kapital (Əsas kapital) (Məcmu kapitalın 50 faizdən az olmamalıdır)		248835
a) Adi səhmlər (tam ödənilmiş paylar)		185850
b) Qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər		40000
c) Səhmlərin emissiyasından əmələ gələn əlavə vəsait		800
d) Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət (zərər), cəmi		22185
d1) əvvəlki illərin mənfəəti (zərəri)		2114
d2) (çıx) cari ilin zərəri		-
d3) kapital ehtiyatları (fondları)		20070
e) Digər		-
2. I dərəcəli kapitaldan tutulmalar		19203
a) Qeyri-maddi aktivlər		19203
b) Təxirə salınmış vergi aktivləri		-
3. Tutulmalardan sonra I dərəcəli kapitalı (I—2)		229631
4. II dərəcəli kapital (I dərəcəli kapitalın məbləğindən çox olmamalıdır)		118200
a) Cari ilin mənfəəti		98053
b) Ümumi ehtiyatlar (aktivlər üzrə yaradılmış adi ehtiyatlardan çox olmamaqla)		20146
c) Kapitalın digər komponentləri		-
c1) kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər		-
c2) subordinasiya borc öhdəlikləri		-
d) Digər vəsaitlər		-
5. Məcmu kapital (3+4)		347831
6. Məcmu kapitaldan tutulmalar:		5289
a) Birləşməmiş (konsolidasiya olunmamış) törəmə banka və digər maliyyə idarələrinin kapitalına və bütün qeyri-bank müəssisələrinə kapital investisiyaları, o cümlədən qarşılıqlı investisiyalar (xalis)		500
b) Bütün digər investisiyalar (xalis)		4789
7. Tutulmalardan sonra məcmu kapital (5-6)		342542
8. Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş yekun aktivlər (cədvəl A15, E sütirindən)		2154494
Faizlə		
	Norma	Fakt
9. I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı (3:8) x 100	5%	10.03
10. Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı (7:8) x 100	10%	15.31

Mənbə: Kapital bank, 2018 – ci il maliyyə göstəriciləri.

Əlavə 3

Cədvəl 4: Kapital bankın mənfəət və zərər haqqında hesabatı (2018, IV rüb)

	Mənfəət və zərər		Cəmi (1000 AZN ilə)
	Faiz və gəlirlərin bu qəbildən olan növləri, cəmi	1	321562
	Faizlər və onlara bağlı xərclər, cəmi	2	75713
	Xalis faiz gəliri (zərəri) (sətir 1 çıx sətir 2)	3	245849
	Qeyri-faiz gəlirləri, cəmi	4	136851
	Qeyri-faiz xərcləri, cəmi	5	159462
	Əməliyyat mənfəəti (zərəri) (sətir 3 üstəgəl sətir 4 çıx sətir 5)	6	223238
	Aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatın yaradılmasına ayırmalar (xərclər), cəmi	7	93411
	Vergilər və bank fəaliyyəti ilə bağlı gözlənilməz xərclər ödənilənədək mənfəət (zərər) (sətir 6 çıx sətir 7)	8	129826
	Gözlənilməz fəaliyyət növlərindən və əvvəlki dövr üçün uçotdakı dəyişikliklərdən gəlir (xərc), cəmi	9	-
	Vergilər ödənilənədək mənfəət (zərər) (sətir 8 üstəgəl (çık) sətir 9)	10	129826
	Mənfəətdən vergilər	11	31773
	Xalis mənfəət (zərər) (sətir 10 çıx sətir 11)	12	98053
	Elan olunmuş dividendlər, məbləğ	13	-

Mənbə: Kapital bank, 2018 –ci il maliyyə göstəriciləri

Cədvəl 5: Access bankda əsas məbləğ üzrə borc və vaxtı keçmiş günlər üzrə borcların məbləği (min manat)

Kredit portfelinin sektorlar üzrə bölgüsü	Əsas məbləğ üzrə borc									
	Car i	Vaxtı keçmiş günlər								
		1-30 gün	31-60 gün	61-90 gün	91-120 gün	121-150 gün	151-180 gün	181-210 gün	331-365 (366) gün	1 il və artıq
Kredit portfelini, o cümlədən	494 344 ,77	10 980,01	15 326,98	1 748,08	1 381,38	1 601,11	694,98	344,35	4 382,07	71 153,21
Biznes	432 412 ,05	9 947,88	14 932,54	1 440,71	1 249,30	1 443,82	593,48	290,76	4 326,59	67 995,53
İstehlak	57 016 ,10	859,65	321,35	165,33	110,90	149,93	78,11	34,50	43,79	2 736,33
Daşınmaz əmlak	4 916 ,62	172,48	73,09	142,04	21,18	7,36	23,39	19,09	11,69	421,35
-Digər kreditlər										

Mənbə: <https://www.accessbank.az/ru/our-bank/risk-mgmt/>

Əlavə 5

Cədvəl 6: Pul aqreqatları (dövrün sonuna) (mln. manat)

İl, ay	Geniş mənada pul kütləsi (M3)	O cümlədən						Pul multifaktoru	
		M2 pul aqreqatı	O cümlədən				SDV- də Depozitlər	M3 pul aqreqatının pul bazası na nisbəti	M3 pul aqreqatının manatla pul bazası na nisbəti
			M1 pul aqreqatı	O cümlədən		Manat la müddətli depozitlər			
				Banklarda an kənarda nağd pul(M0)	Manat la tələb edilənə dək depozitlər*				
2014	21566,4	17435,8	12830,4	10152,5	2678,0	4605,4	4130,5	1,82	1,51
2015	21286,9	8678,3	6897,2	4775,93	2121,2	1781,1	12608,6	2,8	1,2
2016	20889.6	11546.3	8960.3	6376.9	2583.5	2586.0	9343.3	2.26	1.47
2017	22772.1	12466.4	10544.2	7490.3	3053.9	1922.2	10305.6	2.31	1.46
01	21034.9	10749.3	8185.5	5922.9	2262.6	2563.8	10285.5	2.41	1.47
02	20151.2	10764.0	8240.2	5993.2	2247.0	2523.8	9387.2	2.42	1.54
03	19902.9	10982.0	8410.8	6145.2	2265.6	2571.1	8920.9	2.08	1.51
04	21081.8	11610.1	8955.4	6348.6	2606.8	2654.6	9471.8	2.03	1.52
05	20856.4	11568.5	8930.5	6538.3	2392.2	2638.0	9287.8	2.07	1.49
06	20973.0	11435.9	9263.4	6774.4	2488.9	2172.5	9537.1	1.99	1.38
07	20824.4	11338.5	9288.7	6937.0	2351.7	2049.8	9485.9	1.94	1.36
08	20556.3	11137.5	9402.4	7001.1	2401.2	1735.2	9418.8	1.93	1.32
09	21133.7	11464.5	9800.7	7092.3	2708.4	1663.8	9669.2	2.11	1.32
10	21449.6	11546.7	9718.6	7089.8	2628.9	1828.1	9902.9	2.18	1.35
11	21517.9	12044.7	10105.0	7149.4	2955.6	1939.7	9473.2	2.15	1.39
12	22772.1	12466.4	10544.2	7490.3	3053.9	1922.2	10305.6	2.31	1.46
2018	22772.1	12466.4	10544.2	7490.3	3053.9	1922.2	10305.6	2.31	1.46
01	22755.4	12272.7	10192.2	7381.5	2810.7	2080.5	10482.7	2.32	1.40
02	22868.1	12744.9	10434.4	7311.7	3122.7	2310.5	10123.2	2.23	1.39
03	22459.5	13005.9	10691.7	7404.2	3287.6	2314.1	9453.6	2.08	1.37
04	22120.0	12425.1	10201.0	6919.3	3281.7	2224.1	9694.8	2.28	1.48
05	22145.1	12599.1	10273.6	7053.5	3220.1	2325.5	9546.1	2.28	1.50
06	22683.6	12984.7	10656.1	7173.8	3482.3	2328.6	9698.9	2.34	1.51
07	22728.0	13347.2	11036.9	7381.4	3655.5	2310.4	9380.7	2.25	1.50
08	22431.6	12875.4	10601.8	6905.6	3696.2	2273.7	9556.2	2.40	1.55
09	23146.4	13498.9	11108.1	6878.4	4229.8	2390.7	9647.5	2.37	1.52
10	23590.7	13995.9	11613.4	7122.7	4490.7	2382.4	9594.8	2.35	1.53
11	23727.5	14130.0	11747.2	7309.1	4438.1	2382.8	9597.5	2.44	1.57
12	24060.4	14643.6	12274.6	7601.4	4673.3	2369.0	9416.8	2.33	1.53

Mənbə: AR-nın Mərkəzi Bankı, Statistika bülleteni 12/2018.

Əlavə 6

Cədvəl 7: İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu (dövrün sonuna), (mln.manat)

İl, ay	Cəmi kredit qoyuluşları	Dövlət bankları		Özəl banklar						Qeyri-bank kredit təşkilatları	
				Cəmi		o cümlədən, xarici kapitallı banklar		bundan 100%li xarici kapitallı banklar			
		mln. manat	Xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	Xüsusi çəkisi, %
2014	18542,6	6143,8	33,1	11873,6	64,0	5580,1	30,1	1388,6	7,5	525,2	2,8
2015	21730,4	7289,3	33,6	13875,2	63,8	6394,1	29,4	1564,5	7,2	566,0	2,6
2016	16444.6	5749.2	35.0	10222.0	62.2	4328.8	26.3	1248.8	7.6	473.4	2.9
2017	11757.8	1916.2	16.3	9421.4	80.1	3456.3	29.4	1063.6	9.0	420.2	3.6
2018	13020.3	2098.4	16.1	10529.8	80.9	3349.5	25.7	1071.3	8.2	392.0	3.0
01	11656.1	1861.9	16.0	9380.3	80.5	3304.2	28.3	1046.1	9.0	413.9	3.6
02	11561.1	1814.2	15.7	9333.0	80.7	3261.6	28.2	1047.0	9.1	413.9	3.6
03	11663.5	1798.8	15.4	9450.7	81.0	3263.1	28.0	1037.0	8.9	413.9	3.5
04	11815.8	1768.9	15.0	9653.7	81.7	3266.4	27.6	1042.1	8.8	393.2	3.3
05	11945.5	1789.1	15.0	9763.2	81.7	3276.2	27.4	1037.2	8.7	393.2	3.3
06	12105.6	1819.4	15.0	9893.0	81.7	3308.9	27.3	1070.3	8.8	393.2	3.2
07	12170.7	1820.4	15.0	9949.2	81.7	3312.7	27.2	1078.9	8.9	401.1	3.3
08	12306.5	1812.7	14.7	10092.8	82.0	3334.1	27.1	1082.2	8.8	401.1	3.3
09	12302.4	1858.8	15.1	10042.6	81.6	3403.3	27.7	1089.5	8.9	401.1	3.3
10	12281.3	1862.2	15.2	10027.0	81.6	3351.1	27.3	1058.5	8.6	392.0	3.2
11	12564.2	1848.7	14.7	10323.4	82.2	3385.9	26.9	1088.7	8.7	392.0	3.1
12	13020.3	2098.4	16.1	10529.8	80.9	3349.5	25.7	1071.3	8.2	392.0	3.0

Mənbə: AR-nın Mərkəzi Bankı, Statistik bülleten 12/2018

Cədvəl 8: Azərbaycan Respublikasında sahələr üzrə kredit qoyuluşlarının strukturu(mln.manat)

İl, ay	Cəmi	Real sektora kredit qoyuluşu									
		O cümlədən		Ticarət və xidmət sektoru		Energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru		Kənd təsərrüfatı və emal		İnşaat və əmlak	
		Vaxtı keçmiş kredit	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %
2014	18542,6	976,3	5,3	2680,7	14,5	195,8	1,1	847,3	4,6	2555,1	13,8
2015	21730,4	1508,5	6,9	3158,0	14,5	316,5	1,5	508,1	2,3	3063,2	14,1
2016	16444.6	1472.6	9.0	2467.0	15.0	596.2	3.6	441.3	2.7	1908.6	11.6
2017	11757.8	1626.7	13.8	2069.2	17.6	315.5	2.7	429.2	3.7	546.2	4.6
2018	13020.3	1585.0	12.2	2379.5	18.3	419.2	3.2	470.0	3.6	388.8	3.0
01	11656.1	1695.9	14.5	2033.1	17.4	305.7	2.6	449.2	3.9	545.4	4.7
02	11561.1	1700.9	14.7	2001.3	17.3	311.4	2.7	442.1	3.8	514.9	4.5
03	11663.5	1710.2	14.7	2003.5	17.2	311.7	2.7	451.2	3.9	529.4	4.5
04	11815.8	1708.8	14.5	1991.8	16.9	308.7	2.6	455.9	3.9	515.3	4.4
05	11945.5	1710.8	14.3	1998.8	16.7	302.6	2.5	466.1	3.9	510.2	4.3
06	12105.6	1745.7	14.4	2039.3	16.8	296.6	2.4	465.1	3.8	515.0	4.3
07	12170.7	1782.1	14.6	2029.4	16.7	292.9	2.4	463.4	3.8	512.0	4.2
08	12306.5	1772.4	14.4	2047.5	16.6	292.9	2.4	461.9	3.8	504.6	4.1
09	12302.4	1748.7	14.2	2077.4	16.9	286.4	2.3	463.8	3.8	388.0	3.2
10	12281.3	1698.6	13.8	2065.9	16.8	275.5	2.2	468.1	3.8	375.6	3.1
11	12564.2	1688.7	13.4	2084.3	16.6	272.7	2.2	470.8	3.7	401.7	3.2
12	13020.3	1585.0	12.2	2379.5	18.3	419.2	3.2	470.0	3.6	388.8	3.0

Mənbə: AR-nın Mərkəzi Bankı, Statistik bülleten 12/2018

CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

Cədvəl 1: Access Bank mənfəət və zərər haqqında hesabat (31.12.2018).....	50
---	----

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil 1: Sanasiyanın iqtisadi məzmunu.....	77
Şəkil 2: Müəssisə tərəfindən təşəbbüs edilən sağlamlaşdırma prosesinin idarəetməsi üzrə əsas mərhələləri.....	79

DİAQRAMLARIN SİYAHISI

Diagram 1: Access və Kapital bankın maliyyə göstəricilərinin müqayisəsi.....	50
Diagram 2: Access və Kapital bankın maliyyə göstəricilərinin müqayisəsi.....	51
Diagram 3. 2005-2019-cu illərdə ölkədə kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş cəmi kreditlərin həcmi və vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi. (min manatla).....	52
Diagram 4. Vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi cəmi kreditlərin həcmindəki payı.....	53
Diagram 5. 2020-ci ildə Access bankın cəmi kredit portfeli və onun tərkibi (min manatla).....	54
Diagram 6. 2020-ci ildə Access bankın cəmi kredit portfelinə görə və onun tərkibi üzrə vaxtında ödənilməmiş kredit məbləğinin nisbəti (faizlə)	55

QRAFİK SİYAHISI

Qrafik 1: Cəmi verilmiş kreditlərin həcmi ilə vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi artım dinamikası.....	52
---	----